

Středoškolská technika 2016

Setkání a prezentace prací středoškolských studentů na ČVUT

POSKOMUNISTICKÉ TRANSFORMAČNÍ OBDOBÍ VE VYBRANÝCH STÁTECH STŘEDNÍ ASIE

Pavel Kantner

Mensa gymnázium, o. p. s.
Španielova 1111/19, Praha 6

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem svou práci SOČ vypracoval samostatně a použil jsem pouze podklady (literaturu, projekty, SW atd.) uvedené v seznamu vloženém v práci SOČ.

Prohlašuji, že tištěná a elektronická verze soutěžní práce SOČ jsou shodné.

Nemám závažný důvod proti zpřístupnění této práce v souladu se zákonem č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) v platném znění.

V dne podpis:

Poděkování.

Děkuji Mgr. Martinu Kulhánkovi za obětavou pomoc a podnětné připomínky, které mi během práce poskytoval.

ANOTACE	Práce zkoumá jedinečný vývoj, kterým prošly tři z pěti středoasijských republik v letech následujících rozpadu Sovětského svazu. Zaměřuje se zejména na formální i neformální politické struktury, ale také na ekonomiku a celkové fungování společnosti. Klade si za cíl podrobné zmapování vývoje, nalezení shodných a odlišných prvků a jejich příčin a následků.
KLÍČOVÁ SLOVA	Střední Asie, Kazachstán, Kyrgyzstán, Uzbekistán, Turkmenistán, Tádžikistán, SSSR, komunismus, demokracie, diktatura, politika, politická strana, politický systém, ústava, volby, hospodářství, privatizace, ozbrojený konflikt, občanská válka
ANOTACE (AJ)	Work examines unique development in three of five of central asian republics in the years following after the collapse of Soviet union. It focuses onto formal and informal political structures in particular, but also economy and overall social situation in general. Work targets are to provide detailed description of development and to discover similar and different tendencies as well as their reasons and consequences.
KLÍČOVÁ SLOVA (AJ)	Central Asia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Tajikistan, USSR, communism, democracy, dictatorship, politics, political party, political system, constitution, elections, economy, privatization, armed conflict, civil war

Obsah

1. Úvod	7
2. Kazachstán	10
3. Kyrgyzstán	26
4. Uzbekistán.....	46
5. Literatura a zdroje:.....	74
6. Přílohy:	82

Seznam příloh

Příloha 1 – Přehled nejvyšších státních představitelů

Příloha 2 – Výsledky parlamentních voleb, Kazachstán 1994

Příloha 3 – Vývoj HDP v krizových letech transformačního období

Příloha 4 – Národnostní skladba Kyrgyzstánu v letech 1989 a 1999

Příloha 5 – Indikátory demokracie v Kyrgyzstánu

Příloha 6 – Výsledky parlamentních voleb, Kyrgyzstán 1995

Příloha 7 – Pozice kyrgyzských politických stran

Příloha 8 – Mapa uzbeckých klanů

Příloha 9 – Geografická distribuce tádžických obyvatel dle národnosti

Příloha 10 – Geografická distribuce afghánských obyvatel dle národnosti

Příloha 11 – Vojenská situace v Afghánistánu roku 1996

1. Úvod

Roku 1985 nastoupil na pozici Generálního tajemníka komunistické strany Sovětského svazu Michail Gorbačov, který se pokusil zadrhávající se systém zreformovat. Přišel s politikou perestrojky a glasnosti, která se projevila velmi rozporuplným způsobem. V perestrojce šlo zejména o to, aby byla dána větší volnost podnikům, kterým mělo být umožněno se výhodněji rozhodovat a nebýt závislími na příkazech zvenčí, zároveň došlo k omezení podpory ztrátovým podnikům. Podporován byl také vznik soukromých družstev. V glasnosti o částečné uvolnění cenzury a umožnění omezené občanské diskuze.

Pro Střední Asii byl hospodářský důsledek reforem katastrofální, ovšem může být chápán i jako očistný. Většina podniků prošla bankrotem, další tím ztratily dodavatele či odběratele, k čemuž navíc přispělo uvolnění hospodaření v ostatních republikách, zejména Rusku.

Ještě spornější byl dopad reforem na občanskou společnost. Ta se sice v intelektuálních kruzích skutečně začala objevovat a řešila smysluplná témata jako lokální ekologické katastrofy či testy sovětských zbraní hromadného ničení na středoasijské půdě, ovšem byla velmi slabá. Sovětský režim, který ve Střední Asii vykazoval určité obměny a absorboval alespoň menší část z tamních tradic, měl silnější podporu než v ostatních republikách Sovětského svazu. Lišila se však i mezi nimi navzájem. Relativně největší odpor ke komunistickému uspořádání společnosti vykazoval Kazachstán, kde byla životní úroveň nejvyšší a lidé měli velmi dobře vybudovanou národní identitu. Naopak největší příklon ke komunistickému zřízení vykazoval nejchudší Tádžikistán, který byl v důsledku hospodářských reforem nejvíce poškozen, a národní uvědomění v něm bylo poměrně nízké.

Mnoho obyvatel se nebylo schopno v nové situaci zorientovat, neumělo si jiné fungování společnosti představit a nezřídka měli lidé také obavu projevit své názory, ať již byly jakékoli.

Politika se tak jen zřídka stávala tématem, kterým by se prostí lidé hlouběji zabývali. Přesto ve středoasijské společnosti vykristalizovalo několik hlavních proudů.

Prvním byl proud komunistický, který požadoval zachování stávajících, či pokud možno před-perestrojkových poměrů, kdy byla ve středoasijských republikách velmi nízká

chudoba, došlo k nárůstu alespoň základní úrovně gramotnosti, nezaměstnanost byla na velmi nízké úrovni a životní jistoty důchodců či jinak znevýhodněných byly dobré.

Druhým proudem, který silně posílil, byl nacionalismus. Ten se projevoval různými způsoby. Mohl být protikoloniální a žádat zrovnoprávnění jazyků a vyšší podíl domorodých národů na státní správě, či přímo nezávislost, z této pozice však nezřídka přecházel do radikálně šovinisticky protiruských pozic, kdy Rusové byli hromadně jako národnost chápáni za zlé okupanty a utlačovatele. Častou formou nacionalismu byl i pokus o renesanci předsovětských národních tradic a způsobu organizace společnosti, s čímž úzce souvisel i vzestup klanové politiky, kterou však sovětský systém prakticky absorboval. Další neshody se vyskytly v případě chápání islámu, kdy některé skupiny chápaly islám jako víceméně cizorodý prvek z Arabského poloostrova, zatímco jiní s ním neoddělitelně spojovali národní identitu. Nacionalismus tak mohl mít neislámskou až protiislámskou, ale i islamistickou podobu.

Kromě nacionalismu se ve Střední Asii začal objevovat i internacionální islamismus. Rozvoji těchto myšlenek pomohla revoluce ajatolláhů v Íránu a především sovětská válka v Afghánistánu, které se mnozí středoasijské obyvatelé účastnili a inspirovalo je tamní fungování společnosti a statečný odpor mudžahedínů.

Posledním výrazným proudem byl demokratický liberalismus inspirovaný fungováním společnosti na „kapitalistickém západě“, který dokázal Sovětský svaz a jeho satelity ve studené válce porazit a proslýchalo se o něm, že je zde mnohem vyšší životní úroveň. Zajímavým dokladem tehdejší rozpolcenosti a zmatenosti obyvatel je, že většina z nich jmenovala za své vzory státy jako USA, Německo či Velkou Británii, ovšem reálně nesouhlasila s většinou konkrétních opatření, které byly tamními režimy inspirovány.

Ideologický chaos spojený s prudkým poklesem životní úrovně většiny obyvatelstva vedl k radikalizaci určitých segmentů společnosti a násilí. To se projevilo především mezietnickými střety, které proběhly nejprve v Uzbekistánu mezi Uzbeky a Meschetskými Turky, poté v Tádžikistánu, kde byly zaměřeny proti Arménům, ovšem brzy se cílem výtržníků stali Rusové, a v menší míře v Kazachstánu, kde byly rovněž zaměřeny proti Rusům, a nakonec v nejmasovějším měřítku na jihu Kyrgyzstánu v oblasti Oš, mezi Uzbeky a Kyrgyzy.

Jak však správně připomíná Collinsová, tyto střety měly do značné míry ekonomický charakter. Ve všech případech byly bezprostředně vyprovokovány sporem materiálního rázu¹ a jejich akcelerace byla způsobena výrazně odlišnými životními podmínkami různých národností v jedné svazové republice. (Collins, 2006)

Nespokojenost stranických elit s vedením Gorbačova, jenž se rozhodl zreformovat Sovětský svaz na bázi konfederace, vedla k neúspěšnému pokusu o puč v srpnu roku 1991. Po něm bylo rozhodnuto o rozpuštění Sovětského svazu, které sice mnozí obyvatelé střeadoasijských republik uvítali, ovšem reálně je zaskočilo nepřipravené. To platí dvojnásobně pro jejich politické představitele, kteří zpravidla usilovali o volnější organizaci Sovětského svazu, ale najednou se museli vyrovnat s nutností od základu vybudovat nový stát.

Následující práce si vytkla za cíl zmapovat proměnu, kterou prošly tři ze střeadoasijských republik v prvních letech svého vývoje. Zvolil jsem tři navzájem sousedící státy, jejichž vývoj byl od sebe výrazně odlišný a v podstatě demonstruje tři odlišné koncepce tehdejší doby. Úmyslně jsem vynechal dva nejjihnější státy – Turkmenistán a Tádžikistán, které neprošly standardní transformací a jejichž význam byl spíše nižší, než třech severnějších sousedů.

Turkmenistán je charakteristický tím, že zde neproběhlo jasně vymezené období transformace, v němž se udály největší změny, ale naopak se zpočátku měnil jen velmi málo a pomalu a ty největší změny jej čekaly až okolo přelomu tisíciletí, kdy kult osobnosti a výstřední nařízení bizarního vůdce Nijazova „Turkmenbašiho“ nabraly vrcholu, přičemž současný režim je opět výrazně odlišný.

V Tádžikistánu klanové a regionální rozpory po vyhlášení nezávislého státu kulminovaly v dlouhou občanskou válku, která byla ukončena až mírovou smlouvou z roku 1997 a určitá politicko-ekonomická transformace, byť velmi mírná, začala až poté. Účelem této práce není zkoumat tádžickou občanskou válku, která je tématem na samostatnou odbornou práci a byla zpracována již několikrát. Přesto zjednodušené nastínění tamních událostí obsahuje, neboť souvisí s vývojem v jiných státech regionu.

¹ Spor mezi Uzbekým a Tureckým obchodníkem; fáma, že Arménské rodiny jsou ubytovávány v tádžickém hlavním městě Dušanbe a neshoda dvou družstev tvořených obyvateli různých národností o území bývalé kolektivní farmy.

Cílem práce je zmapovat vývoj nejen v rámci formálních politických institucí a vztahů, ale též na úrovni tradičních mocenských systémů kmenů a klanů, které formální politiku ovlivnily. Dále se zaměřit na sociální a ekonomické otázky, které jsou v literatuře, zejména té české, často opomíjeny a nejzákladnější rysy zahraniční politiky, která je bohužel tématem sama pro sebe, ovšem zejména v případě uzbeckého režimu je nezbytná k jeho pochopení.

Mým základním zdrojem je dílo předního českého odborníka na region Střední Asie, Slavomíra Horáka. Informace v něm obsažené ověřuji a rozšiřuji z nejrůznějších zahraničních i českých prací, z nichž musím vytknout dílo Kathleen Collinsové, která zkoumá především Uzbekistán s Kyrgyzstánem a Tádžikistánem a nemalou část jejích zdrojů tvoří osobní rozhovory s nejdůležitějšími středoasijskými opozičními i vládními představiteli tehdejší doby. Hodnotným zdrojem se ukázala i kniha kazašského prezidenta Nazarbajeva, přeložená do češtiny v roce 2007. Události popisuje velmi vyhraněným a tendenčním úhlem pohledu, ovšem zabíhá do nečekaných detailů a při srovnání s nezaujatými zdroji (Olcottová a další) je důležitým svědectvím člověka, který u zrodu státu přímo stál. Neobešel bych se ani bez reportů nejrůznějších mezinárodních organizací a statistik.

2. Kazachstán

Největší ze států regionu, Kazachstán, prošel ve svých prvních letech zajímavým vývojem. Nezávislost, která byla podle mnohých názorů nevyžádaná, se přetavila v hlubokou ekonomickou krizi, kterou pomohlo zmírnit zavedení vlastní měny společně s privatizací podpořenou státními zásahy a podporou hospodářství a dlouhodobějších investic. Po politické stránce došlo ke krátkému pokusu o liberalizaci a následnému posílení autoritativní role prezidenta. Období bylo charakteristické spory mezi pragmatickými zastánci prezidenta, úzkou skupinou liberálů, širší skupinou zastánců komunistických pořádků a největšími skupinami nacionalistů kazašské i ruské národnosti. Právě udržení smíru mezi těmito národnostmi se stalo důležitým úspěchem období.

Jednou z předzvěstí nadcházejícího rozpadu Sovětského svazu se stalo posílení pozice jednotlivých republik zřízením prezidentských institutů v roce 1990. Jako první ve Střední Asii tyto funkce adoptovaly Kazachstán a Uzbekistán 24. dubna. V Kazachstánu byl Nejvyšším sovětem zvolen tehdejší první tajemník Komunistické strany Kazachstánu, Nursultan

Nazarbajev. Ten byl poté v pozici potvrzen ve všelidových volbách 1. prosince 1991, což bylo spíše formální, protože neměl protikandidáta.

Dokument označený „Deklarace státní suverenity Kazašské SSR“, přijal Nejvyšší sovět Kazašské SSR 25. října 1990. Ten deklaroval úmysl vybudovat demokratický a právní stát, v němž budou rovny všechny způsoby vlastnictví a jehož území bude nedělitelné. Tento akt ještě neměl faktickou právní váhu (Nazarbajev, 2007). Chápat ho lze také jako pokus nechat si otevřený větší počet možností. Převládající názor praví, že Nazarbajev ve skutečnosti měl zájem zachovat unii s ostatními státy a vyhnout se potížím, které by provázely dělení společné infrastruktury a formování nezávislých státních institucí (Cummings, 2002). Zároveň však musel mít připravený plán B, pro případ, že by k rozdělení svazu nakonec došlo, což mohl představovat dokument bez právní váhy. Jaké byly Nazarbejevovi skutečné úvahy v této době je těžké soudit, ve své knize se jimi příliš nezaobírá, nicméně zmiňuje, že nezávislý Kazachstán byl jeho snem (Nazarbajev, 2007). Toto tvrzení však nemohu vzít příliš vážně, protože kniha je napsána za účelem posílení národní hrdosti kazašské mládeže a také osobní sebe prezentace.

Nezávislost Kazachstán vyhlásil 16. prosince 1991, jako poslední stát bývalého Sovětského svazu. Stalo se tak přesně pět let po nacionalistických protestech proti odvolání kazašského prvního tajemníka Kunajeva Michailem Gorbačevem 16. prosince 1986, známých pod jménem Želtoksan.² 16.-17. listopad je dnes nejdůležitějším kazašským státním svátkem, jenž je dvoudenní a připomíná obě tyto události. Se čtyřletým odstupem tento krok byla ochotna označit přídomkem dobrý či špatný překvapivě malá část populace a pozitivní chápání bylo běžnější u Kazachů než u kazašských Rusů³ (IFES, 1995a).

Zákon o nezávislosti zopakoval ustanovení deklarace a doplňoval záměr vytvořit nezávislý peněžní a finanční systém a ozbrojené složky. Dále potvrzoval platnost staré ústavy z roku 1978 v bodech, které nejsou v rozporu se zákonem o nezávislosti a deklarací státní suverenity (Nazarbajev, 2007). Tento krok byl poměrně chytrý, protože umožňoval určitou

² podrobněji Kantner: Historický vývoj Střední Asie se zaměřením na ruskou a sovětskou nadvládu (2016); Kapitola: Gorbačev: Perestrojka a Želtoksan

³ 49 % Kazachů mělo nezávislost za dobrou věc, 11 % za špatnou, zbylých 40 % nemělo názor; u Rusů byla tato čísla 29 % s pozitivním pohledem a 15 % s negativním, zbylých 56 % nemělo názor. Vyšší vzdělání přispívalo k pozitivnímu chápání kazašské nezávislosti napříč národnostmi

právní kontinuitu a zabraňoval anarchii, ale zároveň odbourával účinnost nejproblematictějších částí komunistické ústavy.

Na novou ústavu si Kazachstán počkal do ledna roku 1993. Tehdy skupina osobností, pracujících na tvorbě ústavy, a poslanci Nejvyššího sovětu dokázali nalézt kompromis mezi svými názory. Z prezidentových návrhů neprošel důraz na soukromé vlastnictví, dvoukomorový parlament, právní pojistka v podobě možnosti rozpuštění parlamentu a některé záležitosti vztahující se k prezidentským pravomocem, o kterých se ve své knize příliš podrobně nezmiňuje. Naopak dokázal – alespoň podle svých slov – ostatní přesvědčit o škodlivosti návrhů na zákaz ruštiny jako komunikačního⁴ jazyka a povinnosti být etnickým Kazachem pro získání pozice prezidenta či předsedy parlamentu⁵ (Nazarbajev, 2007).

Brzy se ukázalo, že průlomový zákon má své limity a je nutná jeho úprava. Největším problémem byl fakt, že jasně nedefinoval vztah mezi vládou a parlamentem, mantinely jejich pravomocí a vzájemnou hierarchii. Mezi oběma centry docházelo k rozepřím a parlament fakticky blokoval mnoho prezidentových návrhů, zejména týkaly-li se liberalizace ekonomiky či vlastních pravomocí. Jeho tehdejší předseda Serikbolsyn Abdildin pravidelně zveřejňoval kritické články na adresu prezidenta v době jeho vícedenních zahraničních návštěv (Cummings, 2002).

Prezident Nazarbajev ve své knize Cesta Kazachstánu tento střet ideologicky interpretuje jako svůj souboj s konzervativními komunistickými kádry bránícími liberálním reformám (Nazarbajev, 2007). Přestože redukuje spor dvou osobností o moc ve státě jen na ideologické pozadí, při jeho charakteristice je přesný. Všichni poslanci Nejvyššího sovětu bez výjimky byli zvoleni jako zástupci původního režimu a sám Abdildin byl zároveň předsedou státem nezaregistrované Komunistické strany založené v roce 1991 pro nesouhlas se změnou programu, jíž provedla původní komunistická strana, která se po rozpadu SSSR přejmenovala na Socialistickou stranu. I přes silné ideologické a mocenské rozpory oba muži dokázali najít

⁴ sloužícího pro komunikaci odlišných národů na úřadech a mezi národy – slabší obdoba úředního jazyka

⁵ V této době netvořili Kazaši ani polovinu obyvatel, podíl ruské menšiny se pohyboval mezi třiceti až čtyřiceti procent obyvatelstva, následovali Ukrajinci a Němci s pěti procenty a po nich další národy.

společnou řeč, pokud šlo o národní zájmy a bezpečnost. Abdildin spolupracoval na přípravách kazašské státní měny tenge⁶ (Nazarbajev, 2007).

V roce 1993 na naléhání prezidenta podala nadpoloviční většina poslanců demisi, čímž došlo k rozpuštění parlamentu. Následující události, které lze označit za poměrně kontroverzní, vedly k přijetí nové ústavy. Rozebrány budou později.

Kromě konzervativních komunistů byli další nepřáteli režimu v této době extrémní kazašští nacionalisté. Jednalo se zejména o organizace Želtoksan, Azat a Alaš. Jejich radikální postoje měli šanci po uvolnění stavu a vzniku samostatné republiky, jež nesla jméno kazašského národa, oslovit mnoho lidí, kteří za své problémy obviňovali právě Rusy. Celý středoasijský region se na přelomu osmdesátých a devadesátých let potýkal s etnickými násilnostmi a ani Kazachstán nebyl výjimkou.

Nazarbajev sám byl spíše prokazašsky orientován, ale na prvním místě pro něho stála jednota a stabilita společnosti, věřil v rovná práva zbylých národů a především uměl odhadnout, jak katastrofální důsledky by vyostření etnických sporů mohlo mít ve chvíli, kdy Kazaši tvořili v zemi menšinu obyvatel a ruští obyvatelé byli často elitou společnosti, především v případech vedoucích pozic v průmyslu či školství.

Nejradikálnější ze skupin byl Alaš, který vycházel z panturkických a islamistických myšlenek. Jeho aktivita byla nejsilnější v roce 1991, kdy se snažil terorem docílit vyhlášení společného turkického státu na území celé Střední Asie. Hrozil vyhlášením svaté války a v prosinci 1991 jeho členové obsadily almatskou městu, zajali tamního muftího a oznámili jeho rezignaci. Tento krok vedl k odsouzení vůdců a utlumení násilného charakteru organizace, která však nadále propagovala radikální cíle (Olcott, 1997).

Želtoksan se snažil navázat na myšlenky povstání z roku 1986, které se mu zdály nenaplněny. Nejprve usiloval o vznik nezávislého státu a amnestii pro všechny zadržené v souvislosti s událostmi Želtoksanu v roce 1986. Později usiloval o právní ukotvení vyšších práv kazašských obyvatel a bojoval proti jadernému odzbrojení, které považoval za oslabení kazašské role v regionu i ve světě a odkrytí státu ruským a čínským hrozbám. Mezi jeho akce patřily stávky, demonstrace a násilné obsazování úřadů (Olcott, 1997).

⁶ Přinejmenším podle tvrzení prezidenta Nazarbajeva, kterému však v tomto konkrétním případě nevidím důvod nevěřit a je to vzhledem k Abdildinově tehdejší pozici i velmi logické.

Jak jsem již výše naznačil, Kazašské vedení zaujalo velmi vstřícný postoj k bývalým komunistickým představitelům, jejichž špatná politika pomohla dovést zemi k její krizi a projevila si i civilními ztrátami na životech, zejména během slavného nacionálního vystoupení, Želtoksanu.

Některé složky opozice tvrdí, že tento postoj byl způsoben podílem, který na těchto činech má prezident Nazarbajev a jeho nejbližší okolí. Nazarbajev se nejvyšší pozice v Kazašské SSR ujal v polovině roku 1989 a mezi lety 1984-1989 sloužil jako kazašský předseda vlády a tedy faktická dvojka v kazašské komunistické straně. Často je propírána právě jeho role během Želtoksanu (Pannier, 2006).

Nazarbajev sám tuto skutečnost komentoval slovy: „Hrozilo velké nebezpečí vrhnout se do nepotřebné hysterie kvůli předcházejícím křivdám a do pokusu napravit minulost, která se stala historií, zatímco bylo potřebné zamyslet se nad současností a budoucností. Když se potápí loď, posádka musí pracovat sehraně, a ne zjišťovat, co nebo kdo je vinný“ (Nazarbajev 2007, str. 12).

V krizovém období svého působení dle vlastních slov začal studovat životopisy významných dějinných osobností a historické okolnosti jejich působení v čele národa. Inspiraci vidí například v zakladateli moderního Turecka, Mustafovi Kemalovi Atatürkovi, čínském reformátorovi Teng Siao Pchingovi nebo americkém vůdci z doby druhé světové války Franklinu Delano Rooseveltovi. Jako své osobní vzory vytknul Francouze Charlese de Gaulla a bývalého singapurského premiéra Lee Kuana Yewa, s nímž ho údajně pojí osobní přátelství. Na jeho politice obdivuje způsob, kterým pomocí kombinace svobodného trhu a prozíravých státních zásahů navodil jeho stimulaci. Zaujal jej fakt, že i další státy jihovýchodní Asie, které tyto metody aplikovaly, dosáhly svého největšího růstu v době, kdy Sovětský svaz pomalu začínal kolabovat, který bere za důkaz jejich správnosti (Nazarbajev, 2007).

Povšimnutí hodné mi přijde, že za podstatný aspekt de Gaullova úspěchu považuje fakt, že zavedl prezidentský systém a jediný jeho výrok, který cituje, se týká kritiky stranické politiky (Nazarbajev, 2007). Dnešní Kazachstán je nedemokratický – přestože se

v Nazarbajevově knize slovo demokracie mnohokrát vyskytuje – režim, ve kterém je opozice systematicky potlačována.⁷

Přestože Nazarbajev uznává takzvanou „řízenou demokracii“, jež zhruba odpovídá jeho vlastnímu režimu a má být přizpůsobena kazašským specifikům, nemá k liberální demokracii západního stříhu důvěru a vidí v ní hrozbu rozdělování společnosti a partikularizace zájmů vedoucí ke konfliktům a neefektivnímu jednání. Je ovšem potřeba zmínit, že ve srovnání s ostatními státy regionu, je v Kazachstánu – navzdory zhoršení v posledních letech, které již z mé práce není patrné⁸ – dodržována relativně větší část deklarace lidských práv.

Počátkem roku 1992 byla vypracována „Strategie vzniku a rozvoje Kazachstánu jako suverénního státu“. Jednalo se o tříletý plán s idejemi přesahujícími toto období. Popisoval vznik nezávislých státních institucí a stavěl na základech právního prostředí a liberalizace hospodářství. Kazachstán si dle něho měl ponechat jen 30-40 % současného státního majetku.

Ve veřejném i odborném mínění tehdy převládaly tři teorie – doznívající komunismus (viz výše), tradiční kmenová společnost a liberální společnost západního charakteru. Nazarbajev si tehdy zvolil liberální teorii, kterou ovšem odmítal převzít v původní podobě a její fragmenty implementoval postupně a s ohledem na národní zvyklosti (a pravděpodobně i své osobní zájmy) a dosavadní struktury společnosti, čímž převzal i malou část té komunistické. Všeobecně se však postavil k prvním dvěma zamítavě, především pak ke kmenové. V roce 1993 zakázal zveřejnit dle svých slov „seriózní a detailní“ práci o vlivu kmenových společenství na politiku, aby omezil vliv těchto myšlenek na společnost. Ve své knize se vyjádřil následovně: „celá moje praktická politická činnost půldruhé desítky let je tvrdě orientována na potlačení jakýchkoli kmenových nálad“ (Nazarbajev, 2007, str. 23).

Další administrativní reforma z roku 1994, která je platná dosud, se týkala rozčlenění státu. Za účelem snížení počtu úředníků a omezení provozních výdajů došlo roku 1994 ke snížení počtu oblastí z 19 na 14 a okresů z 230 na 169 (Nazarbajev, 2007).

⁷ Viz například Democracy Index 2014, na kterém Kazachstán dosahuje 3,17 bodů z desíti a řadí se tak mezi diktatury nalézající se v pásmu 1-4.

⁸ Jako úplně nejhorší případ z posledních let mohu uvést masakr v Žanaozenu z prosince 2011, při kterém bylo zastřeleno 14 stávkujících dělníků, kteří se údajně měli dopustit násilného jednání vůči policejním sborům.

Volby na doplnění rozpuštěného parlamentu proběhly v březnu 1994. Do parlamentu se dostal poměrně vysoký počet politických seskupení. Jednalo se o všechny tři povolené politické strany a dále různé odborové organizace či občanská sdružení.

Z celkových 177 míst obsadila 33 míst Unie lidové jednoty Kazachstánu (SNEK) stoupců prezidenta Nazarbajeva. Dalších 42 zástupců pak jmenovala hlava státu prakticky přímo, neboť je občané vybírali z 64 kandidátů tzv. „prezidentského listu“ (CSCE, 1994). Dalších 11 členů získala Federace odborových svazů, jež také stála za prezidentem, ale nesouhlasila s některými jeho kroky, zejména pokud zhoršovaly podmínky pracujících (CSCE, 1994). Největší podíl, 59 míst, tvořili nezávislí kandidáti, mezi kterými se nacházeli také někteří prezidentovi stoupcí. Ten tak získal celkem pohodlnou většinu, která ovšem nebyla bezpodmínečně platná.

Z politických stran se do parlamentu dostaly ještě čistě opoziční Lidový kongres s devíti mandáty a Socialistická strana, která získala osm křesel. Ta byla v této době nejpočetnější kazašskou politickou stranou. Vznikla přejmenováním z Komunistické strany Kazachstánu poté, co upustila od komunistické ideologie. Stále ovšem preferovala větší zastoupení státního vlastnictví a mírnější ekonomické reformy (CSCE, 1994). Své zastánce našla především mezi seniory a původně se jednalo fakticky o stranu prezidenta Nazarbajeva, jelikož byla pokračovatelkou komunistické strany, z níž vzešel. Ovšem ztratil nad ní kontrolu při sporu o rychlost a míru Kazašské privatizace.

Lidový kongres je považován za Nazarbajevův druhý pokus o založení loajální strany. Založil ho Olžas Sulejmenov, bývalý člen ústředního výboru komunistické strany a slavný básník, který založil hnutí požadující uzavření jaderného polygonu v Semipalatinsku (dnešní Semej). Hnutí spolupracovalo s prezidentem Nazarbajevem, podporovalo ho v jiných jeho záměrech a svého cíle dosáhlo ještě v roce 1991. Vztah mezi Sulejmenovem a Nazarbajevem byl označován jako přátelský. O to překvapivější byl fakt, že strana později zaujala silně „protinazarbajevovskou“ linii a stala se centrem parlamentní opozice (Olcott, 1997).

Sdružení Lad (Harmonie), které reprezentovalo zájmy ruské menšiny, obsadilo čtyři křesla. Tabulkový přehled volebních výsledků lze nalézt v příloze 2.

Dohromady opoziční uskupení obsadily 76 křesel. Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě dohlížející na průběh voleb, zpochybnila jejich svobodnost a spravedlnost. Ke stejnému závěru dospěla i CSCE z důvodu existence prezidentského listu, nepřipuštění některých občanských sdružení (např. Azat či Alaš) a nezávislých kandidátů, kontroverzním zásahům proti médiím a volebním podvodům, kdy podle výběrového odhadu CSCE jedna třetina až polovina platných lístků vzešla z vícenásobného hlasování (CSCE, 1994). Volební komise na obvinění reagovala slovy: „Není možné změnit myšlení lidí po sedmdesáti letech komunismu během dvouměsíční kampaně“ (CSCE, 1994).

Nově zvolený parlament ovšem nenaplnil naděje, které do něj byly vkládány. Nesloužil ani jako instituce poslušně schvalující reformy navrhované prezidentem, ani jako konstruktivní opoziční síla přicházející s kreativními návrhy na řešení problémů a hledající užitečné kompromisy. Fungoval jako nepřehledná směsice nesourodých názorových a zájmových proudů od přesvědčených komunistů přes nacionalisty kazašského i ruského národa, extrémních liberálů, nekomunistických odpůrců privatizace až po různé klanové struktury, z nichž žádný nechtěl ustoupit. Z parlamentu se tak stalo politické bojiště, kde se různé, často pofiderní skupiny snažily o své prosazení a jeho činnost byla do značné míry paralyzována. Za rok jeho fungování dokázal schválit jen sedm zákonů, z nichž jeden byl pouze odsouhlasením státního rozpočtu, jehož schvalování samotné trvalo tři měsíce (Nazarbajev, 2007).

Toto období skončilo přesně po roce parlamentní činnosti. V březnu roku 1995 byl parlament rozpuštěn nálezem ústavního soudu, který na základě stížnosti novinářky Tatiany Kviatkovské dospěl k závěru, že došlo k masivnímu porušení principu jeden volič – jeden hlas, které mělo za následek faktickou změnu volebního systému (Nazarbajev, 2007).⁹ Občas se lze setkat s názorem, že tento krok byl ve skutečnosti naplánován Nazarbajevem (Cunnings, 2002 nebo též Human Rights Watch, 1999). Vyloučit to zcela nelze, ovšem je nutné upozornit, že prezident vznesl proti rozhodnutí námitku, která byla dvoutřetinovou většinou odmítnuta (Nazarbajev, 2007).¹⁰ Parlament se následně pokusil ústavní soud rozpustit,

⁹ Pravdivost tohoto tvrzení lze ověřit také z internetového zdroje: <https://www.princeton.edu/~pcwcr/reports/kazakhstan1995.html>

¹⁰ Ibidem

ovšem Nazarbajev se rozhodnutí soudu podvolil a odmítl podepsat „návrh shromáždění, které již neexistuje“ (Pannier, 2015a).

Této situace následně prezident využil, když požádal ústavní soud o potvrzení své domněnky, že veškerá zákonodárná moc by měla nyní přejít do jeho rukou dle „Zákona o dočasném delegování doplňujících pravomocí prezidentu Kazašské Republiky a představitelům místních samospráv“. Tato domněnka byla potvrzena a po zbytek roku vládl Nazarbajev pomocí dekretů. Ve své knize tuto dobu chválí jako období pozitivních reforem, (Nazarbajev, 2007) zatímco jeho kritici poukazují na přijímání dekretů, jež vedly k omezení lidských práv na svobodné vyjádření názoru či sdružování do spolků (Human Rights Watch, 1999).

Osobně souhlasím s oběma těmito tvrzeními. Během roku 1995 došlo k privatizaci a liberalizaci některých oblastí hospodářství¹¹ a byly vydány důležité dekrety upravující nakládání s půdou a nerostným bohatstvím země, na druhou stranu se však činnost v občanských spolicích neschválených státem stala důvodem k pobytu ve vězení. Neméně podstatné jsou ovšem navazující události, kterými se stalo prodloužení prezidentského mandátu a schválení nové ústavy. Obojí bylo schváleno lidovými referendy, jejichž poctivost je předmětem pochybností.

První se konalo měsíc po začátku krize 29. dubna a jeho podstatou bylo prodloužení prezidentského mandátu do konce roku 2000, tedy o celé čtyři roky. Precedentem se zřejmě stala referenda, jež proběhla v sousedních zemích – Turkmenistán a Uzbekistán.

Prezident Nazarbajev tento krok ve své knize obhájí poměrně kostrbatě jako snahu získat důkaz o skutečné všelidové podpoře jeho politiky přímo položenou otázkou: „Nazarbajev ano nebo ne?“ namísto složitějšího vybírání z množství kandidátů, z nichž žádný nemusí být jeho odpůrcům sympatický (Nazarbajev, 2007).

Tato obhajoba narušení zákonného pořádku není důvěryhodná a mnohem pravděpodobnější je, že se jednalo o snahu vyhnout se veřejné obhajobě své politiky a její konfrontaci s vizemi protivníků. Možné je také to, že šlo o snahu omezit případné stížnosti neúspěšných kandidátů na volební machinace. Extrémní interpretace hovoří dokonce o tom,

¹¹ Bližší informace o průběhu privatizace lze nalézt v závěru kapitoly.

že se prezident obával volební porážky. (Cummings, 2002) Svůj úmysl stanout proti Nazarbajevovi ve volbách totiž ohlásily tři poměrně výrazné osobnosti. Byli jimi Olžas Sulejmenov a Serikbolsyn Abdildin, kteří již byli zmíněni, a dále Serik Abdrachmanov (Olcott, 1997). Ten se stal prvním předsedou prezidentovy věrné strany Unie lidové jednoty Kazachstánu (SNEK) v roce 1992, ale brzy byl z této pozice sesazen, když se ukázala jeho osobní neloajalita. Do voleb v roce 1994 již strana kandidovala s jiným předsedou (Olcott, 1995).

Oficiální výsledky referenda hlásily devadesáti-pětiprocentní podporu návrhu při volební účasti 91 %. Při opozičním bojkotu je tato účast krajně nepravděpodobná. Neoficiální odhady tipují účast na 20-30 %. Podle tvrzení lidskoprávní organizace Human Rights Watch došla horní komora ruského parlamentu k závěru, že jeden předseda místní samosprávy byl zavražděn, protože odmítl referendum zfalšovat (Human Rights Watch, 1999).

Na přípravě nové ústavy pracovala skupina určená prezidentem Nazarbajev včetně přizvaných odborníků z Ruska a Francie. Výsledný návrh výrazným způsobem posiloval pravomoci prezidenta. Tuto skutečnost Nazarbajev obhájí potřebou stanovit vzájemnou hierarchii jednotlivých složek moci, ve které je nutné, aby měla navrch ta výkonná v osobě silného prezidenta pro zdárné dokončení reformy bez zdlouhavých obstrukcí a rozepří. Kromě toho argumentuje nevyzrálostí kazašských politických stran vzniklých až po roce 1991, jejich nedostatečnou etablovaností ve společnosti a absencí podporovatelské základny (Nazarbajev, 2007).

Proti navrhované podobě ústavy protestovalo šest z deseti ústavních soudců, zatímco zbylí ji podpořili. Také tato skutečnost ukazuje tehdejší rozpolcenost a nezávislost ústavního soudu. Osobně v ní vidím nepřímou odpověď na otázku, zda stál prezident Nazarbajev v pozadí jeho rozhodnutí o rozpuštění parlamentu o rok dříve.

Na kritiku, která zaznívala z více stran, odpovídal Nazarbajev srovnáváním s ústavou Francie, která dává prezidentovi taktéž rozsáhlé pravomoci a již se údajně ta kazašská v mnoha bodech inspirovala. Zdůrazňuje přitom, že nešlo o opisování, ale syntézu pro kazašskou společnost vhodných prvků mnoha národnostních ústav, z nichž se ta francouzská jevila ve většině bodů nejlepší.

Přijata byla v referendu 30. srpna. Oficiálně se hlasování o jejím přijetí zúčastnilo 90,5 % obyvatel a přijali ji většinou osmdesáti-devíti procent. Tato čísla jsou na první pohled nadsazená. O tom, že nadpoloviční většina hlasů zřejmě ústavu podpořila, není pochyb. Ovšem opoziční skupiny se rozhodly hlasování bojkotovat, jelikož v tomto kroku viděly větší šanci na zablokování návrhu, než v hlasu proti. Skutečnou volební účast odhadují na 34 %, přičemž padesát procent je zákonná hranice, od které lze považovat referendum za platné.¹² Třicátý srpen je v Kazachstánu státním svátkem známým jako Den ústavy a patří k těm ze státních svátků, na které je kladen největší důraz.

Přijetí ústavy předcházela veřejná diskuze trvající 28 dní. Během nich mohl libovolný občan nebo jejich skupina zaslat expertnímu týmu své názory, které nebyly nikde zveřejněny ani diskutovány a o jejich implementaci rozhodovala na základě této zpětné vazby opět pouze pracovní skupina. Nazarbajev ve své knize uvádí, že se do této diskuze zapojilo tři a půl milionu lidí, kteří předložili 31 886 návrhů, jež vedly k 1 100 úpravám a přepsání padesáti-pěti článků z původních devadesáti-osmi (Nazarbajev, 2007, str. 76). Tato čísla nelze nikde ověřit a považuji je za poněkud nadsazená. Častější názor praví, že pracovní skupina naopak nebrala názory lidí příliš vážně.¹³

Ústava zavedla plně prezidentský systém. Prezident má pravomoci se souhlasem parlamentu jmenovat předsedu vlády, odvolávat ministry, svolat zvláštní orgány jménem Bezpečnostní rada, Lidové shromáždění či Vysoká soudní rada, jmenovat členy státních institucí, které nepodléhají vládě či z poměrně vážných důvodů rozpustit parlament (nedůvěra vlády či nesoulad mezi komorami parlamentu nebo mezi parlamentem a jinou složkou státní moci). Počet mandátů prezidenta je omezen na dva.¹⁴

Ústava dále zavedla dvoukomorový parlament, v němž je dolní komorou Mažilis¹⁵ a horní komorou Senát, zrušila ústavní soud, který nahradila šestičlennou ústavní radou, do které jmenuje dva členy prezident a po dvou každá komora parlamentu. Kromě toho nová

¹² Kazakhstan 1995. *Constitution Writing & Conflict Resolution* [online]. [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: <https://www.princeton.edu/~pcwcr/reports/kazakhstan1995.html>

¹³ Tamtéž

¹⁴ Pro Nazarbajeva, jako prvního prezidenta od vyhlášení nezávislost, ovšem toto omezení na základě úpravy z roku 2007 neplatí.

¹⁵ Mažilis, respektive v nekomolené verzi Mažlis, je arabský výraz pro shromáždění či radu, které v dnešní době používá pro pojmenování svého parlamentu či jedné z jeho komor velká část států s většinově islámským náboženstvím

ústava upravila i spornou jazykovou otázku, kdy ruštině opět nepřiznává status státního jazyka, ale označuje ji za „sociální jazyk mezi lidmi“, který je „na úrovni vlády a lokálních úřadů oficiálně rovný kazaštině“.¹⁶

Po těchto změnách v průzkumu roku 1995 většina obyvatel vyjádřila nespokojenost se stavem lidských práv, politických a občanských svobod a podpořila i demokratický režim a systém více politických stran. Přesto však většina obyvatel neztratila důvěru v to, že Kazachstán je demokracií. Tento názor by rozšířen mezi 42 % populace, 33 % lidí s ním nesouhlasilo a zbylých 25 % nedokázalo odpovědět, což může ukázat na zmatenost z probíhajícího vývoje a neschopnost odhadnout jeho důsledky.

Se stavem lidských práv v zemi nesouhlasilo 58 % lidí, zatímco 32 % bylo spokojeno. Méně výrazný rozdíl byl u občanských a politických svobod – 48 % ku 36 %. Obě tyto záležitosti vadily výrazně více ruským obyvatelům, než Kazachům¹⁷, kteří byli názorově rozděleni napůl či spíše souhlasili. Pro pochopení celkového výsledku je nutné nezapomenout na podíl ruské populace (IFES, 1995a).

Za účelem stabilizace společnosti přitom polovina lidí souhlasila s omezením demokratických práv, ale jen 37 % preferovalo diktaturu před demokracií. (IFES, 1995a) Většinový názor preferoval demokratický režim a 59 % lidí podporovalo systém vícero politických stran. Důvěra v žádnou z politických stran však nepřesáhla 9 % populace, 43 % občanů nedůvěřovalo ani jedné politické straně a čtyř-pětinová většina obyvatelstva by upřednostnila nezávislého kandidáta před straníkem (IFES, 1995a).

Hlavním důvodem rostoucí opozice a zvýšené nedůvěry vůči prezidentovi v první polovině devadesátých let byla neutěšená ekonomická situace. Kazachstán sice zvládl přechod na vlastní ekonomiku v regionu relativně nejlépe, ani zde se to však neobešlo bez hluboké krize, které dopadla na celou společnost. Inflace každoročně přesahovala 1000 %, reálné mzdy klesaly asi o pětinu každým rokem, regály obchodů zely prázdnotou a státní zaměstnanci dostávali výplaty s několikaměsíčním zpožděním, kdy již byly znehodnoceny

¹⁶ Celou ústavu lze v anglickém jazyce nalézt online na stránce: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/kz/kz019en.pdf>

¹⁷ 63 % Rusů nebylo spokojeno se stavem lidských práv ve srovnání s 39 % Kazachům; 52 % nebylo spokojeno se stavem svobod ve srovnání s 34 % Kazachů; Rusové projeví vyšší nespokojenost ve všech sledovaných tématech od školství přes kriminalitu až po zdravotnictví, ale rozdíly byly menší. Vyšší nespokojenost projeví i mladší lidé. Mladí Kazaši nesouhlasili např. se stavem lidských práv z 55 %; mladí Rusové dokonce z 80 %.

(Nazarbajev, 2007). Hrubý domácí produkt mezi lety 1991 a 1995 poklesl o třetinu¹⁸ a teprve poté začal pomalu opět narůstat, přičemž původní úroveň dosáhl až roku 2003.¹⁹ Ještě v roce 1995 po provedení níže popsaných reforem, ale předtím, než dosáhly kýženého efektu, 71 % lidí oznámilo, že jejich rodině nevystačily peníze na jídlo alespoň v jednom měsíci z roku (IFES, 1995a).

Ve stejném roce vyjádřilo svou nespokojenost se situací v Kazachstánu 78 % lidí. Výsledek ovlivnila hlavně ekonomická témata. O zhoršení své životní situace oproti sovětským časům poté hovořilo 67 % obyvatel. Většina lidí nevěřila na změnu v roce následujícím, ale věřila, že se situace vylepší do konce tisíciletí. Zajímavé přitom je, že u lidí ve věku 18-24 let byla nespokojenost nepatrně vyšší (81 %, může být způsobeno statistickou odchylkou), ovšem zároveň 63 % z nich hovořilo od zlepšení od období před vyhlášením nezávislosti (IFES, 1995a).

Kromě vnitřního chaosu byla důležitou příčinou krize obchodní závislost na zemích bývalého SSSR. Ty zodpovídaly za 84 % objemu dovozu materiálních zdrojů a dokonce 91 % veškerého kazašského vývozu (Nazarbajev, 2007). Narušení tradičních vazeb vlivem jednak tamní hospodářské situace a jednak komplikacemi se společnou měnou Kazachstán výrazně ovlivnilo.

Hlavní problém spočíval v rublové zóně a závislosti na Ruské centrální bance, která tiskla měnu pro všechny republiky bývalého Sovětského svazu. Podřízena přitom byla zároveň ruské vládě i ruskému Nejvyššímu sovětu, které mezi sebou byly v těžké při a často vydávaly protichůdná rozhodnutí. Požadavky a přání nově vzniklých republik byly ignorovány. V praxi tak docházelo k pomalému přisunu inflační měny a státy tak v časech hyperinflace neměly dostatek oběživa na vyplácení mezd svých zaměstnanců, ani na jiné platby, které mnohdy byly v zahraniční měně a jejich zpoždění dále umocňovalo probíhající krizi (Nazarbajev, 2007).

Komunikace s ruskou stranou navíc byla pomalá, jelikož jedinou institucí, která měla u Ruské centrální banky korespondenční účet, byla Kazašská národní banka. Transakce veškerých státních i soukromých subjektů, včetně bank, tak musely projít nejprve přes ni.

¹⁸ přesný vývoj HDP viz příloha 3

¹⁹ Viz data světové banky dostupná online: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>

Kromě toho moskevská Centrální spořitelna zmrazila vklady kazašských střadatelů, které do ní musely být povinně převáděny, přestože byly uloženy u kazašských finančních institucí (Nazarbajev, 2007).

Krizi dále umocnilo rozhodnutí Ruské federace v červenci 1992 přestat poskytovat inflační oběživo bezplatně a začít je dodávat ostatním republikám formou úročených půjček. Tento krok se stal důvodem ke ztrátě důvěry v rublovou zónu a započítí úvah o vytvoření nové měny. Zavedení měny předcházely podobné kroky ze strany dalších států. V roce 1992 zavedly svoji měnu Bělorusko, Ázerbajdžán a Ukrajina, na začátku následujícího roku Moldávie či Kyrgyzstán.

Kazachstán s jejím zavedením příliš nespěchal. Tajná komise zabývající se možnostmi zavedení vlastní měny, stejně jako skupina umělců pracujících na návrhu mincí a bankovek byly sice vytvořeny již v roce 1992. Jednalo se však o záložní plán a prioritou bylo udržení rublové zóny. To přiznává i prezident Nazarbajev a argumentuje stále ještě významným navázáním kazašských podniků na partnery v Rusku a jiných postsovětských republikách, stejně jako úzkou vazbou mezi Kazachstánci nejenom ruské, ale i ukrajinské, tatarské či přímo kazašské národnosti a jejich příbuznými v jiných postsovětských republikách (Nazarbajev, 2007).

Změnu v jeho postoji si vynutil ruský přístup. Od roku 1993 začalo Rusko měnu určenou pro Kazachstán zadržovat a v květnu 1993 úvěrování zastavilo docela. Souběžně probíhala příprava nového rublu a jednání o budoucí podobě rublového prostoru. Prvního července 1993 nakonec Rusko porušilo vzájemné smlouvy zemí rublové zóny, když oznámilo vznik vlastní národní měny, kterou bylo ochotno za nerovných podmínek poskytnout zbylým státům bývalé rublové zóny, za jejímž fungováním zůstal Kazachstánu dluh 1,5 miliardy dolarů. Nazarbajev tento krok označil jako „měnovou zradu“ (Nazarbajev, 2007).

Výroba vlastní měny započala právě v průběhu problematického roku 1993. Vzhledem k tomu, že Kazachstán tehdy neměl vlastní tiskárnu cenin, pracovaly na zakázce v režimu utajení dvě britské společnosti. Veřejná komise pro přípravu zavedení vlastní měny byla ustanovena v listopadu, kdy bylo zřejmé, že snaha o dohodu s Ruskem selhala a tenge je téměř připravena k použití. Její zavedení bylo oznámeno 12. listopadu s platností od 15. listopadu 1993. Datum bylo koordinováno s Uzbekistánem. Počínaje tímto dnem měli obyvatelé možnost směnit staré rubly v poměru 500 rublů za jednu tenge.

Nezbytné pro stabilitu nové měny byly devizové a zlaté rezervy Kazachstánu, které musely před jejím zavedením odpovídat alespoň tříměsíčnímu obratu importu. Důvěru v měnu dále drželo pozitivní saldo kazašského zahraničního obchodu, které do země přinášelo další devizy. Kurz byl uměle regulován a devalvoval o tři až čtyři procenta za měsíc (Nazarbajev, 2007).

Před začátkem privatizace, kterou lze rozdělit do tří etap, přesahoval podíl státního majetku 90 % ekonomiky. První etapa privatizace začala 22. července 1991 ještě za doby Sovětského svazu, kdy byl přijat Zákon o odstátnění a privatizaci. V této době docházelo především k privatizaci bytů a vzhledem k nedostatku finančních prostředků mezi běžnými lidmi a hyperinflaci, bylo možno platit bytovými kupony, které se přidělovaly dle délky pracovní praxe. Privatizace státních podniků byla velmi pomalá a opatrná, jelikož byly privatizovány jen v případě obdržení předchozí žádosti od kolektivu podniku. V největší míře se jednalo o maloobchody (Nazarbajev, 2007).

Druhá etapa započatá na počátku roku 1993 reagovala na zrychlující inflaci a rozkrádání státních podniků ze strany funkcionářů. Kombinovala mnohé metody od aukcí přes výběrová řízení a přímý prodej až po prodej akcií na burze či převedení majetku do rukou podílníků. Čerpala z pozitivní zkušenosti s bytovými kupony a z valné většiny se tedy jednalo o privatizaci kupónovou. Nejrychlejší průběh nabrala privatizace malých podniků pod 200 zaměstnanců, v jejímž rámci bylo privatizováno i mnoho dalších bytů. Dohromady tak proběhla privatizace více, než šesti tisíc subjektů, zpravidla formou aukcí a výběrových řízení, jichž se mohlo zúčastnit družstvu jejich pracovníků se slevou 10 % z výsledné ceny. Až 50 % výsledné částky mohlo být zapláceno bytovými kupony (Nazarbajev, 2007).

Střední podniky s počtem zhruba mezi dvěma sty a pěti tisíci obyvateli, byly zpravidla privatizovány pomocí privatizačních investičních kuponů. Ty dostali všichni občané bezplatně, nesměli je však použít přímo k nákupu podílu v podnicích, nýbrž uložit do investičních fondů, které se poté mohly účastnit aukcí, na nichž se za akcie podniků platilo investičními kupony, a fyzické osoby na ně neměly přístup (Nazarbajev, 2007).

Deklarovaným cílem tohoto postupu bylo vytvořit silnou střední třídu drobných akcionářů. Důvod, proč nebyl umožněn přímý přístup na aukce je zřejmý: přílišná chaotičnost vlastnické struktury a jejich průběhu, obecná nedůvěra a nezkušenost obyvatel a všeobecný

nedostatek informací. Skutečnost byla ovšem taková, že mnoho fondů nakoupilo akcie nerentabilních podniků spjatých s jejich předsednictvem, které následně cíleně zkrachovaly, stejně jako investiční fondy, jejichž prostředky tak byly vytunelovány. Nazarbajev výsledky privatizace s odstupem času hodnotí jako „sociálně nepřijatelné“, ale přesto „správné řešení“ a přímo uvádí analogii s českou a polskou privatizací (Nazarbajev, 2007).

Vstup zahraničního kapitálu byl umožněn roku 1994. Nejprve mohli cizinci vstupovat do investičních fondů a od roku 1995 mohli sami vstupovat přímo do aukcí a platit na nich devizami. I tento krok přispěl ke krytí nově zavedené měny. Zároveň s tím začal stát prodávat strategickým partnerům ze zahraničí jednotlivé velké, a často monopolní, podniky s vnitřně neřešitelnými potížemi. Podmínkou byl závazek investovat určité množství peněz do jejich oživení a modernizace, zajistit zvýšení výroby a vyrovnat závazky vůči zaměstnancům, státu a dodavatelům (Nazarbajev, 2007).

Tento druh privatizací pokračoval i v letech 1996-1997, kdy byly zahraničním partnerům prodávány i takové podniky, jež neprocházely bezprostřední hlubokou krizí, ale přesto je stát chtěl posílit zahraničním kapitálem a zkušenostmi. Třetí etapa privatizace zasazená právě do těchto let je charakteristická privatizací strategických odvětví, jako je ropný průmysl, energetika, zdravotnictví, školství a kultura.

Nazarbajev sice mluví ještě o čtvrté etapě privatizace od roku 1999 do současnosti. Ta je však spíše logickým uspořádáním společností vlastněných státem a jejich reformou ze státních na národní podniky, celkovou redefinicí národního zájmu a stanovením pravidel, jež musí národní podniky dodržovat, než privatizací jako takovou. Nejzásadnější aspekty transformace ekonomiky proběhly do konce roku 1995,²⁰ tehdy ji lze považovat za prakticky dokončenou, byť nadále docházelo k důležitým změnám v rámci třetí etapy.

Poslední událostí, o níž je nutné v souvislosti se vznikem nezávislého Kazachstánu hovořit, je osud jaderných zbraní. Jak již bylo naznačeno, do vlastnictví Kazachstánu neočekávaně připadlo 1360 uskladněných sovětských jaderných hlavic. Jejich přítomnost ve zpočátku nestabilním a v mezinárodních vztazích neetablovaném státu vzbudila mezinárodní

²⁰ Kdy byl mimochodem rozpuštěný parlament, který určité prezidentovi návrhy zpochybňoval či zpomaloval, a ten tak vládl nekontrolovaně, jak je vysvětleno výše.

obavy, přestože Kazachstán nedisponoval zbraněmi, které by byly schopné jejich přenosu (Olcott, 1995).

Nazarbajev nechtěných hlavic využil jako vyjednávací páky na mezinárodním poli, když požadoval, aby byl Kazachstán účasten na rozhovorech o redukci strategických zbraní ve světě a následně odsouhlasil jejich rozebrání zahraničními experty po zaplacení kompenzace ve výši 85 milionů dolarů ze strany USA. Během jednání měl možnost seznámit se s hlavními mocnostmi ve světě a zvýšit jejich povědomí o Kazachstánu a své politice (Olcott, 1995).

Roku 1995 byla navázána spolupráce i v oblasti likvidace biologických zbraní. Američtí experti měli v kdysi největším zařízení na výrobu biologických zbraní na světě, institutu ve Stepnogorsku, pomoci s odstraněním škod a přestavbou pro civilní účely. Tato spolupráce ukazuje, že navzdory pozitivnímu přístupu k Rusku nebyla kazašská zahraniční politika jednostranná, ale byla otevřená všem partnerům, kteří byli ochotní ke spolupráci přínosné pro kazašskou stranu. Rychlé zapovězení výrazného arzenálu zbraní hromadného ničení také ukazuje na snahu být na mezinárodním poli vnímán jako důvěryhodný partner.

3. Kyrgyzstán

Kyrgyzstán prošel pokusem o liberalizaci společnosti, který lze na pomyslné linii postavit blíže svobodné společnosti, než ten kazachstánský. Snahy prezidenta Akajeva, o jejichž upřímnosti existují také určité pochybnosti, však komplikovali zastánci starých pořádků mezi dalšími politiky, členy silových složek i úředníky, všudypřítomná korupce, ekonomické potíže nového státu i etnické a klanové rozpory, které v tomto státu patřily k nejvýraznějším ze Střední Asie. V roce 1990 proběhly v Oši krvavé střety mezi Kyrgyzy a Uzbeky, které na dlouhou dobu poznamenaly vztahy mezi oběma skupinami.²¹

Prezidentem byl zvolen v říjnu 1990 jako kompromisní kandidát severních a jižních klanů v Nejvyšším sovětu. Zatímco severní chtěly vyvážit moc jižana Absamata Masalijeva, který byl první tajemníkem, jižní chtěly, aby pozici neobsadila osoba spjatá se severními klany příliš těsným poutem. Tyto požadavky naplnil právě nový předseda akademie věd, Askar Akajev, který, ačkoli se narodil do mocného severního Serybagyšského klanu, nebyl

²¹ podrobněji Kantner: Historický vývoj Střední Asie se zaměřením na ruskou a sovětskou nadvládu (2016); Kapitola: Nepokoje v ostatních republikách

politickou postavou. Původním povoláním fyzik nejprve studoval, poté pracoval jako akademik na univerzitách v Leningradu (dnešní Petrohrad) a Moskvě. Po zhruba patnácti letech v Rusku se vrátil do rodného Kyrgyzstánu a stal se předním profesorem na univerzitě ve Frunze (dnešní Biškek), kam pomáhal přinést sovětský technologický pokrok. Do komunistické strany vstoupil až na konci osmdesátých let v souvislosti se svou akademickou činností a měl na starosti oblast týkající se vědy (Horák, 2005).

Někdy je proto považován za typického představitele Gorbačovovy perestrojky, která se snažila dostat do politiky odborníky, kteří nemuseli být nutně oddáni komunistické myšlence, a omezit rozbujelou roli rodových a klanových vazeb, stejně jako hlubší národní uvědomění.²² Je možné ho považovat za příslušníka rusifikovaných národních elit a jeho písemný projev v kyrgyzštině obsahoval drobné chyby v hláskování (BBC, 2005).

Svou loajalitu Gorbačovovi prokázal i v srpnu 1991, kdy byl jediným ze středoasijských vůdců, který bezprostředně (a velmi hlasitě) odsoudil pokus o státní převrat předtím, než bylo zřejmé, jaké jsou jeho naděje na úspěch.²³ Jiný postoj k puči zaujal první tajemník Komunistické strany Kyrgyzstánu, Džumagalbek Amanbajev,²⁴ který společně s některými spolustraníky přijal dokument, v němž vyjádřil „úplnou a obsáhlou podporu“ pučistům ve „všech jejich aktivitách“ a údajně měl plánovat i Akajevovo odstranění (Collins, 2006).

Akajev toto ohrožení přestál, posílil své pravomoci za pomoci dekretů, odvolal šéfa republikové KGB, Džumabeka Asankulova, kterého podezíral z kladného postoje k pučistům a většinu pravomocí KGB přesměřoval na ministerstvo vnitra vedené Felixem Kulovem, jeho blízkým spojencem, který se později stal viceprezidentem. Jednotky ministerstva vnitra následně obsadily vládní budovu, aby ji ochránily před pokusem o násilný puč, jež nakonec neproběhl (Collins, 2006).

Akajev následně společně se svými spolupracovníky a příznivci vystoupil z komunistické strany, inicioval trestní řízení s Amanbajevem a jeho podporovateli (Collins, 2006) a dopomohl k bleskovému vyhlášení nezávislosti 31. srpna 1991. S pětiletým odstupem tento krok – který byl vzhledem k celosvazové situaci ovšem stejně nevyhnutelný

²² podrobněji Kantner: Historický vývoj Střední Asie se zaměřením na ruskou a sovětskou nadvládu (2016); Kapitola: Gorbačov: Perestrojka a Želtoksan

²³ Po dvou dnech se k odsouzení přidal Nursultan Nazarbajev, který vyčkával a analyzoval situaci

²⁴ V dubnu 1991 na několik měsíců vystřídal dosavadního prvního tajemníka Masalijeva

– hodnotilo pozitivně pět ze šesti etnických Kyrgyzů a jen lehce přes polovinu kyrgyzských Rusů. Zajímavé je, že zároveň se podle pěti šestin obyvatel po vyhlášení nezávislosti zhoršila jejich životní úroveň (IFES, 1997), což je fakt, který potvrzuje většina měřitelných dat i společenských pozorování.²⁵ Výsledek průzkumu tak ukazuje buď na vysokou národní hrdost a lásku ke své vlasti či na porozumění, že nezávislost krizi nezpůsobila, ale jen prohloubila a ta je nutným průvodním jevem, který časem odezní.

Pozici prezidenta Akajeva potvrdily v říjnu 1991 další volby, tentokrát všelidové, v nichž nestál protikandidát (Horák, 2005).

Kontinuita ostatních státních institucí zůstala zachována, jejich reorganizace probíhala pomalu, nicméně konstantně. Práce na nové ústavě začaly prakticky okamžitě, ale přijata byla až roku 1993. Nový parlament byl zvolen teprve roku 1995 po vypršení mandátu Nejvyššího sovětu. Právě Nejvyšší sovět poměrně výrazně brzdil reformní snahy, ovšem i přes něj bylo možné některé reformy protlačit, neboť na konci osmdesátých let již členství v komunistické straně neznamenovalo nutně souhlas s komunistickým režimem. Někteří poslanci, byť se jednalo o malý počet osob, měli dokonce užší vazby na rodící se Demokratické hnutí Kyrgyzstánu, kam část z nich přestoupila. Většina však byla spíše reprezentanty klanových zájmů se sklonem k obhajobě dosavadních pořádků (Uhl, 2006).

Jedním z hlavních problémů nového státu byla otázka národnostní a klanová. V době vyhlášení nezávislosti byla jen lehce nadpoloviční většina obyvatel kyrgyzského původu. Žilo zde přes půl milionu Uzbeků, kteří tvořili kolem třinácti procent obyvatelstva a obývali přelidněnou oblast úrodné Ferganské kotliny, kde žily i desítky tisíc Tádžiků a docházelo k častým rozbrojům. Největší etnickou menšinou přitom byli Rusové, kteří v Kyrgyzstánu tvořili pětinu obyvatelstva a často tvořili elitu společnosti. Podobnou roli měli i nepříliš početní Ukrajinci a Němci. Ani tento výčet však není konečný, neboť v zemi žily desítky tisíc příslušníků dalších turkických národů.²⁶

²⁵ v závěru této kapitoly je uvádím v rámci zabývání se ekonomickou situací nového státu

²⁶ Tataři, Kazaši, Ujguři, Turci, Ázerové. Národnosti podle sčítání lidu v letech 1989 a 1999, viz příloha 4.

Kromě toho je velmi důležité říci, že kyrgyzská společnost sama o sobě je značně ovlivněna všudypřítomným dělením obyvatel na příslušníky severního a jižního klanového společenství, které existuje odnepaměti a silně se projevilo již v devatenáctém století.²⁷

Akajev si v této otázce vytkl náročný úkol. Rozhodl se skloubit několik takřka protikladných cílů. Snažil se posílit prestiž a vliv svého kmene Serybagyš, který patří do severního klanového společenství – v jehož rámci získal moc po Stalinových čistkách, kdy byla popravena dosavadní elita klanu Bugu (Berdikeeva, 2006) – a zároveň společenství jako celku, přestože se snažil oslabit klanové rozbroje a zmírnit napětí plynoucí z rozdílů mezi severem a jihem. Jako příklad lze uvést výraznou postavu Temirbeka Akamatalijeva, který vystřídal vlivné funkce ministra financí a vnitra nebo předsedkyni ústavního soudu Čolpon Bajekovou dosazenou v roce 1993 (Horák, 2005).

Přestože však lze říci, že nadřezování vlastnímu klanu u něho bylo na relativně menší úrovni, než u jiných středoasijských lídrů a některé z osob jmenovaných do vyšších funkcí pocházeli i z jižních klanů, což zabezpečovalo alespoň křehký smír mezi těmito skupinami (Winterová, 2012). Nelze jasně říci, zda k protěžování vlastního klanu a dalších severanů tíhnul sám nebo zda tak činil pod tlakem dalších elit, včetně své manželky Marjam Akajeové. Ta na vysoké posty protlačila Kemelbeka Nanajeva (předseda Národní banky, později místopředseda vlády) či Tojčubeka Kasymova (gubernátor několika severních oblastí) ze svého rodného Talaského klanu (Horák, 2005).

Obdobně Akajev jednal i v národnostní otázce, kdy se snažil zajistit mezi národy smír a zajistit kyrgyzským menšinám důstojné podmínky – k čemuž využíval slavný slogan „Kyrgyzstán je náš společný domov“ – aby v zemi udržel emigrující elitu z řad obyvatel Ruského, Německého a Ukrajinského národa a zmírnil napjaté vztahy mezi Kyrgyzy a Uzbeky, nebo alespoň zabránil jejich opětovné eskalaci. Přitom se však snažil posílit kyrgyzskou národní hrdost a skrze ni nezávislý směr Kyrgyzstánu v zahraniční politice, respekt obyvatel k politickým institucím státu a zmírnit klanové rozepře důrazem na jednotu národa (Hromková, 2008).

²⁷ podrobněji Kantner: Historický vývoj Střední Asie se zaměřením na ruskou a sovětskou nadvládu (2016); Kapitoly: Kokandský chanát a Povstání v Kokandu

Za tímto účelem kombinoval nacionalistickou rétoriku spojenou s vyzdvihováním významných historických událostí a osobností a koncept rovných práv všech národností a státu jako společného domova pro různé etnické skupiny. Poměrně chaoticky se tak pokoušel prosadit koncept kyrgyzského národa, který by měla tvořit směsice různých národností a jehož národní identitu se snažil budovat zároveň na principu občanství a respektu k politickým institucím vlasti a zároveň na „jednotící“ historii, která ovšem byla jednotící pouze pro ty příslušníky „kyrgyzského“ národa, kteří byli kyrgyzské národnosti (Hromková, 2008). Ústředním bodem těchto snah byla propagace eposu Manas, ovšem její vynucování je až záležitost přelomu tisíciletí a není zde pro její popsání prostor.

Z hlediska vývoje nového státu, bylo důležitým krokem přijetí nové ústavy, která nahradila přežitou komunistickou konstituci z roku 1978. První návrh byl dokončen v prosinci 1992. Ten Nejvyšší sovět vrátil s připomínkami – například odmítl možnost, že by byl prezident současně také předsedou vlády – a 5. května 1993 byla přijata přepracovaná verze ústavy.

Ústava popsala systém, který lze chápat jako prezidentský s poměrně silnou rolí parlamentu. Prezident je nejvyšším představitelem státu reprezentujícím zemi uvnitř i navenek a určujícím hlavní směr domácí i zahraniční politiky. Se souhlasem parlamentu jmenuje premiéra, se souhlasem zastupitelstev oblastí a měst, jejich nejvyšší představitele. Členy vlády může dle svého uvážení odvolat. Dále navrhuje parlamentu vlastní zákony či z vlastní iniciativy vypisuje referenda a může vydávat i dekrety. Lze říci, že prezidentské pravomoci jsou podobné, jako v Kazachstánu, ovšem chybí klíčová možnost rozpuštění parlamentu.

Prezidentský mandát je pětiletý, jejich počet byl omezen na dva. Kandidovat na prezidenta může stát pouze osoba v rozmezí pětatřiceti až pětasedesáti let, která na svou podporu nasbírala padesát tisíc podpisů, a patnáct let před nominací žila na území Kyrgyzstánu. Toto ustanovení elegantně odklidilo z cesty politiky a diplomaty pracující v zahraničí.²⁸ Netroufám si však posuzovat, zda to bylo hlavním účelem ustanovení. Po

²⁸ Například bývalou ministryni zahraničí a zástupkyni předsedy vlády Rozu Otunbajevovou, která byla po neshodách s Akajevem přesunuta na post velvyslankyně v USA, aby jako zkušená diplomatka pokračovala v rozvoji kyrgyzských zahraničních vztahů, ale neměla přitom šanci ovlivňovat domácí dění; později hrála klíčovou roli v obou kyrgyzských revolucích

ústavních úpravách přibyla ještě povinnost složit písemnou zkoušku z Kyrgyzštiny, která se stala hlavním třídicím mechanismem – ve volbách v roce 2000 neprošlo zkouškou dvanáct z devatenácti kandidátů.

Parlament, pojmenovaný Žogorku Keněš,²⁹ byl v původní verzi zamýšlen jako jednokomorový, tato podoba však nikdy nevstoupila v platnost.³⁰ Mezi jeho pravomocemi bylo schvalování zákonů, potvrzování (či zamítání) prezidentových návrhů na obsazení ústavního soudu či národní banky, nasazení armády v zahraničí, mezinárodních smluv či vyhlášení výjimečného stavu. Těmito četnými pojistkami se přibližuje zcela standardním demokratickým režimům.³¹

Dále ústava očekávala a povzbuzovala rozvoj politických stran, kterým dala standardní demokratická práva sestavovat kandidátní listiny a formovat parlamentní kluby. Požadovala naopak striktní oddělení všech náboženských organizací od sekulární státní moci.

Jazyková otázka byla vyřešena poměrně jednoduše, když navzdory početným menšinám byla ustanovena jediným státním jazykem kyrgyzština, jak už bylo naznačeno výše. Ostatním jazykům bylo přiznáno poměrně vágní právo na „svobodnou a rovnou existenci a rozvoj“, přičemž ruština byla v tomto ohledu první mezi rovnými, jelikož ústava mluvila o „ruském jazyku a všech ostatních jazycích používaných obyvatelstvem“. Jak už bylo naznačeno výše, kyrgyzský režim se snažil zajistit rovné podmínky všem národnostem při zachování určitých společných hodnot a takovou se měl stát i jazyk etnických Kyrgyzů, což však nechtěly akceptovat ostatní národnosti, zejména Rusové.³² Tyto menšiny pozitivně nepřijaly ani zákaz dvojího občanství pro kyrgyzské občany.³³

Po schválení ústavy, které bylo dobrou ukázkou vzájemných kompromisů a ve finále proběhlo konsensuálně, narostly spory mezi prezidentem, který jej bral pouze jako odrazový můstek pro další reformy a parlamentem, kde většina členů chápala ústavu jako konečný stav liberalizace státu. Prezident se pro nespokojenost s parlamentním přístupem více

²⁹ V českém překladu: „Nejvyšší rada“

³⁰ K úpravě ústavy došlo v roce 1994, před prvními parlamentními volbami, které proběhly roku 1995. Dnes se Kyrgyzstán k modelu jednokomorového parlamentu vrátil.

³¹ Collinsová (2006) tento vztah mezi prezidentem a zákonodárnou mocí, kdy prezident disponuje rozsáhlou mocí, ale parlament drží v rukou řadu pojistek, přirovnává k politickému systému v USA.

³² K přehodnocení této politiky došlo roku 2000, kdy Kyrgyzstán přijal Ruštinu jako druhý oficiální jazyk státu.

³³ Plný text ústavy po několika úpravách (verze z roku 1998) lze nalézt v anglickém překladu na stránce: http://confinder.richmond.edu/admin/docs/kyrgyz_const.pdf

obracel k lokálním politickým strukturám, ze kterých utvořil mimoústavní konzultativní orgán, čímž dále posílil pozici klanů (Uhl, 2001).

Ústava se proto dočkala ještě několika úprav, které oficiálně měly lépe definovat pravomoci příslušící jednotlivým složkám moci, ale fakticky posílit roli prezidenta. Podle původní podoby ústavy bylo možné provést její změnu na základě prezidentova návrhu po schválení parlamentem, což se však mělo brzy změnit (Uhl, 2006).

V prosinci 1993 vybuchl na povrch obří korupční skandál týkající se okolností privatizace kyrgyzské těžby zlata do zahraničních rukou. Jeho hlavou měl být viceprezident Felix Kulov a zahrnoval mnoho vládních členů. Podezření z logických důvodů ulpělo i na prezidentově osobě, ale přímé nitky od případu k němu nevedly. Po rezignaci svého viceprezidenta Kulova³⁴ a pádu vlády v důsledku vyjádření nedůvěry parlamentem, Akajev na leden následujícího roku vypsal referendum s otázkou, zda má dokončit svůj zvolený mandát, ve kterém jej podpořilo 96 % zúčastněných voličů při účasti 96 %.

V září 1994 poté došlo k samorozpuštění Nejvyššího sovětu, které bylo ve skutečnosti vynuceno prezidentovým tlakem. Často uváděným důvodem je parlamentní přezkum údajné korupce provázející vládní dohody se zahraničními společnostmi o těžbě zlata.³⁵ V souvislosti s tímto skandálem (respektive snahou jeho propuknutí zabránit) navíc došlo ještě před rozpuštěním parlamentu ze strany vládních autorit k uzavření dvou nezávislých novin – Politika a Svobodnye Gory, které se tomuto problému věnovaly (CSCE, 1995). Pozornost lidskoprávní organizace Amnesty International přineslo trestněprávní řízení s jejich šéfredaktorkou Zamirou Sadykovovou a zástupkyní šéfredaktorky Tamarou Slaščevovou, které dostaly nepodmíněné tresty ve výši 18 a 12 měsíců za pomluvu v tištěné formě na základě nařčení, že má prezident tajná zahraniční bankovní konta (Amnesty International, 1996).

³⁴ Jeho rezignací pozice zanikla. Kulov později sloužil jako primátor Biškeku a patřil k čelným představitelům opozice. Ve funkci byl obviněn z korupce a uvězněn. Po Tulipánové revoluci byl roku 2005 propuštěn a očištěn jako vězení svědomí. Stal se premiérem a o dva roky později přešel do opozice, když nebyl ve funkci potvrzen. Mnohokrát byl vyšetřován pro korupci, která mu nebyla prokázána. Je předsedou politické strany Ar-Namys, jež byla do voleb v roce 2015 třetí nejpočetnější stranou v parlamentu, ovšem neobhájil ani jeden mandát.

³⁵ Otázka zahraničních investorů těžících zlato, především obrovského dolu Kumtor kanadské společnosti Centerra, patří k nejvýraznějším tématům kyrgyzské politiky

V reakci na rozpuštění vlády rezignovala tehdejší vláda, ovšem Akajev tuto rezignaci nepřijal a dekretem vládu přiměl ve svém mandátu pokračovat. Následně vydal dekret, kterým posunul volby na prosinec 1994, čímž porušil ústavu, podle které mohla o předčasných volbách rozhodnout jen dvoutřetinová většina v parlamentu (IFES, 1995b).

V říjnu po stížnostech politických stran termín konání voleb posunul na únor 1995, fakticky tím však prodloužil období nekontrované výkonné moci. Taktéž na mimoústavní bázi bylo Akajevem svoláno ústavodárné shromáždění, které prezidentovi pomohlo změnit ústavu tím, že odsouhlasilo jeho rozhodnutí o konání referenda týkajícího se prezidentových návrhů na změnu ústavy (CSCE, 1995).

První z nich říkal, že příští zvolený parlament bude dvoukomorový a druhý upravoval možnosti změny ústavy. Jednalo se o značné oslabení parlamentní pozice, neboť nově mohla změna ústavy proběhnout na návrh prezidenta buďto odhlasováním v parlamentu anebo všelidovým referendem, přičemž o způsobu schvalování navržené úpravy rozhodoval právě prezident (Uhl, 2006). Tuto změnu lze chápat jako Akajevovu snahu získat určitou převahu nad parlamentem a později byla několikrát využita. IFES chápal jako oslabení role parlamentu i první změnu s upozorněním na fakt, že návrh vlastně nestanovil, co za pravomoci jednotlivým komorám připadne a připustil tak jejich roztříštěnost (IFES, 1995b).

Oficiální výsledky referenda mluvily o schválení návrhů počtem 84 a 85 procent při volební účasti 84,5 %. Tato čísla jsou obvykle chápána jako nepravdivá. Strana Erkin se neúspěšně pokusila referendum zneplatnit poukazem na rozsáhlé volební podvody a nelegitimitu volební komise zvolené prezidentem místo parlamentem (IFES, 1995b).

Události z roku 1994 zapůsobily jako šok pro politické analytiky, kteří sledovali dosud de facto demokratický vývoj. Srovnání indikátorů demokracie v Kyrgyzstánu v letech 1993 a 1995 převzaté od Kathleen Collinové nabízím v příloze číslo 5.

Také následující rok byl bohatý na události. Byla provedena reforma soudnictví na místní úrovni, proběhly parlamentní i prezidentské volby a na počátku následujícího roku došlo ke změně ústavy, která posílila prezidentovy pravomoci.

Nejprve proběhla soudní reforma, při které došlo k výraznému posunu ve vztahu ke klanovým a místním strukturám. Prezident Akajev přiřkl oficiální status soudům aksakalů.

Aksakalové jsou představitelé tradiční sociální struktury společnosti, kterou nezlomila ani ruská kolonizace a sovětská nadvláda. Jednalo se o stařiny obcí – vážené a staré muže, kteří se starali o správu vesnice a soudili susedské a rodinné spory mezi lidmi prohrěšky proti kulturním zvyklostem či veřejnému pořádku. Akajev v roce 1995 obnovil legálnost jejich fungování a právní závaznost rozhodnutí. Na reformě spolupracoval s kongresem aksakolů, který sám svolal. Ten měl nad jejich činnostmi provádět dohled a potvrzovat, kdo jsou v jednotlivých obcích aksakalové se soudní mocí (Winterová, 2012).

System se brzy rozšířil i do některých městských oblastí a aksakolských soudů postupně vzniklo na tisíc. Do jejich díkce bylo svěřeno řešení přestupků a záležitosti týkající se rodinného práva a majetkových práv, včetně sporů o vodu či o půdu. Měly právo uplatňovat sankce mimo jiné v podobě potrestání hanbou nebo odejmutí respektu či prestiže. Jejich rozhodnutí byla vynutitelná policií, ovšem mnohde došlo ke zformování de facto nelegální milic, jež s nimi fungovaly v součinnosti (Winterová, 2012).

Ty podle reportu organizace Amnesty International násilnou formou vymáhaly naplnění rozsudků, které soudům aksakolů právně nepřísluší vynášet a porušují lidské práva. Měly se uchýlovat k fyzickým trestům, jako je bičování či kamenování, při němž AI hlásila přinejmenším jedno úmrtí, a zakládat a spravovat vlastní nelegální věznice. Akajevova vláda byla kritizována za tolerování jejich nezákonných aktivit, které byly všeobecně známy (Amnesty International, 1996).

Činnost soudů jako taková stála mimo dosah moci ostatních státních složek, pokud se držela zákonných mantinelů, ale často byla tolerována i při jejich překračování. Aksakolské soudy tak byly na státu de facto nezávislé. Široká veřejnost jejich činnost přes všechny rozpory přijala velmi pozitivně. S činností milic souhlasilo 81 % obyvatel (IFES, 1997). Akajev jejich fungování obhajoval a podporoval. Dle jeho názoru byly zároveň návratem k osvědčeným hodnotám, kultuře a tradicím kyrgyzského národa a zároveň důležitým prvkem v posílení dělby moci (Winterová, 2012).

V parlamentních volbách konaných v únoru roku 1995 podle většinového volebního systému, získali 67 ze 105 celkových mandátů nezávislí kandidáti, zatímco politické strany se musely spokojit v součtu se 38 hlasy. Politické strany byly zpočátku velmi slabé a neměly zajištěno celorepublikové pokrytí. Situace tak využili představitelé tradičních klanových

struktur, kteří rozhodovali o tom, kdo má v jaké oblasti kandidovat, pomáhali s financováním volební kampaně (včetně korupce, která byla poměrně rozšířená) a sami příslušníky klanu přesvědčovali, pro koho mají hlasovat. Winterová upozorňuje, že tendence obyvatel hlasovat pro příslušníky svých klanů byla spíše zvykem než povinností a nebyla striktně vymáhána. Skutečný vliv stařešinů obcí (aksakolů) na výsledek hlasování tak byl podle ní nižší, než snaha hlasovat pro kandidáty, kteří byli obyvatelům blízcí jak geograficky, tak společnými předky, problémy a někdy osobní známostí a od nichž čekali politiku hájící zájem svého klanu a regionu (Winterová, 2012).

Nový parlament byl při řešení problémů značně nekonstruktivní, najít shodu na základních otázkách bylo velmi obtížné a účelové koalice často vydržely jen jedno hlasování. Právě nestabilita nového zastupitelského orgánu se stala hlavní příčinou změny ústavy tentýž rok (Horák, 2005).

Horák výsledkem voleb dokládá vliv neformálních klanových struktur na kyrgyzskou politiku (Horák, 2005). S tímto názorem v podstatě souhlasím, ale spíše bych řekl, že jde o jeden z důvodů, neboť druhým významným je fakt, že politické strany dosud neměly v dějinách státu žádnou tradici a jako mladá uskupení bez dosavadních úspěchů měly problém občany zvyklé na totalitní vedení společnosti zaujmout. Podobný výsledek se opakoval i v roce 2000, zatímco od prvních voleb po pádu Akajevova režimu, které proběhly v roce 2007, začínáme na politické scéně Kyrgyzstánu sledovat dominanci politických stran. Tento fakt však není způsobem jen ústupem klanové politiky do pozadí, ale do značné míry také její absorpcí do stranických struktur. Jak připomíná Winterová (2012), na tento fenomén však nelze pohlížet a priori negativně, protože demokratický režim se musí přizpůsobit zvyklostem a tradicím společnosti. Tento problém již však leží mimo omezený rozsah mé práce.

Většina autorů přikládá klanové politice (tzv. „tribalismu“) v Kyrgyzstánu výrazný, často dominantní vliv. Dobrou syntézu těchto teorií poskytuje práce Barbory Winterové, která dochází k závěru, že klany jsou v politice sice silně přítomné, ale zdaleka ne dominantní, vyskytují se spíše na úrovni regionální, než národní a to především ve venkovských a zemědělských oblastech, jejich přítomnost není ovlivněna pouze kulturně, ale do značné míry nefunkčností oficiálních politických struktur, infrastruktury a dalších

institucí³⁶ a představitelé klanů spíše využívají jako prostředku k dosažení svých cílů a získání spolupracovníků a podporovatelů, než, že by se jednalo o institut, kterému musí podřídit své chování (Winterová, 2012).

Nejsem zcela jednoznačně přesvědčen o pravdivosti všech jejích výsledků, ale s většinou z nich souhlasím a jsou velmi dobře zdůvodněné. Je ovšem potřeba říci, že její práce byla napsána až v roce 2011 a snaží se pojednávat o soudobé situaci a nikoli přechodném období, na něž se zaměřuje tato práce, a kdy byl vliv klanové politiky ještě výraznější než dnes. Převaha klanových struktur na lokální úrovni je nezpochybnitelná. Například ještě v roce 2005 bylo 95 % nominovaných kandidátů do oblastních voleb nestraničských (Berdikeeva, 2006). Politické strany fungující na celostátní úrovni lze poté dělit zároveň dle názorových proudů a zároveň dle jejich geografické a klanové příslušnosti. Hlasovat pro stranu hlásící se k danému regionu ovšem není ve většině oblastí – byť v některých spíše venkovských oblastech dochází k nákupu hlasů či zastrašování – společenská povinnost, ale zvyk ovlivněný předpokladem, že strana bude usilovat o blaho regionu.

Nyní se již posouvám k popisu formálních politických struktur, kterými jsou nově vzniklé politické strany. Těch bylo od vyhlášení nezávislosti do prvních parlamentních voleb zaregistrováno dvanáct a do parlamentu se dostalo jedenáct z nich³⁷ (Uhl, 2001).

Nejsilnější politickou stranou se s výrazným náskokem stala Sociálně demokratická strana Kyrgyzstánu (SDSK) se čtrnácti mandáty. Ta měla být zreformovanou pokračovatelkou komunistické strany. Byla založena v roce 1993 členy komunistické strany, kteří stranu neopustili během první vlny svobodných stran, ale později se rozešli s jejím konzervativním směřováním. Strana byla pro liberální ekonomické reformy prováděné pomalu a citlivě vůči sociálně zranitelným skupinám. Podporovala prezidenta Akajeva, ale nikoli všechny jeho návrhy. Přesto zklamala naděje mnohých svých voličů příliš slabou akcentací deklarovaných témat³⁸ (Horák, 2005).

³⁶ Zmiňuje například nefunkční bankovní systém, který obyvatele nutí půjčovat si od aksakolů, či jiných představitelů svého klanu.

³⁷ přesné výsledky voleb viz příloha číslo 6

³⁸ Většinu jejích voličů ve volbách v roce 2000 přebrala komunistická strana. SDSK do voleb kandidovala v rámci tříčlenné volební aliance, která získala 4 hlasy; komunistická strana 15. Do roku 2005 se ovšem s Akajevou stále represivnější politikou rozešla a podílela se na Tulipánové revoluci, stejně jako druhé revoluci, jež roku 2010 svrhla Akajevova nástupce Bakijeva. Dnes je výrazně nejsilnější politickou stranou.

Ve své rané fázi byla poměrně vzdálená evropské představě sociální demokracie. Mísily se v ní vyloženě socialistické a spíše pravicové ekonomické proudy a jejich pojitkem byla snaha zachovat pozici lokálních politických struktur, kterou prezident Akajev posílil ve snaze najít protiváhu k parlamentu, ale později se jí zalekl a přešel ke snaze ji znovu omezit (Uhl, 2001).

Po čtyřech mandátech shodně získala uskupení Birlik a Asaba. Jejich vliv na politické směřování země však zůstal zanedbatelný a v dalších volbách se již do parlamentu neprobojovala.³⁹ Jedná se tak spíše o slepé uličky kyrgyzského vývoje. Asaba byla ultranacionalistická strana. Svoji pozornost zaměřila na jazykovou otázku, otázku vlastnictví půdy a odstranění ruskojazyčných obyvatel z mocenských struktur státu⁴⁰ (Collins 2006). Její úspěch tak ukazuje na radikální nálady části kyrgyzské společnosti.

Tři mandáty získala nereformovaná komunistická strana. Byla sice nucena se v roce 1992 přeregistrovat pod jménem Strana komunistů Kyrgyzstánu, zůstal jí však majetek i členská základna původní Komunistické strany Kyrgyzstánu (Horák, 2005). Hlásila se k marxisticko-leninistické filosofii, centrálně plánovanému hospodářství a maximální možné integraci s postsovětskými státy. Její členská základna byla výrazně nejpočetnější a měla výhodu celorepublikového pokrytí fungujícími pobočkami, ale nedokázala najít podporu veřejnosti (Uhl, 2001). Po své porážce ve volbách nasadila silně populistickou rétoriku (Horák, 2005).

Po třech mandátech dále získaly Republikánská strana, založená v roce 1992 intelektuály přímo s cílem podpory prezidenta Akajeva (Horák, 2005), radikálně nacionalistická strana Erkin,⁴¹ odlišující se od Asaby především striktně kritickým postojem k prezidentu Akajevovi, a její odštěpené umírněné křídlo kolem Omurbeka Tekebajeva Atameken. Většina zdrojů udává Tekebajeva přímo za zakladatele hnutí. Ve skutečnosti se ovšem stal předsedou strany až roku 1994 a stranu roku 1992 krátce založila a krátce vedla Kamila Kenenbajevová. To potvrzuje jak volební report IFES (IFES, 1995b), tak Kathleen Collinsová, která s Kenenbajevovou i Tekebajevem provedla sérii rozhovorů. Podle ní měla

³⁹ Birlik podpořil sociálnědemokratickou stranu uzavřením volební aliance

⁴⁰ Rusové přitom po volbách v roce 1995 obsadili jen 6 % křesel v parlamentu, přestože tvořili 19 % obyvatel státu. Dost možná i samovolné naplnění hlavních bodů jejího programu přispělo k tomu, že Asaba v následujících volbách již žádný mandát neobhájila.

⁴¹ Někdy též Erk; já používám častější přepis jména, který navíc pomáhá stranu odlišit od uzbeckého Erku

Kenenbajevová tuto funkci opustit po nabídce pozice poradkyně prezidenta Akajeva pro politické strany, z níž měla svému nástupci Tekebajevovi pomoci posílit vliv strany⁴² (Collins, 2006).

Erkin byla první strana, která se oddělila od Demokratického hnutí Kyrgyzstánu (viz níže), druhou byla výše zmíněná Asaba. Z těchto stran prokázala delší životaschopnost pouze Ata-Meken,⁴³ která se vůči Erkinu vymezila smířlivějším postojem k menšinám a větší tendencí k zásahům do hospodářství. Lze ji označit za sociálně-demokratickou až národně-socialistickou.

Ze stran, které dosáhly jednoho mandátu, je asi nejdůležitější Demokratické hnutí Kyrgyzstánu. Vzniklo v květnu 1990, měsíc po druhém kole voleb do Nejvyššího sovětu, jako konglomerát různých politických i nepolitických organizací, které sdílely odpor vůči totalitnímu režimu a kladný postoj k demokratickým změnám. Byli zde zastoupeni nacionalisté, různé druhy socialistů či sociálních demokratů vymezujících se vůči konzervativnímu komunismu⁴⁴, nepočtená skupina liberálů západního typu ale i různé skupiny umírněných islamistů či zastánců dílčích zájmů (jednotlivé klany či regiony, ale třeba i jednotlivé profese). Stalo se tak důležitou zastřešující organizací organizovaného a konstruktivního odporu vůči komunistické totalitě a do jeho řad přešli i někteří poslanci zvolení za komunistickou stranu (Horák, 2005).

Předsedou hnutí se stal Topčubek Turgunalijev, který byl rektorem Univerzity humanitních studií v Biškeku. V době vlády prvního tajemníka KS Kyrgyzstánu Usubalijeva byl Turgunalijev vysoce postaveným členem ideologického odboru Ústředního výboru Komunistické strany Kyrgyzstánu (Collins, 2006). Tento poměrně ironický fakt demonstruje reformní snahy některých, i vysoce postavených, členů komunistické strany, o kterých jsem se výše zmiňoval.

⁴² Bližší informace o této političce je velmi obtížné dohledat. Collinsová ji považuje za jednu z klíčových osobností Demokratického hnutí Kyrgyzstánu, ze dvou reportů Rádia Svobodná Evropa vyplývá, že roku 1999 byla předsedkyní Fondu pro podporu malého podnikání.

⁴³ Strana byla epicentrem parlamentní protiprezidentské, ale proreformní opozice. Později stála v opozici i vůči Bakijevově vládě. V dnešní době se jedná o nejslabší ze šesti stran, které se dokázaly dostat ve volbách v roce 2015 do parlamentu.

⁴⁴ Tento pojem používám na vícero místech této práce jako terminus technicus ve významu, s jakým vznikl v osmdesátých letech, kdy označoval stoupence totalitního, byrokratického a nekompromisního proudu, kteří tento chtěli „konzervovat“ proti Gorbačevově perestrojce, vůči níž tvořili opozici.

Trio nejvyšších představitelů hnutí doplnili Džasper Džekšiv a Omurbek Tekebajev. Posledně jmenovaný se s hnutím brzy rozešel a podílel se na založení strany Erkin, kterou následně také opustil a založil Ata-Meken (viz výše).

Hnutí se profilovalo zároveň jako liberálně demokratické, nacionalistické, sociálně odpovědné, umírněně islamistické i konzervativně-traditionalistické. Rozpor mezi jednotlivými frakcemi hnutí postupně omezoval jeho funkčnost a vedl k odštěpení některých z nich a tedy i jeho podílu na politickém směřování státu. Dá se tak říci, že potenciál strany se vyčerpal ještě před prvními svobodnými volbami.⁴⁵

Odkazem hnutí, na který by se nemělo zapomínat, je však podpora politických aktivit intelektuální elity, vytvoření platformy a prostoru pro vznik ostatních politických stran a částečná aktivace občanské společnosti. Na konci roku 1990 mělo hnutí kolem třiceti tisíc členů (IFES, 1995b). V nepřímých prezidentských volbách roku 1990 otevřeně podpořilo Askara Akajeva jako kandidáta na prezidenta jako protiváhu konzervativnímu Masalijevovi, který se nedostal ani do druhého kola nepřímé volby (Collins, 2006). Jaká byla skutečná role této podpory ve výsledku volby, je těžké odhadnout. Větší roli hrála klanová politika a snaha vyšachovat silného zástupce jižních klanů, ovšem členové a příznivci Demokratického hnutí drželi malou část pozic v Nejvyšším sovětu, což mohlo mít svůj vliv.

V souvislosti s Demokratickým hnutím Kyrgyzstánu bych chtěl ještě stručně informovat o opomíjené organizaci Ašar. Jednalo se o uskupení studentů a squatterů, kteří protestovali proti nedostatku bytů. Ten se stal akutním poté, co se do měst ve druhé polovině osmdesátých let přesunulo mnoho vesničanů po bankrotech kolektivních farem v důsledku volnější ekonomické politiky a Kyrgyzstán tak poznal šokující nárůst bezdomovectví. Organizace se dala dohromady roku 1989, rok před vznikem Demokratického hnutí a stala se prvním masivnějším sociálně-politickým hnutím na Kyrgyzském území, jehož plamenný odpor proti prvnímu tajemníku Masalijevovi inspiroval následný vznik Demokratického hnutí, jehož členy se mnozí příslušníci Ašaru stali (Collins, 2006).

⁴⁵ Po volbách v roce 2000 hnutí ztratilo zastoupení v parlamentu, formálně existuje dosud a občas formuje volební aliance, v jejichž rámci se není schopno prosadit.

Po jednom mandátu získaly ještě Agrární strana, Agrární strana práce Kyrgyzstánu a Demokratická strana žen.

Pavel Uhl ve své práci Srovnávací analýza politických systémů zemí Střední Asie (2001) rozděluje politické strany v Kyrgyzstánu do čtyř skupin podle dvou kritérií: proprezidentské/protiprezidentské a proreformní/protireformní. Toto kritérium ve své knize, citující Pavla Uhla, zkoumá i Slavomír Horák (2005). Uhlovi závěry jsem shrnul do tabulky v příloze číslo 7. Jediný rozdíl oproti původní podobě jsem provedl u strany Erkin, která se od prezidenta odvrátila, a oba její vůdcové skončili ve vězení. Za podstatné považuji ještě zmínit, že Horák odmítá stranu Asaba označit jakýmkoli z těchto přídomek pro její přílišnou specifičnost (Horák, 2005).

Pokud jde o národnostní složení nového parlamentu, dosáhli v něm velmi přesvědčivou většinu Kyrgyzové 85 %, čímž skončilo období, kdy vysoké politické posty zastávaly importované ruské kádry. Rusové v parlamentu získali jen 6 % mandátů, přestože tvořili 19 % populace. Zbýlých 9 % křesel obsadili Uzbekové tvořící třináctiprocentní menšinu ve státě (Schlyter, 2005). Ti si naopak od minulého období výrazně polepšili, přestože byli stále zastoupeni neúměrně svému počtu.

Co se týče průběhu voleb, podle CSCE docházelo k neregulárnímu jednání – násilí, vynucenému hlasování, vícenásobnému hlasování, obchodování s hlasy, falšování hlasů atd. – které ovšem nebylo organizováno vládou, jejímž nejzávažnějším prohřeškem zůstává jednání před samotnými volbami – především vynucené rozpuštění parlamentu, uzavření novin a změna ústavy (CSCE, 1995), viz podrobněji str. 31 a 32 této práce. K velmi podobnému závěru došla i IFES, která z podvodů obviňuje jednotlivé kandidáty, nikoli však vládu, kterou viní z vytvoření nepřehledné a nedemokratické situace před samotnými volbami, mezi nimiž kromě jmenovaných vyzdvihuje i předčasnou organizaci voleb a určení volební komise prezidentem namísto parlamentem. Na druhé straně však uznává, že volební komise byla nápomocna při její kampani vysvětlující občanům smysl a principy voleb a pozitivně hodnotí časté znemožnění možnosti hlasovat za nepřítomné rodinné příslušníky. (IFES, 1995b)

Kritiku CSCE si vysloužil také návrh na prodloužení mandátu prezidenta Akajeva (CSCE, 1995). Skupina jeho parlamentních příznivců začala připravovat referendum o

prodloužení zvoleného mandátu o celých pět let až do roku 2000 po vzoru Turkmenistánu či Uzbekistánu. Tato snaha však byla parlamentní většinou odmítnuta. Horák tuto událost datuje již do roku 1994 (kdy zasedal ještě starý parlament, což explicitně nezmiňuje), je však možné, že šlo pouze o překlep (Horák, 2005).

Prezidentské volby tedy proběhly řádně na sklonku roku v prosinci. Původně byla do volebního klání zapojena šestice kandidátů. Kromě Askara Akajeva ještě první generální tajemník Komunistické strany Kyrgyzstánu – a tudíž fakticky nejmocnější člověk v zemi – z let 1985-1991 a představitel jižních klanových struktur, Absamat Masalijev; předseda strany Ata-Meken, Omurbek Tekebajev⁴⁶; Medetkan Šerimkulov; Mamat Ajabalajev a Džumalbek Amanbajev. Týden před volbami však z volebního klání byli Tekebajev, Ajabalajev a Amanbajev vyloučeni rozhodnutím soudu, který označil část podpisů na jejich podpisových arších za neplatné, díky čemuž nesplnili ústavně zakotvenou podmínku nasbírání padesáti tisíc podpisů. Samotné volby proběhly bez širokých či organizovaných volebních podvodů. Akajev v nich zvítězil poměrem 72,4 ku 24,7 procentům, 1,7 % získal Medetkan Šerimkulov. Pochybnosti existují právě ohledně soudního rozhodnutí, které lze považovat za ovlivněné Akajevem (Horák, 2005).

Symbolickou tečkou za vývojem roku 1995 udělalo referendum o změně ústavy, které proběhlo 10. února 1996 a znamenalo další posílení prezidentových pravomocí, tentokrát velmi výrazné. Nějakým způsobem se úprava dotkla více, než poloviny dosavadní ústavy. Za nejpodstatnější body je považován fakt, že prezident získal možnost zřizovat, obsazovat či rušit všechny státní úřady nespádající pod vládní dikci a možnost rozpuštění parlamentu prezidentem, pokud třikrát neschválí návrh na jmenování předsedy vlády nebo v případě konfliktu mezi dvěma komorami parlamentu či mezi parlamentem a jinými složkami státní moci (Uhl, 2006). Pravděpodobně se jednalo o reakci na neutěšenou situaci vzniklou po zvolení nového parlamentu a obecnou nespokojenost s jeho fungováním už od doby komunistického Nejvyššího sovětu, respektive nenaplnění nadějí na zlepšení.

⁴⁶ Prominentní politická postava, hlavní kritik Akajeva z reformních a demokratických pozic. V prezidentských volbách 2000, obecně považovaných za zmanipulované, neúspěšný kandidát se 14 % hlasů. Později, z pozice předsedy parlamentu, hlavní vyjednač během Tulipánové revoluce. Po revoluci kritik nové Bakijevovi vlády, který se stal se terčem neúspěšného pokusu o mezinárodní diskreditaci podstrčením heroinu při letu do Polska.

V roce 1998 poté proběhla ještě jedna spíše kosmetická úprava, která změnila poměr křesel v parlamentu mezi dolní a horní komorou, omezila imunitu zástupců na parlamentní záležitosti a sebrala parlamentu právo upravovat navržený rozpočet bez souhlasu vlády. Nejdůležitější změnou poté bylo umožnění soukromého vlastnictví půdy (Uhl, 2006).

Oba návrhy údajně podpořilo více než 95 % občanů při účasti větší než 95 %. Tato čísla jsou silně nepravděpodobná a dobová svědectví uvádějí, že volební účast byla velmi nízká, protože voliči nechápali, v čem změny spočívají, anebo souhlasili pouze s částí z nich a nevěděli, jak mají takovou možnost vyjádřit. Dle průzkumu uskutečněného krátce po referendu z roku 1996 uvedlo 57 % obyvatel, že nesouhlasí se současnou podobou volebního systému (IFES, 1997). K průběhu obou referend se mi nepodařilo najít vyjádření žádné relevantní mezinárodní organizace, zřejmě nejsou monitorována tak, jako volby.

Důležité je uvědomit si, že všechny systémové reformy, o nichž byla řeč, probíhaly za hluboké ekonomické krize, která propukla v celé Střední Asii, a neminula ani Kyrgyzstán. Roční pokles HDP se udržel ve dvouciferných číslech,⁴⁷ a v zemi používající jako platidlo inflační rubl probíhala hyperinflace.⁴⁸ Výpadky elektrické energie a nedostatek benzínu na čerpacích stanicích byly běžnými průvodními jevy krize, stejně jako nedostatek zboží na regálech obchodů (CSCE, 1995). Do roku 1995 vzrostl počet obyvatel žijících pod hranicí chudoby na 71 procent a hrubý domácí produkt se mezi lety 1991-1995 snížil o polovinu,⁴⁹ až následujícího roku se hospodářství stabilizovalo a nabralo růstový trend pozvolna stahující dosavadní ztráty.

Kyrgyzské ekonomické reformy lze označit v regionu za nejliberálnější, což koresponduje i s jeho relativně nejliberálnějším politickým vývojem.⁵⁰ Krátce po svém nástupu do úřadu se prezident Akajev na západě proslavil poměrně odvážným citátem: „Přestože jsem komunistou, v zásadě je můj postoj k soukromému vlastnictví příznivý a

⁴⁷ Podle odhadů CSCE z počátku roku 1995 klesl v roce 1992 o 19 % a následujícího roku o dalších 16 %; aktuální data Světové banky udávají 12 % a 15,5 %

⁴⁸ viz strany 20-22

⁴⁹ Přesný vývoj v jednotlivých letech na základě dat Světové banky viz příloha 3

⁵⁰ Přestože Kyrgyzstán ve většině sociálních ukazatelů, jakými jsou korupce, mimozákonné překračování přidělených pravomocí či lidová důvěra v politický systém, zaostával za Kazachstánem, míra politických svobod je obvykle označována za vyšší, než v Kazachstánu a kapitoly zabývající se vývojem v obou státech by to měly dokládat

věřím, že revoluci v ekonomické sféře nepřinesl Karel Marx, nýbrž Adam Smith“ (Sneider, 1991).

Ve středoasijském diskursu politické ekonomie v přechodném období převládaly tři proudy: konzervativní, umírněně-reformistický a radikálně-reformistický. Konzervativní teorie, v Kyrgyzstánu reprezentovaná většinou prvního Nejvyššího sovětu sice uznávala soukromé vlastnictví, ale podporovala co největší státní kontrolu nad důležitými odvětvími ekonomiky i přísné řízení jejího směřování. Podporovala restriktce vůči dovozu a usilovala o průmyslovou výrobu taženou vnitřní poptávkou po domácím zboží. Podobnou cestou se vydaly Uzbekistán s Turkmenistánem (Abazov, 1999).

Druhý umírněně-reformistický byl podporovaný mnohými úředníky státní správy a většinou ekonomů. Požadoval navýšení poměru soukromého vlastnictví, ale jistou restriktci vůči rozsahu možností jeho užívání a silnou roli státu v pozici arbitra, který rozhoduje, které tendence jsou pro jeho trh přínosné a podporuje je správně cílenými regulacemi a subvencemi. Dále usiloval o co největší příliv zahraničních investic, ale nikoli tak spotřebního zboží. Čerpal ze zkušeností takzvaných asijských tygrů od Singapuru přes Jižní Koreu až po Malajsii (Abazov, 1999). Jeho typickým zástupcem je kazašský prezident Nazarbajev, který v těchto státech vidí inspiraci a konkrétně Singapur si vytkl za svůj vzor (Nazarbajev, 2007).

Poslední radikální směr byl výrazně nejslaběji zastoupený, jeho cílem byla zcela liberální ekonomika, propagoval šokovou terapii a svou inspiraci spatřoval v ekonomických systémech Spojených států amerických či Velké Británie. V Kyrgyzstánu získal na vlivu vzhledem k tomu, že s ním sympatizoval kruh mladých ekonomů okolo prezidenta Akajeva a pravděpodobně i sám prezident (Abazov, 1999).

Kyrgyzskou snahou bylo co nejdříve zvýšit volnost, již se těší malé výrobní podniky a maloobchodní síť. Podniky tak dostaly právo prodávat své produkty přímo na trh nezávisle na státním dozoru a redistribuci. V lednu 1992 Kyrgyzstán tento krok podpořil kompletním uvolněním téměř devadesáti procent všech státům řízených cen. Idea šokové terapie tak zvítězila nad představou postupného uvolňování cen. Mezi nejdůležitější produkty, na něž zůstaly vládní subvence zachovány, patřily maso, chléb, uhlí a veřejná doprava (Abazov, 1999).

Důsledkem tohoto opatření se stalo značné prohloubení poklesu životní úrovně běžného obyvatelstva a prudký pokles v objemu výroby. Vláda proto během roku 1993 opět začala selektivně regulovat cenové rozpětí některých položek, ale o rok později ceny uvolnila opět hromadně a tentokrát včetně cen chleba. Zároveň v roce 1994 došlo k uvolnění veškerých omezení na vývoz kromě kulturních památek. Souběžně s tím proběhlo zrušení zákazu na dovoz u všech druhů produktů s výjimkou tabáku a alkoholu (Abazov, 1999).

Důsledky drastických reforem na nezaměstnanost jsou nejasné. Oficiální čísla hovoří o nárůstu nezaměstnanosti z 0,2 % v roce 1990 na 3,6 % v roce 1995. Tato čísla jsou zpochybňována jako příliš nízká a obvykle udávaná čísla se pohybují v rozmezí 15-20 % (Abazov, 1999).

V rámci Střední Asie byl Kyrgyzstán prvním státem, který se pustil do systematické privatizace. Zahájena byla dvacátého prosince 1991 a lze ji rozdělit do čtyř fází. Její první fáze byla nejmasovější. Trvala do roku 1993 a byla zaměřena na malovýrobu, maloobchod, zemědělství a lidská obydlí ve státním vlastnictví. V jejím průběhu bylo zprivatizováno 98,7 procent podniků v sektoru služeb, 81,5 procent maloobchodů, 41,3 procent zemědělských podniků a 41,2 procent podniků v oblasti průmyslu (Abazov, 1999).

Největší část podniků (28,2 %) byla koupena skupinou jejich zaměstnanců jako družstevní podnik, asi pětina podniků byla privatizována přímým prodejem a zhruba čtvrtina veřejnou soutěží. Tato čísla se vztahují k sektoru služeb (Abazov, 1999).

Do roku 1992 jsou také datovány první pokusy o privatizaci pomocí poukazů. Tyto pokusy se neseťkaly s přílišným úspěchem, ovšem posloužily jako test před druhou fází privatizace, kdy se kuponový systém dočkal vylepšení. Druhá fáze proběhla mezi lety 1993-1996 a týkala se především středních a některých větších podniků, z nichž čtvrtina byla prodána právě prostřednictvím kuponů. Zbytek byl prodán jinými metodami (Abazov, 1999).

Třetí a čtvrtá etapa proběhly v letech 1996-1998 a 1998-1999. Při třetí došlo k privatizaci většiny zbylých nestrategických velkých podniků a čtvrtá znamenala privatizaci strategických odvětví, jakými jsou telekomunikace, energetika či nerostné zdroje (Abazov, 1999).

Celé privatizační období, především jeho druhou část, provází spousta nesrovnalostí a korupčních podezření a souvisí s ní i skandál z konce roku 1993, o němž byla řeč výše.

Kyrgyzstán byl také první ze středoasijských států, který zavedl svou vlastní měnu. Jak již bylo řečeno v kapitole o Kazachstánu, postsovětské republiky nejprve používaly jako měnu rubl, což s sebou neslo mnohé těžkosti včetně hyperinflace. Ta v Kyrgyzstánu naplno propukla po cenové liberalizaci roku 1992 a pohybovala se kolem 20 % měsíčně. Na počátku dalšího roku vystřelila až ke 46 % za měsíc. Kyrgyzstán jako jediný ze středoasijských států neprojevil snahu se s Ruskem v této situaci nějak dohodnout a s vědomím, že nemá naději ovlivnit jeho měnovou politiku, požádal Světovou banku, Mezinárodní měnový fond a Evropskou banku pro obnovu a rozvoj o pomoc se zavedením vlastní měny. Tou se stal v květnu 1993 som (Abazov, 1999).

Ani zavedení nové měny však nevedlo k zastavení hyperinflace. Původní záměr, kterým byl řízený kurz a restrikce na možnost směny vzal za své poté, co byla na černém trhu nová měna ve velkém směňována za dolary. Vláda proto směnitelnost nové měny uvolnila, což vedlo ke strmému nárůstu hyperinflace. Roku 1993 dosáhla 1209 procent. Z dlouhodobého hlediska se ovšem hodnota nové měny ustálila a došlo ke stabilizaci situace. V roce 1995 byla inflace již jen 45 procent a následujícího roku její míra klesla ke 29 procentům (Abazov, 1999).

Zavedením somu došlo k poškození vztahů se sousedy. Kyrgyzstán totiž nesplnil svou povinnost vrátit neplatnou měnu do Ruské Centrální banky a ta začala být prostřednictvím černého trhu pašována do okolních států, v nichž se jednalo o stále platné platidlo, a nadále se tak zhoršovala tamní hyperinflace. Nejhůře situace zasáhla Kazachstán a Uzbekistán, které donutila urychlit jejich snahy o zavedení vlastní měny (Nazarbajev, 2007).

Pro Kyrgyzstán byl nepříjemný zejména jejich požadavek, aby byl při vzájemném obchodu užíván americký dolar, který byl de facto bojkotem nové měny. Motivovány snahou o vytvoření devizových rezerv nutných pro krytí vlastních měn, dále prohlubovaly inflaci zatím neetablovaného somu, který se stával ve vztahu k dolaru stále méně hodnotným platidlem.

Relativně pozdě potom došlo k uvolnění nakládání s půdou. Její soukromé vlastnictví a na něho navázaný obchod umožnila až úprava ústavy z roku 1998.

Lze přitom říci, že kyrgyzský přechod k otevřenější ekonomice proběhl navzdory vůli lidu. Ještě v roce 1995 podporovalo smíšenou ekonomiku oproti centrálně plánované pouze 31 % obyvatel a o rok později se jednalo stále ještě jen o 39 % obyvatelstva. V generaci přes 55 let existovali tři podporovatelé centrálního plánování na jednoho podporovatele smíšené ekonomiky, zatímco lidé mladého věku a lidé s vysokým vzděláním byli v této otázce rozděleni půl na půl (IFES, 1997).

Přitom však 59 % obyvatel v roce 1996 bylo toho názoru, že liberální ekonomické reformy jsou přijímány příliš pomalu. Kromě toho se 68 % dotázaných domnívalo, že se reformy ubírají nesprávným směrem – tento názor byl častější mezi Rusy, kteří byli se směrem reforem nespokojeni v 76 % případů; Kyrgyzové v 65 % (IFES, 1997).

Soukromé vlastnictví půdy podporovalo v roce 1996 celých 86 % obyvatel, ovšem 73 % jich bylo proti tomu, aby se tato možnost vztahovala na cizince (IFES, 1997). Je tedy možné, že občané sami se nebyli schopní v situaci příliš zorientovat.

V únoru 1994 vstoupil Kyrgyzstán, navzdory komplikovaným sousedským vztahům, do společného ekonomického prostoru s Kazachstánem a Uzbekistánem. Volný pohyb zboží, osob a peněz pomohl částečně zmírnit probíhající krizi.⁵¹

4. Uzbekistán

Uzbekistán vyhlásil nezávislost v návaznosti na neúspěšný puč proti sovětskému prezidentu Gorbačovovi, 31. srpna 1991 prostřednictvím dokumentu „Žádost o státní nezávislost“. Tento krok byl následně schválen referendem dne 29. prosince 1991, zároveň s termínem konání prezidentských voleb, v nichž byl ve své funkci potvrzen Islam Karimov, který si tak uvolnil ruce k budování svého státu (Uhl, 2006).

Je vhodné zmínit, že uzbecký prezident a první tajemník KS Uzbekistánu v jedné osobě, Islam Karimov, ve skutečnosti srpnový puč dosti přivítal a poměrně výrazně podpořil

⁵¹ Nevydržel však dlouho, v roce 1999 započal Uzbekistán se stavbou hraniční bariéry po aktivaci teroristického Islámského hnutí Uzbekistánu podezíraného z penetrace uzbecko-kyrgyzské hranice

(Collins, 2006). Když však bylo zřejmé, že tento pokus konzervativních kádrů selhal, změnil stranu a začal se připravovat na nechtěné vyhlášení nezávislosti, což byla nutnost jednak proto, že ruské elity samy nepočítaly s dalším zachováním svazu a jednak proto, že svou nekritickou podporou puče ztratil v jejich očích reputaci (Collins, 2006).

Collinsová tvrdí, že podpora nezávislosti byla v Uzbekistánu velmi nízká a jako jednu z teorií udává předchozí prezidentův přístup, jehož prudký obrat nebyla schopná většina obyvatelstva následovat. Bohužel však necituje žádný řádný výzkum a vychází ze svých osobních pozorování a rozhovorů. Tento fakt dle ní potvrzuje výzkum nejmenovaných uzbeckých sociologů z roku 1998, kteří měli údajně zjistit, že většina obyvatel preferovala společenský systém Sovětského svazu a jejich životní úroveň od jeho rozpadu poklesla, a nikdy jeho výsledky nezveřejnit pro jejich ideologickou nevhodnost⁵² (Collins, 2006).

Na rozdíl od výše uvedeného Kazachstánu a Kyrgyzstánu se Uzbekistán ani nepokusil o liberálnější reformy a proto je jeho vývojová cesta méně proměnlivá. V ekonomických reformách se vydal konzervativní cestou, kdy zachoval silný podíl státního vlastnictví a restrikce. Podobně konzervativní zůstal i v oblasti politických a občanských svobod. Prakticky od počátku své nezávislosti usiloval o to, aby mohl zaujmout roli regionální velmoci. Aktivně zasahoval do vnitřní politiky svých sousedů a to včetně ozbrojených konfliktů.

Do karet mu hrál nejvyšší počet obyvatel v oblasti, potravinová a surovinová soběstačnost, geografická poloha uprostřed regionu a výrazné uzbecké menšiny v okolních státech, které mohl využívat pro své zájmy. Limitovala jej relativně špatná výchozí úroveň hospodářství a neefektivní systém politické a ekonomické moci.

Silně represivní charakter režimu nepřipustil vznik dostatečně silných politických proudů na názorovém základu. Hlavními hybateli politického vývoje se tak staly klany, jejichž pozice byla etablována dávno před nástupem režimu a musel se jí přizpůsobit. Ani ony však nebyly schopny výrazněji měnit směřování státu, které měl plně v rukou prezident.

Vzhledem k tomu, že represivní povaha režimu neumožnila vznik názorového diskursu, který by vedl ke zformování liberálnějších proudů, se dominantní ideou opozičních

⁵² Zda skutečně byla podpora nezávislosti nižší, než v okolních je tedy obtížné odhadovat. Jak totiž ukazují rozsáhlejší výzkumy provedené IFES v Kazachstánu a Kyrgyzstánu, většina obyvatel mluvila o zhoršení životní úrovně a negativních důsledcích vyhlášení nezávislosti a přesto tento krok podporovala a věřila ve zlepšení.

hnutí staly různé Islámské směry. Ty měly v Uzbekistánu silnou tradici, neboť na jeho území ležela velická města Hedvábné stezky i další pozdější mocenská centra a převážná část tamního obyvatelstva žila usedlým životem. V těchto oblastech, především pak ve Ferganské kotlině, měl islám výrazný vliv na podobu společnosti, ať už šlo o školství či právní normy. Dlouholetá bolševická snaha o vymýcení zdejšího islámu, kterou zastavil až Brežněv, nebyla úspěšná a náboženství dále přežívalo pod povrchem.

Prezident Karimov a jeho režim zaujal vůči islámské opozici velmi nesmiřitelný postoj, neboť ji vzal jako vyzývatele své neomezené moci a destabilizační prvek země. Mučení, popravy a vraždy byly na denním pořádku a přispěly k ještě větší radikalizaci této části politického spektra.

Prvními výraznějšími případy aktivizace islámských skupin byla celosvazová Islámská strana obrody vzniklá v roce 1990 na hlubších kořenech a především „Adolat“⁵³ založený roku 1991. Největšího vlivu se mu podařilo dosáhnout v oblasti Ferganské kotliny. Část jejího území fakticky ovládly jeho stranické milice bojující vůči nemravnostem od drobných krádeží přes alkoholismus až po lichvu či korupci, čímž se brzy dostaly do sporu s oficiálními autoritami. Slavné záběry ukazují, jak v oblasti neoblíbený prezident Karimov před jejich příslušníky roku 1992 prchá z mítinku. Ještě téhož roku byla strana Adolat oficiálně zakázána. Její aktivity postupně slábly a pronásledovaní vůdci se stáhli do Afghánistánu, Pákistánu či Íránu (Horák, 2005).

Navzdory represím vůči islamistické opozici se prezident Karimov, dobře znalý uzbeckého prostředí, nesnažil potlačovat islám jako náboženství, které vyznává přes 90 % etnických Uzbeků. Namísto toho se pokusil nad islámskou církví získat kontrolu. Připravil zákon o náboženství, který islámskou víru legalizoval, ovšem dal státním složkám do rukou moc jmenovat nejvyššího uzbeckého muftího a dohlížet na jeho činnost. Toho využil, když roku 1993 respektovanou náboženskou autoritu z Namanganu⁵⁴ nahradil za jednoho ze samarkandských rodáků. Tento krok následovalo zpřísnění státního dohledu nad kázáními a masové zatýkání nezávislých kazatelů (Collins, 2006).

⁵³ Česky „Spravedlnost“

⁵⁴ Město ležící v nábožensky konzervativnější a prezidentovi nepříteli nakloněné Ferganské kotlině

Kromě islámské opozice vznikla ve finálních letech Sovětského svazu také relativně silná nacionalistická opozice. Jejími hlavními tématy bylo zavedení uzbečtiny jako oficiálního jazyka na republikové úrovni, zastavení rusifikace mocenských struktur a větší autonomie místních struktur na centru. Tyto snahy zastřešila strana Birlik,⁵⁵ do jejíhož čela se postavil vysokoškolský pedagog technického zaměření, Abdurahim Polatov. Vznikla, nejprve neformálně, již roku 1988. Ve volbách do Nejvyššího sovětu v roce 1989 získali poslance mandáty někteří sympatizanti hnutí. Nejvyšší odhady hovoří až o deseti procentech stoupenců Birliku mezi tehdejšími poslanci (Horák, 2005).

Birlik se brzy dostal do konfliktu s oficiálním politickým vedením republiky a spory vznikaly i uvnitř strany. Nakonec se ještě roku 1990 od Birliku oddělilo křídlo kolem Muhammada Salicha,⁵⁶ které se nazvalo Erk⁵⁷. Deklarovalo úmysl sjednotit různé politické síly za účelem prospěchu národa a vést s nimi diskuzi. Silně podporovalo vyhlášení nezávislosti a hovořilo o demokratickém zřízení státu (Horák, 2005).

Vůdčími postavami Birliku byli bratři Pulatovové, akademici v oboru matematiky, jejichž postoje by bylo možné označit za radikální. Členové Erku říkají, že nebyli ochotni dále spolupracovat s radikály neakceptujícími odlišné názory, zatímco bratři Pulatovové jsou toho názoru, že Salich se v této době nechal zkorumpovat prezidentem Karimovem (Collins, 2006).

Karimov využil Erk jako nástroj k rozrušení svého dosavadního nepřítele Birliku. Spolupracoval s jeho předsedou, který vytvořil uzbeckou Deklaraci o suverenitě a podílel se i na vyhlášení nezávislosti. (Horák, 2005) Po vyhlášení nezávislosti se střetli v prezidentských volbách, které Salich označil za zmanipulované. Ve volbách, které byly mezinárodně zpochybněny, získal 12,6 % hlasů vůči Karimovovým 87 %. Horák odhaduje, že Salich tehdy neměl dostatečnou podporu a prezident Karimov by vyhrál i pokud by volby byly poctivé (Horák, 2005).

Karimovův režim v reakci na zpochybnění voleb rozpoutal represe vůči straně Erk, započala cenzura některých politických prohlášení, několik lidí bylo uvězněno a běžnou se

⁵⁵ Česky „Jednota“

⁵⁶ Spisovatel z Chorézmského regionu, který v roce 1984 poslal politbyru komunistické strany svůj manifest podepsaný 53 spisovateli kritizující její neuctivou politiku vůči uzbecké historii a jazyku a následně se stal předsedou unie spisovatelů. Velmi často se jeho jméno přepisuje jako Salih; Slavomír Horák užívá přepisu Sólíh

⁵⁷ Česky „Svoboda“

stala diskreditace a zastrašování členů v běžném životě, které zahrnovalo například propustky ze zaměstnání. Oba muži svedli boj o moc, po kterém Salich opustil poslaneckou pozici, aby nelegitimizoval režim. V roce 1993 byla jeho strana společně s Birlikem zakázána a odebral se do tureckého exilu.⁵⁸ Pronásledování obou stran, zejména Erku nadále pokračovalo a bylo po jejich oficiálním zákazu výrazně prohloubeno.⁵⁹

Do zemí západní Evropy, Turecka či USA se přesunuli i mnozí členové Birliku a část dalších představitelů Erku. Obě strany dnes volí demokratičtější a liberálnější rétoriku, než dříve. Pravděpodobně se inspirovali hodnotami společností, v nichž žijí, ale nelze vyloučit ani možnost, že se snaží získat podporu tamních obyvatel.

Jak již bylo uvedeno, výrazným faktorem v novém státu se stala klanová politika. V Uzbekistánu lze vymezit šest hlavních klanových oblastí. Tyto oblasti neodpovídají uzbeckým regionům, kterých je dohromady 14 (13+hlavní město). Platí, že jedna klanová oblast je tvořena více regiony, jež spolu geograficky sousedí a mají podobné kulturně-sociální pozadí. Tři z nich lze označit za hlavní, vzhledem k jejich dlouhodobě zásadnímu vlivu na charakter republiky, a tři za spíše vedlejší.

Hlavními klanovými oblastmi jsou území okolo hlavního města Taškentu, centrální Bucharsko-Samarkandské oblasti a oblast Ferganské kotliny. Zbývajícími třemi oblastmi jsou Kaškandrijsko-Surchandrijská oblast na jihovýchodě a jiho-západní oblast Chorézmského regionu, v němž se nachází historicky významná Chíva. Na západ odtud, v oblasti Kyzylkumské pouště, existují nezávislé Karakalpacké struktury. Oblast autonomní republiky Karakalpacké je prakticky nemožné dostat pod kontrolu centrální vlády bez přízně zdejších elit, kterým však obvykle stačí, pokud se centrální vláda nesnaží omezovat jejich pozici v regionu a nemají ambice zasahovat do celostátní politiky.

⁵⁸ Poté, co došlo k prohloubení vzájemných vztahů Turecka a Uzbekistánu, byl požádán o opuštění země. Přesunul se do Norska, kde získal azyl jako politický uprchlík. Je na něho vydán mezinárodní zatykač za velmi pochybnou organizaci teroristických aktivit v roce 1999, ze kterých je podezíráno Islámské hnutí Uzbekistánu, ale existuje i řada různých konspiračních teorií zmiňujících státní složky a klanovou politiku (viz strana 52). Na jeho základě byl roku 2001 zadržen v Praze a v roce 2006 ve Stockholmu. V obou případech byl propuštěn. Podrobnosti o pražském zadržení lze dodnes najít v tehdejších vydáních internetových médií. Ve vězení jsou jeho bratři, kteří bývají podrobováni mučení. Salich ze svého exilu kritizuje uzbecký režim a na dálku vede nelegální stranu Erk.

⁵⁹ Výrazné případy zahrnují zmizení jeho členů v sousedním Kazachstánu, které je chápáno jako únos uzbeckými státními složkami či nezdařený atentát na předního člena strany, Chamidullu Nurmuchamedova přímo v centru Taškentu. Bližší informace o případech viz reporty Amnesty International (1994a) a (1994b)

Přesné vymezení klanů je obtížné. Ferganská kotlina se někdy bere jako jednodílná oblast a někdy se v jejím rámci rozlišují dva různé klany podle největších měst – Andižanu a Fergany. Ještě komplikovanější je situace v centrálních oblastech, které lze chápat jako jeden Samarkandsko-Bucharský klan, ovšem obvykle bývá dáváno dělítko přinejmenším mezi struktury z Buchary a Samarkandu. Po sovětské éře Šarafa Rašídova⁶⁰ se často ze Samarkandského klanu vymezují ještě struktury sousedního Džizzaku, které tamní rodák výrazně posílil.

Mapa Uzbekistánu s vyznačením regionů a (jediným z možných chápání) klanů viz příloha 8.⁶¹

Islam Karimov se stal prvním tajemníkem Komunistické strany Uzbekistánu 23. června 1989. Jeho kandidaturu na tuto pozici podpořily všechny klany, od Kaškandrijsku přes Samarkand a Taškent až po Ferganu, což je důvod, proč této pozice dosáhl. Byl chápán jako kompromisní kandidát, který, ač pocházel ze Samarkandu, neměl v tomto klanu výrazné postavení a naopak se v rámci své politické práce často setkával s příslušníky jiných klanů, zejména Taškentu. Samarkandští představitelé pak Karimova považovali za svého kandidáta (Horák, 2005).

Před svým zvolením zastával Karimov funkci uzbeckého ministra financí, ze které byl odvolán a poslán do chudého kaškandrijského regionu, který dokázal hospodářsky stabilizovat, čímž zaujal své spolustraníky v KS Uzbekistánu i moskevské centrum, jež chtělo do vysokých pozic dosadit schopné osoby (Horák, 2005).

Karimovův předchozí život je zakryt tajemstvím, což zahrnuje zejména dětství, o němž se oficiální zdroje vůbec nezmiňují. Mezi lidmi se vedou spekulace o totožnosti jeho rodičů a panuje všeobecné přesvědčení, že uzbecký vůdce vyrostl v sirotčinci.

Mýty kolem jeho biografie se rozhodl rozplést přispěvatel Svobodné Evropy, Bruce Pannier. Zjistil, že oficiální Karimovův otec, Abdugany Karimov, byl uvězněn dva roky před

⁶⁰ První tajemník Komunistické strany Uzbekistánu v letech 1959-1983 narozený v Džizzaku, za jehož vlády narostla autonomie na moskevském centru a vliv klanových struktur, mezi nimiž udržoval křehkou rovnováhu, ale podporoval především Samarkandský klan a v jeho rámci Džizzacké představitele.

⁶¹ Ferganská kotlina je zde brána jako jednodílná oblast a Buchara jako součást Samarkandu, ze kterého se naopak vyděluje Džizzak.

Islamovým narozením a Islam Karimov tudíž nutně musí být synem nemanželským.⁶² Zřejmě pro nemanželský původ byl rodiči umístěn do sirotčince, odkud si jej údajně měli opět vyzvednout na žádost autorit po přeplnění kapacit během druhé světové války, ale následně jej vrátit pro nezvladatelné chování. Karimovovi dřívější spolužáci jej popisují nejčastěji jako vynikajícího studenta a známého pouličního zloděje s prchlivou povahou (Pannier, 2015b).

Hlavními nositeli moci za Karimovovi vlády se staly klany z jeho rodného Samarkandu a státního centra Taškentu. Naopak hlavním centrem opozice se stala oblast Ferganské kotliny.⁶³ Tento fakt je způsoben zejména vyšší podporou tamních obyvatel politickému islámu, vůči němuž se Karimov ostře vymezil. Prakticky od svého nástupu tak začal nálepkovat Ferganskou kotlinu jako základnu „islámské mafie“ a ospravedlňovat tak svůj tvrdý postup vůči příslušníkům tamního klanu (Collins, 2006).

V prvních letech Karimovovy vlády získal výrazně navrch Samarkandský klan s vůdcem Ismoilem Džurabekovem, který se po Karimovově zvolení stal za poskytnutou podporu vicepremiérem a prezidentovým poradcem, který výrazně ovlivňoval dění v zemi. Společně odstranili od moci většinu dosavadních elit z dosud vládnoucích klanů Taškentu a Fergany, obvykle tak, že byli jmenováni do, na první pohled významných, politických funkcí, jejichž skutečný vliv však byl omezen a stal se prakticky bezvýznamným (Horák, 2005).

První spory s mocným Taškentským klanem začaly poměrně záhy po Karimovově zvolení. To bylo podmíněno jeho ochotou jmenovat na pozici viceprezidenta jednoho z příslušníků klanu, Šukrullu Mirsajdova, jehož vliv se však snažil opatrně omezovat, což vedlo taškentské struktury k sepsání dopisu, kde Karimova odsuzovaly pro uchopení moci a navrhovaly jeho nahrazení právě Mirsajdovem. Na to Karimov reagoval zrušením viceprezidentské pozice (Collins, 2006).

Transformační období se podařilo završit tím, že hlavní mocenská centra státu byla pod kontrolou Samarkandského klanu, menší část z nich stále držel Taškentský klan, z něhož se sluší vytknout osoby šéfa uzbecké tajné služby (SNB), Rustama Inojatova, a dalšího

⁶² Biologický otec Islama Karimova není znám. Nejrozšířenější přesvědčení uvádí, že se jednalo o etnického Tádžika, z antisemitských a proti-prezidentských kruhů, reprezentovaných například některými Islamisty, také velmi často zaznívá tvrzení, že byl Karimovův pravý otec Žid.

⁶³ Některé bližší informace viz odstavce výše o opozičních skupinách. Dále mezi lety 1999-2001 zažila oblast boje mezi vládou a teroristy Islámského hnutí Uzbekistánu a v roce 2005 se stala svědkem masakru v Andižanu.

prezidentova poradce, Timura Alijeva. Lokální pozice potom držely loajální místní elity z méně významných klanových skupin.

Dnešní situace je však odlišná, na konci devadesátých let oslabila Džurabekovova pozice v souvislosti s obřím skandálem, při němž vyplynulo na povrch, v jakém rozsahu byl zapojen do afghánského konfliktu a trestné činnosti, která jej doprovázela, zejména prodeje narkotik.⁶⁴ Jeho upadajícího vlivu využili oba výše zmínění prominenti z Taškentského klanu, kteří tak v rámci státní správy získali navrch. Podle různých zdrojů buď na konci roku 1998 nebo na počátku roku 1999 byl Džurabekov odvolán z funkce, na níž se vrátil po teroristických útocích v Taškentu. Jedna z konspiračních teorií hovoří o tom, že teroristické útoky z roku 1999, z nichž byl obviněn Muhammad Salich společně s Islámským hnutím Uzbekistánu, s nímž jsou dávány do souvislosti nejčastěji, byly ve skutečnosti pomstou a demonstrací síly jeho klanu, jehož významný příslušník Zakir Almatov byl tehdejším ministrem vnitra.⁶⁵ Jiná zase přičítá vinu Alijevovi s Inojatovem, kteří chtěli v nové situaci posílit svou kontrolu nad bezpečnostními složkami (Saidazimova, 2005), (Alexander, 2013).

Situaci se velmi rychle přizpůsobil prezident Karimov, který jí dokázal využít k posílení vlastní role. Zaměřil se na podporu vyrovnané pozice obou klanů a jejich vzájemných sporů a v každém z nich si našel určité spojence. Pokud by některý jednotlivec získal takový vliv, jež by mohl ohrozit jeho samotného, může při jeho odstranění počítat s podporou druhého klanu.⁶⁶

V souvislosti s regionálními klany je ještě vhodné zmínit uzbekistánské etnické menšiny. Přestože klany jsou vystavěny na národním základu, Uzbekistán je společně s Turkmenistánem relativně nejhomogennější středoasijský stát a už v době vyhlášení nezávislosti tvořili Uzbekové dle oficiálních čísel téměř tři čtvrtiny obyvatel, mají nezanedbatelný vliv na politiku a zejména kulturní charakter Uzbekistánu. Hlavní menšinová

⁶⁴ Popis uzbecké stopy událostí ve válce v Afghánistánu strany 63-66, bližší popis drogového skandálu strana 65.

⁶⁵ Za jeho vlády došlo k přetvoření policejních a dalších ozbrojených složek v jednu z nejsilnějších autonomních ozbrojených skupin, která byla používána k vydírání a zastrasování v politickém boji. V reakce na jeho vzrůstající moc provedl již zmíněný Inojatov stejný krok s tajnou službou SNB.

⁶⁶ Nejvýraznějším případem je odvolání mocného Zakira Almatova z pozice ministra vnitra roku 2005 poté, co se měl údajně dopustit pokusu o státní převrat. Některé novější analýzy však říkají, že v posledních letech se mu nakonec situace přeci vymkla z rukou a výrazně navrch získal taškentský klan a Inojatov skrze SNB. Jedna z nejzdařilejších, viz (Alexander, 2013)

etnika jsou Rusové a Tádžikové tvořící, dle sčítání lidu v roce 1989,⁶⁷ 8,4 % a 4,7 %⁶⁸ obyvatel. Vytknout je potřeba ještě příbuzné národy Kazachů a Karakalpaků, které společně obývají extrémně řídkou zalidněnou autonomní republiku Karakalpakstán, jež zaujímá západní třetinu státu tvořenou pouští Kyzylkum, v níž tvoří zcela vlastní sociální struktury. Zbýlými početnými národnostmi, které však jen minimálně ovlivňují výsledný charakter státu, jsou Tataři, Krymští Tataři, Korejci, Kyrgyzové, Ukrajinci, Turkmeni či Turci.

Rusové žili především v hlavním uzbeckém městě, Taškentu, kde, na rozdíl od venkovských oblastí a menších měst, byla znalost ruštiny považována za nutnou věc i mezi Uzbeky. Rusové, kteří dříve měli v mocenských strukturách země zastoupení mnohem vyšší, než by odpovídalo jejich proporcionálnímu zastoupení v populaci, tuto výsadu velmi rychle ztratili a naopak z nich byli na rozdíl od Kazachstánu s Kyrgyzstánem prakticky vytlačeni. Mnozí z nich však svého vzdělání, praxe a kontaktů využili k nejrůznějším podnikatelským aktivitám. Velmi běžný je však i opačný příklad a pád do chudoby. Emigrace Rusů dosahovala, zejména v prvních letech existence státu, vysokých čísel (Horák, 2005).

Taškentský klan na základě těchto historických zkušeností a vazeb, má mnohem blíže k Rusku, nežli zbytek uzbeckých klanů.

Tádžické obyvatelstvo žije především v oblastech kolem Samarkandu a Buchary, což jsou tradiční Tádžická města, ve kterých je běžný trilingvismus, kdy alespoň průměrně vzdělaný obyvatel dovede mluvit tádžickým, uzbeckým i ruským jazykem (Horák, 2005). Teoreticky by se měla většina obyvatel nejen v těchto městech, ale i v jejich širším, zejména urbanizovaném, okolí měla ke svému tádžickému původu hlásit. Realita je však jiná, po desítkách let násilné uzbekizace se většina obyvatel bojí k této národnosti přiznat z důvodu ztráty postavení na společenském žebříčku a možná i perzekucí.

Kontroverzní Tádžičtí vědci počty uzbeckých Tádžiků počítají v milionech⁶⁹ a odhadují jejich asi třetinové zastoupení v republice. Skutečný podíl Tádžiků je však obtížně určit především proto, že není zřejmé, kdo ještě Tádžikem je a kdo již tuto identitu ztratil, tím spíše, že nám není schopná odpovědět ani jazyková vybavenost.

⁶⁷ Oficiální čísla s novějším datem nejsou k dispozici

⁶⁸ Ve skutečnosti jsou však tato čísla mnohem vyšší, podstatná část Tádžiků se po desítky let trvající uzbekizaci bála svou národnost přiznat.

⁶⁹ Objevují se odhady až kolem dvanácti milionů osob, ale většina se jich pohybuje kolem šesti až osmi milionů

Podle Hotamova, tak jak jej cituje Rezvani, lze Tádžiky registrované pod uzbeckou národností rozdělit do tří skupin. První skupinou jsou lidé, kteří se k Tádžické národnosti otevřeně hlásí a jen jsou „nesprávně“ registrováni, mezi ně patří i Hotamov. Druhou skupinou jsou lidé, kteří o své Tádžické národnosti vědí, ale snaží se ji tajit za účelem zvýšení sociální prestiže a poslední skupinou jsou lidé, jež ani netuší o tom, že kořeny jejich rodiny jsou ve skutečnosti tádžické. Stejný autor poté odhaduje počet uzbeckých Tádžiků na tři až tři a půl milionu, což Rezvani shledává nejvěrohodnějším a doplňuje, že sami Uzbeki přiznávají až dva miliony příslušníků tohoto národa na svém území. Oficiální čísla přitom hovoří o devíti stech tisících (Rezvani, 2013).

Prakticky od vyhlášení nezávislého státu zastává uzbecký režim diskriminační politiku vůči tádžické menšině, čímž v podstatě navázal na předchozí přístup komunistických uzbeckých vlád, především Rašidovovy. V prvních letech fungování země však nebyl přístup státu ještě tak tvrdý. Karimov odmítal faktickou existenci Tádžiků, které vydával za Uzbeky mluvící tádžickým jazykem, fakticky ovšem jejich práva nekrátil příliš výrazným způsobem. Režim se potýkal s výraznějšími nepřáteli, jak je vysvětleno výše. Svou roli sehrála občanská válka v sousedním Tádžikistánu, ale teorie jsou různé. Strach z jejího rozšíření mohl přispět k tolerantnějšímu a vstřícnějšímu jednání ve snaze si skupinu naklonit, stejně jako k restrikcím ve snaze znemožnit její větší organizaci.

Jisté je, že vedla k zákazu letů do Tádžikistánu a uzavření uzbecko-tádžické hranice (Pope, 1992). Na druhou stranu se v jejím průběhu mohli Tádžikové vzdělávat ve svém vlastním jazyce, pokud se zároveň učili i uzbečtinu a na užívání jejich jazyka při kulturních příležitostech nebyly kladeny restrikce (Horák, 2005).

Ještě v roce 1992 byla tádžičtina, stejně jako všechny zbylé středoasijské jazyky⁷⁰ prohlášena za vyučovací jazyk, v němž bylo vzdělávání legální. Ovšem už o dva roky později se začaly hromadit stížnosti ze strany tádžické komunity, že tádžické školy nejsou zásobovány učebnicemi (Minorities at Risk Project, 2004).

Už v roce 1992 došlo k zatčení některých vůdčích osob tádžického národního hnutí s radikálními sklony, které hnutí velmi rozdělilo a tak v jeho rámci vznikly velmi radikální i velmi umírněné frakce. Jejich primárním zájmem bylo oficiální uznání uzbeckých Tádžiků a

⁷⁰ Kazaština, kyrgyzština, turkmenština a domácí uzbečtina

přepočítání jejich stavů společně s přijetím tádžického jazyka jako jednoho ze státních a časté stížnosti směřovaly na stylizování vládou do role separatistů, kteří chtějí Bucharu se Samarkandem připojit k Tádžikistánu, což bylo o to nerealističtější, že sousední Tádžikistán se nacházel v občanské válce (Minorities at Risk Project, 2004).

Represivní přístup se poté výrazně vyostřil, když tádžická občanská válka vyústila ve vládu národní jednoty, která nebyla vůči uzbeckému režimu příliš přátelská, zatímco vyšly najevo nedostatky uzbecké politiky a uskupení tádžických vlastenců se zřetelně vymezila jako opoziční síly. Vyhánění z domovů⁷¹, diskriminace na úřadech i v pracovním procesu, uzavírání tádžických škol⁷² a smyšlená obvinění z terorismu pro tádžické představitele, se staly běžnou rutinou. Pohledy na tádžickou problematiku v Uzbekistánu se velmi liší, obecně však lze říci, že životní podmínky Tádžiků nejsou dobré, na jejich stavu se podílí státní moc a šikana je z nejvyšších pater přinejmenším tolerována, ale dost možná i podporována.

Ke změně původní komunistické ústavy a přijetí ústavy nezávislého Uzbekistánu došlo roku 1992. Nová ústava zavedla prezidentský systém s formálně relativně silným parlamentem,⁷³ kdy prezidentem je zároveň předsedou vlády.

Prezidentský mandát byl původně pětiletý a počet prezidentských mandátů omezen na dva.⁷⁴ Prezidentovi, který je zároveň nejvyšším velitelem armády, náleží pravomoci reprezentovat republiku uvnitř i navenek, jmenovat diplomaty, podepisovat jménem státu dohody, jmenovat a odvolávat hókimy⁷⁵, zrušit nebo pozdržet jejich jednání, se souhlasem parlamentu jmenovat vládu, členy Ústavního, Nejvyššího a Nejvyššího hospodářského soudu, generálního prokurátora, předsedu státní banky a předsedu komise pro životní prostředí a dokonce vládnout pomocí dekretů.

⁷¹ Nikoli samoúčelně, ale kvůli probíhajícím konfliktům s islamistickými skupinami v Tádžiky obývaných územích Ferganské kotliny. Problémem je však způsob provedení a následný přístup k vysídlelcům neumožňující nové zapojení do společnosti. Jeden ze starších článků na téma, viz IRIN, 2004

⁷² V typicky tádžickém městě, Samarkandu, zůstala mezi základními školami jen jediná poskytující výuku v tádžičtině. Autority školy nezakazují, ale byrokratickou šikanou znesnadňují jejich fungování, roli hraje i špatná využitelnost tádžičtiny v zemi a obecná diskriminace jejich uživatelů, která Tádžiky od těchto škol odrazuje (viz Sadykov, 2013)

⁷³ Jak však připomíná Horák (2005), parlament svých pravomocí nikdy reálně nevyužíval a fungoval pouze jako poslušná schvalovna vládních návrhů, která se scházela jen čtyřikrát ročně na dva až tři dny, aby všechny návrhy prohlasovala, přičemž nebyly diskutovány ani upravovány.

⁷⁴ V roce 2000 došlo ke změně ústavy, prodloužila prezidentský mandát na 7 let a umožnila Islamu Karimovovi v roce 2007 kandidovat na třetí volební období, které se stalo prvním upraveným novou verzí ústavy.

⁷⁵ Nejvyšší představitel vyššího územně správního celku, tj. regionu; tuto pravomoci lze chápat za poměrně klíčovou pro udržení poslušnosti jednotlivých regionů

Parlament měl jednu komoru obsazenou 150 členy⁷⁶, volenými na dobu pěti let většinovým systémem v jednomandátových volebních obvodech na mnoho-stranickém principu. Dle ústavy má přijímat zákony a mezinárodní smlouvy, dvoutřetinovou většinou ústavní zákony, dále určovat strategické koncepce státu, základní linie domácí i zahraniční politiky a upravovat administrativní celky či celní a rozpočtové poměry a schvaluje prezidentův návrh na obsazení Ústavního Nejvyššího a Nejvyššího hospodářského soudu. Dále potvrzuje prezidentům návrh na obsazení vlády a pozic generálního prokurátora, předsedu státní banky a předsedu komise pro životní prostředí. Jak si však vnímá Uhl, ústava nevynechává následky případného odmítnutí, což fakticky znamená, že prezident může neustále opakovat pokus o jmenování vybrané osoby (Uhl, 2006).

Všeobecně je ve srovnání s charakterem režimu ústava relativně volná a obsahuje mnoho demokratických ustanovení. Definuje například lid, jako jediný legitimní zdroj státní moci a výslovně očekává zakládání stran zastupujících zájmy jednotlivých skupin obyvatelstva a jejich spravedlivé zastoupení v parlamentu a podíl na státní moci. Naopak vyžaduje sekulární model státu se zákazem podílů náboženských organizací na státní moci. Garantuje svobodu vyznání, právo na svobodné fungování médií, včetně výslovného zákazu cenzury, a právo na svobodné shromažďování, včetně mítinků a demonstrací, jež však může být prolomeno v případě ohrožení bezpečnosti.

Dále přiznává každému občanu právo na volný pohyb po Uzbekistánu, stejně jako právo svobodně zemi opustit, či do ní vstoupit, zde však opět ponechává zadní vrátka, když doplňuje: „mimo situací stanovených zákonem“. Právo na svobodu projevu je poté zneplatněno v případě, že by bylo ohroženo státní nebo „jiné“ tajemství. Vágní slovo jiné lze hypoteticky vyložit i jako ospravedlnění pro pronásledování kritiků režimu, jež prolamují tajemství obklopující jeho představitele a fungování.

Dále ústava celkem pochopitelně zakazuje právo jednat jménem republiky a lidu jakékoli politické straně, náboženské organizaci či občanskému sdružení a zdůrazňuje, že toto právo náleží pouze parlamentu a prezidentu republiky, ovšem i toto ustanovení může být při troše kreativity vyloženo restriktivním způsobem.

⁷⁶ Po úpravě z roku 2000 dvě komory tvořené sto-dvaceti a sto zástupci.

Politické strany je poté povoleno zakládat svobodně, pokud neusilují o změnu státního zřízení, narušení jeho suverenity či územní celistvosti nebo narušení lidských práv, jež jsou součástí ústavy, poškození zdraví populace a vyvolání války či nehlásají sociální, národnostní, rasovou či náboženskou nenávisť. K těmto zákazům, poměrně běžným v demokratických společnostech, přidává ještě jeden, který nedovoluje zakládat strany na národnostním či náboženském principu a je široce přijímaný jako snaha zabránit politické participaci národnostních menšin, zejména Rusů a Tádžiků. Ani s tímto doplňkem však není článek dodržován, neboť stranám je z absurdních důvodů znemožňována registrace, či jsou z podobně absurdních důvodů rušeny. Uzbekistán, ačkoli formálně pluralitní režim, nemá ve skutečnosti jedinou opoziční stranu, jak si ukážeme později v této kapitole.

K nejkontroverznějším ustanovením ústavy patří článek číslo 16, který říká, že žádné z ustanovení uzbecké ústavy není možné vykládat způsobem, který by poškozoval zájmy státu. Pavel Uhl tento článek chápe jako faktické zneplatnění výše uvedených práv garantovaných ústavou (Uhl, 2006). Přesto se však lze domnívat, že uzbecký režim mnohokrát jedná navzdory své vlastní ústavě.⁷⁷

Vlastní měnu Uzbekistán přijal o rok později, 15. listopadu 1993 ve stejný den, jako Kazachstán, s nímž její zavedení koordinoval. K jejímu zavedení jej přiměly tytéž obtíže, které jsou popsány v kapitole o Kazachstánu. Obdobné krizové projevy se týkaly celého prostoru rublové zóny a situace Uzbekistánu byla té kazašské vůbec nejpodobnější vzhledem k tomu, že oba státy měly srovnatelné hospodářské předpoklady i komplikacemi a zároveň oba sousedily s Kyrgyzstánem, který zavedl měnu jako první.

Ve srovnání s Kazachstánem i Kyrgyzstánem, zaujal Uzbekistán výrazně konzervativnější přístup k ekonomické transformaci. Mezi lety 1990-1992 byly privatizovány byty a menší státní podniky. Ty větší však zůstávaly i nadále ve vlastnictví státu, který navíc výrazně zasahoval i do svobodné části trhu silnými regulacemi. Ve srovnání s Kazachstánem a především Kyrgyzstánem došlo k výrazně mírnějšímu propadu hrubého domácího produktu.⁷⁸ Tento fakt byl způsobem jednak opatrnějším přístupem k ekonomickým reformám, který udržel v chodu mnoho nekonkurenceschopných podniků, což zabránilo

⁷⁷ Plný text uzbecké ústavy lze nalézt v anglickém překladu na stránce: <https://www.uta.edu/cpsees/UZBEKCON.htm>

⁷⁸ Viz příloha 3.

zvýšení nezaměstnanosti a snížení objemu výroby, a jednak výrazně větším počtem subjektů na vnitřním trhu, který umožnil tamním aktérům pokračovat v interakci i po ztrátě obchodních partnerů z jiných částí bývalého svazu.

Uzbecký přístup se však z dlouhodobého hlediska ukázal jako nepřilíš dobrý. Složité regulace, rozsáhlá korupce a neodborné vedení státních podniků se staly přítěžemi táhnoucími hospodářský výkon země dolů. Uzbekistán, který měl jen o něco málo slabší výchozí pozici, než Kazachstán, tak dnes dosahuje více než čtyřnásobně nižšího HDP na jednoho obyvatele. Tato čísla však nelze brát jen jako výsledek hospodářské politiky, neboť na straně Kazachstánu hrají roli i podstatně rozsáhlejší zásoby nerostných surovin a kovů.

Jak už bylo naznačeno, Uzbekistán se po vyhlášení nezávislosti s prakticky polovinou obyvatel regionu, výhodnou strategickou polohou a ucházející měrou potravinové a surovinové soběstačnosti pokusil stát hegemonem oblasti a trnem v oku se mu stalo Rusko, které nadále vidělo Střední Asii jako svoji zájmovou oblast.

Uzbekistán proto od počátku definoval svoji politiku jako „mnohovektorovou“, což je slovo, které bývá součástí prakticky všech deklamací a koncepcí uzbecké zahraniční politiky. Mnohovektorovost je poměrně složitě uchopitelný pojem, který lze vnímat jako praktiku spadající pod politiku rovnováhy sil, kterou uplatňuje stát, jež se chce vyhnout závislosti na některé z mocností a zároveň velmocím zabránit v získání širšího vlivu v zájmovém regionu a odradit je od přílišného vměšování do této oblasti (Horák, 2008).

Tolik teorie. V praxi je politika mnohovektorovosti spíše chaotickým přeskokování z jednoho směru zahraniční politiky do druhého podle toho, který zrovna přináší z krátkodobého hlediska větší přínos, obvykle měřeno ekonomickým přínosem pro strádající hospodářství, či stabilitou mocenské pozice uzbeckého režimu. Do jisté míry hrají roli i emoce prezidenta Karimova, který je znám prchlivou povahou, a často proto bývá popisován jako nepředvídatelný⁷⁹ (Horák, 2008).

V prvních letech existence státu proto převládala orientace na Evropskou Unii a Spojené státy, která byla snahou o oslabení doposud dominantního ruského vlivu, jenž zůstával nadále výrazně přítomný především v okolních státech.

⁷⁹ Komplexnější pohled na uzbeckou zahraniční politiku poskytuje v českém jazyce nejlépe asi Horák (2008): Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR; Kapitola: Rusko-Uzbecké vztahy.

Negativní postoj uzbeckého režimu byl velmi zřetelný i vůči domácím Rusům, kteří stát v prvních letech existence masově opouštěli. Uzbekistán na rozdíl od Kazachstánu či Kyrgyzstánu nevnímal odchod etnických Rusů ze státu primárně negativně, jako ztrátu cenné inteligence. Převládaly naopak pozitivní pocity z vyčištění státu od potenciální „páté kolony“ a posílení jeho nezávislosti a soběstačnosti. Rusové z Uzbekistánu odchází v počtu asi čtyřiceti až padesáti tisíc osob za rok dosud (Parma, 2010).

Negativní přístup vůči ruské populaci byl zřejmý také v jazykové otázce. Roku 1993 byla oficiálně provedena změna zápisu uzbečtiny z cyrilice na latinskou abecedu⁸⁰ a v roce 1995 ztratila ruština status jazyka mezinárodní komunikace (Parma, 2010).

Režim, snažící se o navázání vztahů se západem (viz výše), přistoupil v roce 1995 na žádost o svou větší demokratizaci a otevřenost a umožnil registraci dalších politických stran, jejichž vliv byl nulový a ve skutečnosti se nacházely pod jeho kontrolou. A tak, zatímco během parlamentních voleb na pomezí let 1994 a 1995⁸¹ byly povolené pouze dvě strany – Lidově-demokratická strana Uzbekistánu vzniklá transformací Komunistické strany Uzbekistánu a strana Rozvoj vlasti taktéž deklarující podporu prezidentovi. Právě tento stav, který v souvislosti s volbami kritizovali mnohé organizace, pravděpodobně vedl západní státy k jejich požadavku.

V roce 1995 tak došlo k založení dalších stran jménem Demokratická strana národní obnovy, Sociálně spravedlivá demokratická strana a Národně demokratická strana sebeoběti⁸². Strany se formálně hlásily k různým politickým proudům a nebyly účastny ve vládě. Reálně ovšem v jejich vedení zasedali prezidentovi nejbližší věrní a nikdy nebránily vládě prosazovat její politiku nebo nezkoušely prosadit něco ze svého „programu“. Jednalo se tedy o loutkovou opozici a parlament dlouhou dobu fungoval tak, že se sešel čtyřikrát ročně na dva až tři dny, aby posvětil všechny vládní návrhy (Horák, 2005). Od založení stran proběhlo několik menších změn, které nejsou, vzhledem k jejich charakteru, pro pochopení státu podstatné.

⁸⁰ Přestože dodnes tato změna plně neprosákla do běžného života

⁸¹ První kolo proběhlo 25. prosince 1994, druhé 8. ledna 1995

⁸² Zkráceně označována jako Sebeoběť (v originále „Fidokorlar“)

V roce 1995 dále proběhlo referendum inspirované sousedním Turkmenistánem, ve kterém se mělo údajně 99,6 % oprávněných voličů o prodloužení prezidentské mandátu do roku 2000.⁸³

Tichý konflikt mezi Uzbekistánem a Ruskem byl umocněn rozdílnými zájmy v tádžické občanské válce. Obě země měly sice zájem na ukončení násilí, zabránění jeho rozšíření do dalších částí Střední Asie, které reálně hrozilo a následné spolupráci a oboustranně výhodné rekonstrukci Tádžikistánu. Neshodly se ovšem, která vláda by v takovém případě měla být u moci. Uzbekistán preferoval zástupce severních klanů z Chodžentu⁸⁴ s konzervativní politickou linií a úzkou orientací na sousední Uzbekistán. Jelcinovo liberální Rusko zástupce jižních klanů s reformnějšími postoji a tradičně silnou vazbou na Rusko.

Severní oblasti byly dlouhodobě mocenským a ekonomickým centrem státu. Za sovětské vlády tádžické politice dominovaly právě klany z Chodžentu.⁸⁵ Na tento region připadalo až 70 % rozpočtu státu, přičemž se ekonomicky podílel na 70 % hrubého domácího produktu republiky (Horák, 1999). Lze říci, že jde o jedinou tádžickou oblast, v níž byl v zaznamenání hodném měřítku rozvinut průmysl. Značnou část obyvatel přitom tvoří etničti Uzbekové.⁸⁶ Nerovnosti v postavení různých národů uvnitř jedné republiky vedou k sociálním nepokojům, jak nám ukázaly násilnosti v letech 1989-1990. Uzbecká vláda navíc přilila olej do ohně, když cestování z jedné části Tádžikistánu do druhé skrze uzbecké území povolila Uzbekům, ale neumožnila je pro ostatní národnosti (Horák, 1999).

Koncem osmdesátých let začala dominantní pozice Chodžentských elit oslabovat v důsledku Gorbačovovi perestrojky, která nepřímou vedla ke krachu mnoha chodžentských průmyslových komplexů a tlačila do vedoucích pozic odborníky z jiných republik a další osoby mimo klanové struktury. Prvním tajemníkem Komunistické strany Tádžikistánu se tak stal roku 1985 Kahar Mahkamov, který se sice narodil v Chodžentu, ovšem nebyl klasickým příslušníkem klanu. Jeho syn byl provdán za Korejku, dcera za Litevce. Pozici druhého

⁸³ Tehdy proběhly prezidentské volby plně v dikci režimu, v nichž proti Karimovovi stanul kandidát z loutkové strany Sebeoběti, který veřejně ohlásil svou podporu stávajícímu prezidentovi, viz (IRISH TIMES, 2000)

⁸⁴ Za sovětské vlády Leninabádu; Chodžent se město jmenuje od roku 1991

⁸⁵ Od konce druhé světové války do rozpadu Sovětského svazu z něho pocházeli všichni první tajemníci. Jen dva z nich se pokusili o spravedlivější zastoupení představitelů zbylých oblastí republiky na mocenských postech.

⁸⁶ Geografická distribuce tádžických obyvatel dle národností, viz příloha 9

tajemníka obsadil o rok později Moldavan Petru Lucinschi, který do svých rukou koncentroval nemalou moc (Nourzhanov, 2013).

Chodžentské struktury se nechtěly vzdát dlouho budované pozice a rovněž Uzbekistán odmítal ztratit klíčového spojence, který mu měl pomoci s realizací jeho vize o hegemonii ve středoasijském prostoru. Rozhodujícím se stal rok 1991, kdy proběhly první „svobodné“ tádžické prezidentské volby. Tehdy uzbecký režim poskytl masivní podporu chodžentskému kandidátu Rachmónu Nabíjevovi,⁸⁷ ta zašla až tak daleko, že z Uzbekistánu přijížděly do severních oblastí autobusy podporovatelů, kteří páchali masivní volební podvody (Rotar, 2013).

Po nelegitimní volbě Rachmóna Nabíjeva začaly události rychle kulminovat a došlo nejprve k nenásilným, později k násilným vystoupením opozice, tvořené islamistickými a částí demokratických skupin, které byly násilně potlačovány nejprve nesmrtícími, později smrtícími prostředky.

Elity z Chodžentu a elity z Kuljóbu se v konfliktu postavily proti opozici bok po boku. Ve stínu ozbrojeného konfliktu probíhal jejich vzájemný konflikt, který byl skrytý. Nejednalo se o přímý boj, ale spíše soutěž o to, kdo pomocí intrik a úspěchů na bojišti dokáže získat v rámci vládních sil výhodnější pozici. Ještě v roce 1992 byl nucen rezignovat Nabíjev a jeho místo zaujal představitel Kuljóbské elity, Emomali Rahmónov.

Uzbekistán podporoval vládní jednotky a přes citelnou ztrátu, která mu odstoupením Nabíjeva vznikla, v této podpoře pokračoval. Ještě v roce 1993 bylo analytiky odhadováno, že Uzbekistán dokáže ovládnout tádžickou vnitřní politiku (srovnej Dunn, 1993). Podpora směřovala především chodžentským příslušníkům vládních sil a zahrnovala zejména přísun zbraní a logistického vybavení pro vládní stranu. Tato podpora byla neveřejná, ale přiznalo jí několik příslušníků provládních milicí, z nichž nejvýznamnějším byl přední polní velitel uzbecké národnosti, Ibod Bajmatov (Rotar, 2013).

Kromě podpory jedné z bojujících stran se Uzbekistán do konfliktu zapojil přímou vojenskou intervencí. Jejím účelem bylo ochránit afghánsko-tádžickou hranici, přes kterou

⁸⁷ První tajemník Komunistické strany Tádžikistánu v letech 1982-1985 odvolán za Gorbačevovi vlády oficiálně za korupci a alkoholismus, neoficiálně pro příliš konzervativní postoje a obhajobu autonomie Tádžikistánu na centrální sovětské vládě.

tádžické opozici proudivili bojovníci, zbraně, finanční prostředky i pašované zboží. Uzbecké jednotky se nezapojily do bojových operací na straně vlády, avšak de facto se jednalo o zásah na její podporu, neboť vedl k omezení zásobování jejích nepřátel a umožnil ji přesunout jednotky dříve hlídající hranice na bojové pole.

Mandát k intervenci poskytlo SNS, které dospělo k závěru, že afghánsko-tádžická hranice je zároveň společnou hranicí celé této organizace a tamní situace je ohrožením pro celé SNS. (Dunn, 1993) Tato mise nebyla čistě uzbecká, výrazně do ní bylo zapojeno Rusko a zapojily se také Kazachstán a Kyrgyzstán, jejichž účast však byla více symbolická a měla deklarovat ochotu bojovat proti islámskému fundamentalismu a solidaritu se svými regionálními partnery (Horák, 1999).

Uzbekistán svou účastí v tádžickém konfliktu sledoval několik zájmů. Pravděpodobně nejvýznamnějším byla prostá snaha porazit převážně islámskou opozici, neboť právě na boji proti extrémním islamistickým skupinám postavil svoji politickou profilaci. Spojitost mezi tádžickou opozicí a děním v Uzbekistánu přitom reálně byla – byť je možné se domnívat, že ji vyprovokoval právě nekompromisní uzbecký postup – roku 1998, po ukončení tádžické války, bylo 45 členů Spojené tádžické opozice vydáno do Uzbekistánu na základě obvinění z terorismu spáchaného na uzbecké půdě (Everett-Heath, 2003).

Zmínit je ovšem nutné i snahu přispět k vítězství vládní strany více, než konkurenční Rusko a získat tak nad ním v regionu převahu, stejně jako snahu udržet u moci prouzbeké Chodžentské elity, která je z mého textu zřejmá.

Ta se projevila ke konci konfliktu, kdy byla opozice zatlačena do defenzivy v horských pásmech Pamíru a Rahmónova a vláda začala projevovat stále větší favoritismus vůči Kuljóbskému klanu. Polní velitelé Mahmud Chudoberdyjev a Ibod Bojmatov s uzbeckou podporou v roce 1996 rozpoutali povstání vůči centrální vládě. Jako důvod uvedl Bojmatov nespravedlivé rozdělení vládních postů, kdy Kuljóbcům náleželo osm ze sedmnácti ministerstev včetně všech silových a prezidentská pozice (Rotar, 2013).

Povstání bylo potlačeno o rok později a oba velitelé byli nuceni uprchnout do Uzbekistánu, kterého tento nezdařený pokus připravil o dvě klíčové osobnosti v tádžické politice. Zřejmě proto se rozhodl zariskovat a podpořit novou Chudoberdyjevovu invazi do

Tádžikistánu ze svého území. Ta skončila opětovným neúspěchem a definitivně rozvrátila vztahy mezi oběma státy.

Kromě tádžického konfliktu se uzbeckého režimu podařilo v prvních letech namočit také do války v Afghánistánu, v níž podporoval etnického Uzbeka, velitele severních oblastí, Rašída Dostuma.

Dostumova kariéra začala se sovětskou invazí do Afghánistánu. Tehdy byl jedním z mnoha místních velitelů stojících na straně slabé komunistické vlády Muhammada Nabžibulláha, podporované Sovětským svazem, proti jednotkám mudžahedínů. Po odchodu sovětských jednotek z Afghánistánu přeběhl na opačnou stranu a podílel se na dobytí vládní bašty Kábulu roku 1992. Poté se stal jedním z předních účastníků následné Války warlordů.⁸⁸ Nejprve stál jako nezávislý hráč na straně nové Rabbáního vlády. Po neshodách s ostatními provládními veliteli se stáhl do severních, Uzbeky obývaných, oblastí, kde ustanovil vlastní režim s centrem v Mazar-i-Šarifu⁸⁹ a vedl občasně konflikty se sousedními warlordy. V lednu roku 1994 se stal spojencem opozičního velitele Gulbuddina Hekmatjara⁹⁰.

Právě v této době začala mohutnější podpora Dostuma Uzbekistánem. Zpoza Uzbecké hranice začaly proudit zbraně a logistické vybavení, na opačnou stranu drogy a za ně opět zpátky peníze, a Uzbekistán se dokonce účastnil v některých oblastech bombardování vojenských táborů vládních sil (Roy, 2007).

Roku 1993, krátce před Dostumovým obratem, přitom došlo ke schůzce generála Dostuma s uzbeckým prezidentem Islamem Karimovem (Roy, 2007). Přestože jsem v žádných zdrojích nenašel další potvrzující důkazy, troufám si odhadnout, že oba muži mohli jednat právě o dalším postupu v Afghánské válce.

⁸⁸ Warlord je osoba, která vykonává politickou a vojenskou moc nad určitým územím skrze kontrolu nelegální armády. Obvykle je v dané lokalitě autoritou a obyvatelé za ní stojí též z důvodu klanové či národnostní příbuznosti. V Afghánistánu se tak označují všichni ex-mudžahedínští a ex-komunističtí velitelé.

⁸⁹ Demografická distribuce afgánských obyvatel dle národnosti, viz příloha 10; je zde vidět i poloha čtvrtého největšího afghánského města, Mazar-i-Šarifu.

⁹⁰ Hekmatjar byl jedním z předních velitelů mudžahedínských oddílů podporovaný Pákistánem a Spojenými státy během Sovětské invaze, který bývá obviňován z toho, že věnoval více prostředků boji s ostatními mudžahedíny o moc, než boji proti Sovětům. Účastník dobytí Kábulu roku 1992, který následně odmítl premiérskou pozici a s podporou Pákistánu zahájil boj proti nové vládě, při kterém se zaměřoval především na civilní cíle.

Kromě podpory Rašída Dostuma Uzbekistán poskytoval také humanitární pomoc etnickým Uzbekům postiženým válkou. Důsledně však bránil jejich příchodu do země, protože se v nepřehledné situaci obával možnosti infiltrace svého území příslušníky některé z nepřátelských skupin. Do roku 1998 pustil na své území jen 8000 afghánských uprchlíků (Everett-Heath, 2003).

Roku 1996 zkolabovala centrální afghánská vláda a Dostum i bývalé vládní síly stanuly bok po boku proti novému, všestranně nepřijatelnému, tálibskému režimu. Vznikla organizace známá jako Severní aliance, která ovládala přibližně 20 % afgánského území při severních hranicích s Uzbekistánem a Tádžikistánem. Jejími nejvýznamnějšími veliteli se stali Ahmad Šáh Masúd⁹¹ velící severovýchodní oblasti při hranici s Tádžikistánem a Rašíd Dostum velící Uzbeky obývaným územím při afghánsko-uzbecké hranici.⁹² Uzbeká vláda tehdy výrazně navýšila Dostumovu podporu, protože vzala tálibský režim jako svou bezprostřední hrozbu. Ze stejného důvodu se k podpoře Severní aliance připojila i vláda v Tádžikistánu.

Dostum se jako jeden ze dvou hlavních velitelů odporu proti Tálibánu stal postavou mezinárodního významu. Na Uzbeky obývaných územích ustanovil de facto nezávislý režim s hlavním městem v Mazar-i-Šarifu, který vydával vlastní měnu, hostil zahraniční ambasády,⁹³ a jež chránila soukromá armáda o padesáti tisících členech včetně tankových praporů a letectva (Rotar, 2014).

Dostumovy vojenské a politické aktivity v severním Afghánistánu byly do značné míry financovány trestnou činností, zejména pak prodejem drog. Jako křižovatka jejich rozprodeje do celého světa sloužil Uzbekistán, kde byla do pašování drog zapojena nejvyšší patra politických špiček. V srpnu 1998 padlo do rukou Tálibánu Dostumovo hlavní město, Mazar-i-Šarif a Dostum byl donucen uprchnout do Uzbekistánu.⁹⁴ (Everett-Heath, 2003)

⁹¹ Etnický Tádžik bojující nejprve v řadách mudžahedínů proti Sovětským jednotkám, který během Války warlordů stál na vládní straně a usiloval o sjednocení státu. Poté, co se postavil do čela povstání proti Tálibánu, byl 9. září 2001 zavražděn. Je považován za vojenského génia a dnes je vnímán jako Afghánský národní hrdina.

⁹² Vojenská situace v Afghánistánu roku 1996 viz příloha 11, lze porovnat s národnostní mapou z přílohy 10

⁹³ Velvyslanectví v Mazar-i-Šarifu založily Rusko, Írán, Uzbekistán a Turkmenistán.

⁹⁴ Odtud se přesunul do tureckého exilu, odkud se vrátil na počátku roku 2001 s pomocí Masúda, a zahájil guerillové operace proti tálibskému režimu. Po americké invazi do Afghánistánu úzce spolupracoval s americkými jednotkami. Své bývalé centrum, Mazar-i-Šarif, obsadil 9. 11. 2001. Bývá obviňován, že během znovudobývání afghánského území vykonal masovou vraždu stovek tálibánských vězňů upečením zaživa v železných kontejnerech, což popírá. Po pádu Tálibánu a utvoření nové centrální vlády požadoval lepší podmínky pro etnické Uzbeky a jejich větší zastoupení na správě státu a svedl několik bitev se sousedními warlordy,

Po pádu Dostumova režimu vyplul na povrch mezinárodní skandál, kdy došlo k odhalení, že uzbecké státní složky prováděly propracované pašeráctví afghánských drog do celého světa. Hlavou této chobotnice měl být Ismoil Džurabekov, který byl nucen v této souvislosti rezignovat na svou funkci vicepremiéra. Prezident Karimov, který s Dostumem osobně jednal a byl zodpovědný za uzbeckou zahraniční politiku o těchto kriminálních aktivitách bezesporu věděl. Často se udává, že Džurabekovovo odvolání bylo ve skutečnosti zapříčiněno meziklanovými spory a Džurabekovovým rostoucím vlivem, který hrozil palácovým převratem a drogový skandál se stal spíše záminkou. Je však dost dobře možné, že drogový skandál jej skutečně zapříčinil nebo s ním přinejmenším souvisel. V takovém případě se jeví poměrně pravděpodobná teorie, že uzbecký prezident Karimov neznal skutečný rozsah této aktivity nebo že z ní získané peníze končily jinde, než bylo domluveno. Dost dobře možné je i to, že potřeboval najít obětního beránka „odpovědného“ za situaci, aby napravil uzbeckou reputaci v očích svých zahraničních partnerů. Žádná z nich přitom není s výše uvedenou teorií v přímém rozporu.

Úzké vazby mezi režimem generála Dostuma na severu Afghánistánu a uzbeckým režimem jsou nezpochybnitelné, avšak skutečný rozsah podpory, jež jeho jednotkám Uzbekistán poskytoval, není známý. Neshoda proto nastává ohledně míry vlivu, jíž na Dostumovu činnost Uzbekistán měl. Odhady kolísají od názoru, že šlo pouze o účelové spojenectví až po přesvědčení, že Dostum byl prodlouženou rukou uzbecké vlády. Pravda bude nejspíše někde uprostřed, Dostum v průběhu konfliktu navázal vztahy s mnoha vnitřními i vnějšími hráči a jeho vlastní armáda po většinu času přesahovala vojenský potenciál uzbecké republiky. Na druhou stranu však těžko mohl uřídit své válečné hospodářství bez přísunu uzbeckých zbraní a logistického vybavení a asistence při financování skrze prodej drog.

Příčin, proč k sobě našly uzbecký režim a generál Rašíd Dostum tak úzký vztah lze najít několik. V obecné rovině se jedná o potřebu najít zahraničního partnera pro podporu svých aktivit na Dostumově straně a o snahu rozšířit svůj vliv ve středoasijském regionu,

zejména Attahem. Roku 2008 byl po střetech se státními složkami donucen odejít do tureckého exilu, odkud se vrátil o rok později. Od září 2014 je afghánským viceprezidentem a lze čekat posílení jeho starých vztahů s Uzbekistánem, který na počátku roku 2014 navštívil v rámci své kampaně. Dobrý, ale nikoli všeříkající, medailonek Dostuma poskytuje Partlow ve Washington Post (Partlow, 2014). Pro srovnání pozitivnější portrét poskytuje Williams v Huffington Post (Williams, 2013)

v případě výbojného Uzbekistánu. Spolupráci v konkrétním případě potom umožnily jednak etnická příbuznost, která legitimizovala spolupráci v očích obyvatel a dost možná imponovala i politickým vůdcům, kteří se nerozhodují vždy na pragmatickém základě, a jednak přísně sekulární režim Dostumovy pseudovlády, který se shodoval s uzbeckou rétorikou a zájmy v regionu. S tím úzce souvisí i role Dostumových oblastí jako bariéry chránící Uzbekistán před nepřátelskými skupinami spojenými s tádžickou opozicí či přímo Tálibánem. V neposlední řadě jde také o dosud nedostatečně rozpletené kriminální obchody, jež byly s největší pravděpodobností oboustranně finančně výhodné.

Jak jsem výše zmínil, Dostumova ideologická profilace od počátku až do konce přísně sekulární a to i navzdory krátkému účelovému spojení s islamistickým extremistou Hekmatjarem. Již od osmdesátých let bojoval Dostum na straně komunistické vlády a Sovětského svazu proti mudžahedínům, kteří byli obvykle inspirováni islamistickými myšlenkami šířenými ze Saúdské Arábie, Íránů a částečně Pákistánu. Dostum byl těžký piják, který tyto své sklony neomezoval ani během postního měsíce ramadánu. Pozitivní vztah k alkoholu byl rozšířený i mezi jeho vojáky, kteří pocházeli obvykle z bývalých pro-sovětských jednotek a zpravidla mluvili plynulou ruštinou (Rotar, 2014).

Jeho režim ustanovený na severu Afghánistánu neomezoval svobodu lidí, kteří mohli poslouchat hudbu či sledovat televizní kanály dle svého výběru. Dívky i ženy navštěvovaly školy, včetně místní univerzity (Rotar, 2014). Hovoří se o rozvoji škol, především dívčích, či sirotčinců a obecně zodpovědné sociální politice (Williams, 2013). Prakticky nikdo dnes nezpochybuje, že mezi afghánskými Uzbeky je Dostum vysoce populární postavou.

Nízký zájem západních států o hlubší spolupráci a jejich tlak na změny v charakteru uzbeckého režimu, společně s jeho faktickými porážkami v Tádžikistánu a Afghánistánu, jež prokázaly nedostatečné síly k zaujetí dominantní pozice v oblasti, a naopak znamenaly jeho přímé ohrožení, které se naplno projevilo po teroristických útocích z února 1999 a následné válce s Islámským hnutím Uzbekistánu (IHU), vyústil ve větší příklon Uzbekistánu k Rusku ka konci devadesátých let (Horák, 2008).

Ani tato změna však nebyla konečná. Již v roce 2001 po zabití hlavního vůdce IHU a vytlačení zbytků organizace do Afghánistánů a teroristických útocích v USA, se Uzbekistán, profilující se jako zkušený bojovník proti terorismu a vítěz nad IHU na svém vlastním území,

pasoval do role amerického partnera v boji proti terorismu. Následně došlo ještě k několika drobnějším změnám kurzu, který lze chápat jako těkající mezi Ruskem a západními státy.⁹⁵

5. Závěr

V práci „Postkomunistická transformace ve vybraných státech Střední Asie“ jsem si vytkl za cíl podrobně zmapovat vývoj ve třech středoasijských státech a zachytit společenské, ekonomické a politické změny, jimiž prošly. Dále srovnat jednotlivé zvolené postupy a odhalit jejich příčiny a dopady.

Původní záměr práce byl rozebrat podobným způsobem všech pět středoasijských států, ovšem záhy po započetí práce byl redefinován. Došlo mi, že pokud má mít dílo hloubku a kvalitu, je nutné jeho záběr zúžit. Úmyslně jsem následně ze svého pozorování vyřadil dva nejjihnější státy, Tádžikistán a Turkmenistán.

Význam obou států je spíše druhořadý, ať již jde o jejich lidnatost, zahraniční obchod, či obecně další vliv na mezinárodní dění. Dále národy žijící v obou státech vykazují vůči dominantním obyvatelům zvolených třech států určité rozdíly z etnického a historického hlediska. Nejdůležitějším kritériem byl ovšem fakt, že Turkmenistán a Tádžikistán faktickou transformací neprošly a jejich vývoj nekorespondoval s žádnou z ve své době dominantních postsovětských teorií.

V Turkmenistánu si podržel absolutní moc bývalý první tajemník komunistické strany republiky, Saparmurat Nijazov, který ani nepřipustil jakýkoli náznak vzniku občanských struktur či občanské společnosti a svobod. Přijal jméno „Turkmenbaši“ a začal s bizarním způsobem vlády, jehož nejdůležitějším projevem byl ohromný kult osobnosti, který se vyznačoval stavbou vlastních mnohametrových soch, přejmenováním měsíců a dnů v týdnu či povinným memorováním jím napsané knihy zpaměti na školách. Provedl i řadu dalších nepochopitelných opatření, jakými jsou zrušení nemocnic či důchodů, a jeho vláda se nevyznačovala jednotnou koncepcí svého jednání.

⁹⁵ Obvykle jsou na vině ekonomické důvody, ale občas bývají podobná rozhodnutí poměrně nejasná. Nejvýraznější změna nastala v roce 2005 po masakru v Andižanu, kdy Uzbekistán ukončil spolupráci se západními státy pro jejich odsouzení tohoto zločinu, od té doby se však vztahy opět narovnaly.

V Tádžikistánu naproti tomu vypukla dlouhá a krvavá občanská válka, během níž vláda nekontrolovala podstatnou část území země, a ani ona, ani opozice, se nesnažily provádět jakékoli reformy, ale usilovaly pouze o obsazení větší části státu. S drobnějšími reformami se započalo až po uzavření mírové smlouvy v roce 1997. To je datum, kterému se při pojednávání o ostatních státech věnuji jen okrajově a obvykle pouze v souvislosti s dopady či vyústěními dříve přijatých kroků. Tento koncept jsem chtěl zachovat. Kromě toho lze tádžické reformy označit za extrémně pomalé. Jedním ze zajímavých dokladů této skutečnosti je fakt, že Tádžikistán je stát s vůbec nejvyšší průměrnou mírou zdanění na světě.

Cílem práce nebylo provést podrobný rozbor tádžické občanské války. Pokud by mělo být toto téma zpracováno kvalitně a ve všech okolnostech, vydalo by na samostatnou práci. Jeho ucelená zpracování navíc již existují. Přesto o průběhu tádžické občanské války stručně pojednávám v kapitole o Uzbekistánu (strany 60-63). Ten se totiž do konfliktu nepřímo, ale přesto poměrně intenzivně, zapojil, a proto je základní porozumění tamních souvislostí nezbytné pro pochopení jeho zahraniční politiky.

Ta byla v prvních letech po vyhlášení státu poměrně agresivní. Strategicky umístěný Uzbekistán, obývaný téměř polovinou obyvatel tohoto regionu, se začal okamžitě považovat za jeho hegemonu a snažil se okolní státy přimět k uznání své dominantní role. Využíval k tomu početné menšiny v okolních státech, zejména v Tádžikistánu a Afghánistánu, do jejichž občanských válek se pokoušel vměšovat. Oba pokusy nakonec skončily neúspěchem.

Vzhledem ke svým velmocenským ambicím se Uzbekistán nepřímo střetl s Ruskem, které stále vidělo Střední Asii jako svou zájmovou oblast. Důvody byly dva. Jednak snaha zcela se vymanit z ruského vlivu a jednak snaha jeho vliv v jiných středoasijských státech, především Tádžikistánu a Afghánistánu, nahradit svým.

Tento rozpor se odrazil i na domácí půdě, což vedlo k diskriminaci Rusů a jejich poměrně rychlému opouštění země. Uzbeký režim tuto skutečnost vítal jako vytlačení kolonizátorů a okupantů a krok k zajištění své nezávislosti.

V Kazachstánu i Kyrgyzstánu proběhl podobný vývoj, ovšem tamní režimy naopak považovaly Rusy za důležitou elitu společnosti a snažily se jejich postupnému odchodu do domovského Ruska bránit vstřícným přístupem. Nacionalistické a protiruské skupiny, které

se v těchto státech objevily, zkoušeli jejich představitelé přesvědčit ke zmírnění postojů či zmírnit jejich vliv na politickou scénu.

Ze tří proudů ekonomických, politických a společenských reforem zvolil Kazachstán umírněně reformní, Kyrgyzstán radikálně reformní a Uzbekistán konzervativní.

Nej Konzervativnější Uzbekistán brojil proti vyšší míře občanské společnosti, dlouho bránil vytvoření politických stran a poté, co k tomu došlo, byly jen loutkové. Privatizaci provedl u výrazně nižšího podílu podniků, než oba zmíněné státy. Opozice byla aktivně pronásledována, její příslušníci mučeni a popravováni i bez soudů či na základě tajných rozsudků. Mnoho obyvatel začalo hledat spásu v řadách islamistů, kteří byli bráni zároveň jako bojovníci proti zlu i mučedníci. Režim, který proti islámskému fundamentalismu bojoval již v tádžické a afghánské občanské válce, tak byl nucen se na přelomu tisíciletí střetnout na vlastním území s Islámským hnutím Uzbekistánu, které dokázal porazit, avšak nadále se potýkal s nestabilitou.

Kazašský umírněně reformní usiloval o vytvoření tržní ekonomiky s výrazným podílem státních zásahů především v podobě dotací a subvencí, ale též regulací a strategické kontroly některých odvětví. Projevil se zachováním mnohých, ale zdaleka ne všech, osobních a občanských svobod a potlačením většiny, ale také zdaleka ne všech, politických svobod. Jeho zastánci, zejména kazašský prezident Nursultan Nazarbajev, argumentovali v mnohých případech i západní společností a zejména Francií, kde má prezident rozsáhlé pravomoci, ale reálně se inspirovali spíše u tzv. asijských tygrů, z nichž Nazarbajev vypíchnul především Singapur, s jehož dlouholetým představitelem, Lee Kuanem Yewem, jej údajně pojí osobní přátelství.

V dnešní době je kazašský režim chápán jako diktatura, byť nejméně represivní ze středoasijských. Nazarbajev sám často mluvil o demokracii a budování demokracie, ale časem přešel k pojmu „řízené demokracie“, čímž označuje současný režim. Zda jeho záměrem od počátku bylo vystavět diktátorskou společnost a použil těchto slov proto, aby získal podporu intelektuálů a mezinárodní kredit, anebo se tak rozhodl vlivem složitých okolností a návyku řešit věci rychle a absolutisticky, není jasné. Dost pravděpodobné je, že pravda bude někde uprostřed.

Kyrgyzský představitel Askar Akajev se pokusil prosadit radikálně reformní proud snažící se vytvořit společnost západního typu. Ve společnosti, a tím spíše ve státní správě, našel jen minimum spojenců a k prosazení svého cíle okolo sebe musel shromáždit mladé a horlivé ekonomy. Nejvýrazněji je tato tendence vidět na ekonomických reformách. Privatizace byla v tomto státu nejrychlejší a nejširší a vlastní měnu přijal jako první ve Střední Asii.

Výrazné reformní snahy proběhly i ve struktuře formálních politických institucí. Ta byla původně s největší pravděpodobností zamýšlena jako skutečně demokratická. Tento přístup a zejména pak již zmíněný přístup v ekonomice, se nelíbil mnohým prezidentovým spolupracovníkům i jiným vlivným osobám, včetně zástupců krajů. Nový parlament byl silně rozhádn a neschopen tvorby účinných kompromisů. Prezidentovy spolupracovnice navíc začaly obklopat korupční aféry, jejichž vyšetřování i veřejnému propírání se prezident pokusil vyhnout.

Kyrgyzský režim tak vlivem všech vypsanych potíží počal nabírat stále represivnější formu a útočit na nezávislá média i opoziční představitele ve snaze uchránit své členy a zachovat prováděné reformy. V roce 1995 již byl Kyrgyzstán hodnocen jako částečná demokracie a na přelomu tisíciletí byl dáván občas až na stejnou úroveň s Kazachstánem.

S odstupem času lze z hlediska hospodářského výkonu a životní úrovně obyvatelstva označit za nejúspěšnější kazašskou prostřední cestu. Kazachstán prakticky ve všech důležitých ukazatelích předčil své středoasijské sousedy. Hrubý domácí produkt na obyvatele dokonce překonal všechny státy bývalého Sovětského svazu kromě Estonska a Litvy a drží se v současnosti na podobné úrovni jako ruský a lotyšský, s nadále rostoucím trendem. Uzbekistán, který v prvních letech své existence zkoušel získat pozici regionální hegemon, dnes v tomto ukazateli ztrácí více než čtyřnásobně.

Celý úspěch však nelze přikládat jen zvolené strategii, neboť Kazachstán disponuje výrazně nejbohatšími zásobami nerostných surovin v regionu, už v době vyhlášení nezávislosti měl o trochu výkonnější ekonomiku, než zbytek středoasijských států. Také, a to považuji za vůbec nejdůležitější, byl v době svého vzniku nejméně rozdělen dle klanového klíče, což výrazně usnadnilo práci jeho pozdějším představitelům.

Jak je patrné, v celé práci jsem se pokusil vývoj shrnout v nejširším pojetí. V politické rovině jsem se věnoval zkoumání formálních politických institucí a základních rysů zahraničně politické orientace, ale též neformálních struktur. Jedná se o klany, které mají mnohdy na politické směřování států – zejména Uzbekistánu, který mnoho formálních struktur nevytvořil – určující vliv. Dále jsem sledoval ekonomickou stránku transformace a hospodářské reformy, ale také základní sociální aspekty přechodu k nezávislosti, mezi které patří životní úroveň obyvatel, přístup k národnostním menšinám či vztah lidí k novému státu, jejich přístup k reformám a názor na kvalitu jejich provedení, důvěra ve státní instituce, politické strany apod.

Právě posledně jmenovanou problematiku, a sice postoj veřejnosti ke všemu, o čem práce pojednává, jsem v žádné z ostatních prací, z nichž vycházím, nenašel a považuji jej za velmi důležitý pro pochopení celého vývoje. Využil jsem tak rozsáhlý materiál průzkumů veřejného mínění zpracovaný IFES a tyto statistiky jsem mnohokrát zmínil ve vztahu k tématu, které jsem právě probíral.

Tyto statistiky jsou poměrně zajímavé, neboť je na nich jasně vidět, nakolik jsou lidé z nové situace zmatení. Ti si v průzkumech na mnoha místech totiž v podstatě protiřečí jen proto, že je trochu jinak formulována otázka.

Ze všech zjištění bych rád vyzdvihl fakt, že v Kyrgyzstánu se velká část obyvatel stavěla proti podobě a kurzu reform, které nastolil prezident, a preferovala spíše přísnější režim, zejména pak vzhledem k hospodářství. Lze proto říci, že tamní transformace proběhla v podstatě proti vůli lidu, a pravděpodobně právě to se na její výsledné neutěšené podobě nakonec podepsalo.

Dalším zjištěním, které sluší zmínit, je fakt, že většina obyvatel hodnotila vyhlášení nezávislosti kladným způsobem a přitom zároveň hovořila o propadu své životní úrovně. Tento výsledek lze chápat jako vysokou míru uvědomění, že ekonomická krize je nutným průvodním jevem transformace, který po čase odezní a sama nebyla vyhlášením nezávislosti přímo způsobena. Rozpad společného sovětského státu byl naopak spíše jejím důsledkem, který ji pouze výrazně prohloubil. Druhou možností, jak lze výsledek chápat – a v kontextu dalších zmatečných zjištění se mi jeví jako pravděpodobnější – je jednoduše velká míra národní hrdosti.

Na práci je možné navázat rozpracováním kteréhokoli z témat, jichž se dotýká. Za nejvíce přínosnou považuji uzbeckou stopu v afghánském konfliktu, neboť v tomto případě pro mě bylo poměrně obtížné najít dostatek kvalitních zdrojů, ze kterých bych mohl vycházet i při sepsání stručného shrnutí tohoto problému. Přínosným by byl jistě i podrobnější rozbor privatizace v Uzbekistánu, jež neproběhla v takovém měřítku jako v obou zbylých státech, a snad i proto bývá opomíjena.

Dále je možné na práci navázat i rozpracováním vývoje ve zbylých středoasijských státech, Turkmenistánu a Tádžikistánu, byť má svá výrazná, výše zmíněná, specifika.

Také by bylo zajisté velmi smysluplné zmapovat podrobněji vývoj od druhé poloviny devadesátých let k revolučnímu roku 2005, který znamenal ve Střední Asii důležitý předěl. Zajímavá by byla i analýza samotných událostí Tulipánové revoluce a Masakru v Andižanu, která, pokud je mi známo, v českém prostředí zatím neexistuje.

6. Literatura a zdroje:

Literatura

COLLINS, Kathleen. *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia*. Cambridge University Press, 2006. ISBN 9781139461771

CUMMINGS, Sally. *Kazakhstan Power and the Elite*. I.B.Tauris, 2002. ISBN 9781860648540

EVERETT-HEATH, Tom. *Central Asia: Aspects of Transition*. Psychology Press, 2003. ISBN 9780700709571

HORÁK, Slavomír. *Střední Asie mezi Východem a Západem*. Karolinum, 2005. ISBN 9788024609065.

HORÁK, Slavomír. *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*. Karolinum, 2008. ISBN 9788024614724.

NAZARBAJEV, Nursultan Abiševič. *Cesta Kazachstánu*. Aventium, 2007. ISBN 9788086858371

NOURZHANOV Kirill a Christian BLEUER. *Tajikistan: A Political and Social History*. ANU E Press, 2013. ISBN 9781925021165

OLCOTT, Martha Brill. *The Kazakhs*. Hoover Press, 1995. ISBN 9780817993535

ROY, Olivier, Antoine SFEIR a John KING (překl.). *The Columbia World Dictionary of Islamism*. Columbia University Press, 2007. ISBN 9780231146401

SCHLYTER, Birgit N.. *Prospects for Democracy in Central Asia*. Swedish Research Institute in Istanbul, 2005. ISBN 9789186884161

Příspěvky ve sbornících

OLCOTT, Martha Brill. Democratization and the growth of political participation in Kazakhstan. In: DAWISHA, Karen a Bruce PAROTT. *Conflict, Cleavage, and Change in Central Asia and the Caucasus*. Cambridge University Press, 1997, s. 201-242. ISBN 0521597315.

Elektronické odborné práce

BERDIKEEVA, Saltanat. *National Identity in Kyrgyzstan: the Case of Clan Politics* [online]. 2006 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z:

http://www.aytmatov.org/metinler/national_identity_of_kyrgyzstan_-_the_case_of_clan_politics.pdf

HORÁK, Slavomír. *Občanská válka v Tádžikistánu a vnitropolitický vývoj v letech 1991-1997* [online]. 1999 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: [http://slavomirhorak.euweb.cz/Tadzikistan-](http://slavomirhorak.euweb.cz/Tadzikistan-obcanskavalka.pdf)

[obcanskavalka.pdf](http://slavomirhorak.euweb.cz/Tadzikistan-obcanskavalka.pdf)

KOUTENSKÝ, Otakar. *Střední Asie v geopolitice současných velmocí* [online]. 1999 [cit. 2016-01-26]. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni Vedoucí práce PhDr. David Šanc, Ph.D. Dostupné z:

<https://otik.uk.zcu.cz/bitstream/handle/11025/4625/Stredni%20Asie%20v%20geopolitice%20soucasnych%20velmoci.pdf?sequence=1>

MASOV, Rahim a Iraj BASHIRI (překl.). *The History of a National Catastrophe* [online]. 2013 [cit. 2016-01-24]. Dostupné z:

<http://www.angelfire.com/rnb/bashiri/Masov/MasovHistoryNationalCatastrophe.pdf>

PARMA, Radúz. *Legitimizace moci ve střední Asii: Příklad Uzbekistánu a Kyrgyzstánu* [online]. Brno, 2010 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z:

https://is.muni.cz/th/143899/fss_m/Legitimizace_moci_ve_stredni_Asii.Pripad_Uzbekistanu_a_Kyrgyzstanu.txt. Magisterská práce. Masarykova Univerzita v Brně. Vedoucí práce Doc.

PhDr. Jan Holzer, Ph.D.

REZVANI, Babak. *Ethno-territorial conflict and coexistence in the Caucasus, Central Asia and Fereydan* [online]. 2013 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z:

<http://dare.uva.nl/document/2/146395>. Disertační práce. Universiteit van Amsterdam.

UHL, Pavel. *Srovnávací analýza politických systémů zemí Střední Asie* [online]. 2001 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: http://pavel.uhl.cz/diplomky/Mgr_FSSMU.pdf. Diplomová práce.

Masarykova Univerzita v Brně. Vedoucí práce PhDr. Jan Holzer, Ph.D.

UHL, Pavel. *Ústavní systémy nástupnických států Sovětského svazu s islámskou tradicí* [online]. Praha, 2006 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: http://pavel.uhl.cz/diplomky/PhD_PFUK.pdf. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Vedoucí práce Prof. JUDr. Václav Pavlíček, CSc.

UHL, Pavel. *Povaha politických režimů středoasijských republik* [online]. Praha, 2008 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/8731/fss_d/. Disertační práce. Univerzita Masarykova v Brně. Vedoucí práce doc. PhDr. Jan Holzer, Ph.D.

WINTEROVÁ, Barbora. *Vliv tribalismu na vnitropolitickou situaci v Kyrgyzstánu* [online]. Brno, 2012 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: [https://is.muni.cz/th/219831/fss_m/Winterova Barbora diplomova prace-1.txt](https://is.muni.cz/th/219831/fss_m/Winterova%20Barbora%20diplomova%20prace-1.txt). Diplomová práce. Univerzita Masarykova v Brně. Vedoucí práce PhDr. Roman Chytílek, Ph.D.

Elektronické dokumenty

Amnesty International. *Uzbekistan: Fear for safety: Khamidulla Nurmukhamedov and other members of the Erk (Freedom) Party* [online]. 1994a [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <https://www.amnesty.org/download/Documents/184000/eur620171994en.pdf>

Amnesty International. *Uzbekistan: "Disappearance": Murad Dzhurayev, Erkin Ashurov* [online]. 1994b [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <https://www.amnesty.org/download/Documents/184000/eur620191994en.pdf>

Amnesty International. *Kyrgyzstan: A tarnished human rights record* [online]. 1996 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <https://www.amnesty.org/download/Documents/172000/eur580011996en.pdf>

BussinessInfo.cz. *Souhrnná teritoriální informace Kazachstán* [online]. 2015 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://services.czechtrade.cz/pdf/sti/kazachstan-2015-06-01.pdf>

BussinessInfo.cz. *Souhrnná teritoriální informace Kyrgyzstán* [online]. 2015 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://services.czechtrade.cz/pdf/sti/kyrgyzstan-2015-06-01.pdf>

BussinessInfo.cz. *Souhrnná teritoriální informace Tádžikistán* [online]. 2015 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://services.czechtrade.cz/pdf/sti/tadzikistan-2015-06-01.pdf>

BussinessInfo.cz. *Souhrnná teritoriální informace Uzbekistán* [online]. 2015 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://services.czechtrade.cz/pdf/sti/uzbekistan-2015-06-01.pdf>

CSCE. *The Parliamentary Elections in Kazakhstan* [online]. 1994 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: http://csce.gov/index.cfm?FuseAction=Files.Download&FileStore_id=324

CSCE. *The Parliamentary Election in Kyrgyzstan* [online]. 1995 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: http://csce.gov/index.cfm?FuseAction=Files.Download&FileStore_id=313

The Economist Intelligence Unit. *Democracy Index 2014* [online]. 2014 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://www.sudestada.com.uy/Content/Articles/421a313a-d58f-462e-9b24-2504a37f6b56/Democracy-index-2014.pdf>

Human Rights Watch. *Kazakhstan, Freedom of the Media and Political Freedoms in the Prelude to the 1999 Elections* [online]. 1999 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <https://www.hrw.org/reports/1999/kazakhstan/>

IFES. *Kazakhstan, 1995: The Public Speaks, an Analysis of National Public Opinion* [online]. 1995a [cit. 2016-02-01]. Dostupné z: http://www.ifes.org/sites/default/files/kaz_95_po_2.pdf

IFES. *Kyrgyzstan Technical Election Assessment March 1995* [online]. 1995b [cit. 2016-02-01]. Dostupné z: http://www.ifes.org/sites/default/files/kaz_95_po_2.pdf

IFES. *Public Opinion in Kyrgyzstan: 1996* [online]. 1997 [cit. 2016-02-01]. Dostupné z: http://www.ifes.org/sites/default/files/kyrg_96_po_2.pdf

Minorities at Risk Project. *Chronology for Tajiks in Uzbekistan* [online]. 2004 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: <http://www.refworld.org/docid/469f38f2c.html>

Radio Free Europe/Radio Liberty. *Kyrgyz Report: April 16, 1999* [online]. 1999 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://www.rferl.org/content/article/1343610.html>

Radio Free Europe/Radio Liberty. *Kyrgyz Report: December 10, 1999* [online]. 1999 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: <http://www.rferl.org/content/article/1343667.html>

Ústava Kazašské republiky [online]. [cit. 2016-01-25]. 2007 Dostupné z: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/kz/kz019en.pdf>

Ústava Kyrgyzské republiky [online]. [cit. 2016-01-25]. 1998 Dostupné z:

http://confinder.richmond.edu/admin/docs/kyrgyz_const.pdf

Ústava Uzbeké republiky [online]. [cit. 2016-01-25]. 1992 Dostupné z:

<https://www.uta.edu/cpsees/UZBEKCON.htm>

Články v periodických

ABAZOV, Rafis. Policy of economic transition in Kyrgyzstan. *Central Asia Survey* [online].

1999, **18**(2), 197-223 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z:

<http://inside.bard.edu/~khitaris/TransitionKyrgyzstan.pdf>

DUNN, Michael Collins. Uzbek Role in Tajik Civil War is Ominous Portent for Central Asia.

Washington Report on Middle East Affairs [online]. 1993 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z:

<http://www.wrmea.org/1993-march/uzbek-role-in-tajik-civil-war-is-ominous-portent-for-central-asia.html>

WINTEROVÁ, Barbora. Konflikt o vodu ve Střední Asii. *Obrana a strategie* [online]. 2009,

2009(1) [cit. 2016-01-25]. Dostupné z: [http://www.obranaastrategie.cz/cs/aktualni-cislo-1-](http://www.obranaastrategie.cz/cs/aktualni-cislo-1-2009/clanky/konflikt-o-vodu-ve-stredni-asii.html)

[2009/clanky/konflikt-o-vodu-ve-stredni-asii.html](http://www.obranaastrategie.cz/cs/aktualni-cislo-1-2009/clanky/konflikt-o-vodu-ve-stredni-asii.html)

Příspěvky na webu

ALEXANDER. Rustam Inoyatov: SNB vs MVD. In: *Registan* [online]. 2013 [cit. 2016-01-26].

Dostupné z: <http://registan.net/2013/07/30/rustam-inoyatov-snb-vs-mvd-2/>

HROMKOVÁ, Lucie. Budování státu a národní identity v Kyrgyzské republice po roce 1991. In:

e-Polis [online]. 2008 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: [http://www.e-polis.cz/clanek/budovani-](http://www.e-polis.cz/clanek/budovani-statu-a-narodni-identity-v-kyrgyzske-republice-po-roce-1991.html)

[statu-a-narodni-identity-v-kyrgyzske-republice-po-roce-1991.html](http://www.e-polis.cz/clanek/budovani-statu-a-narodni-identity-v-kyrgyzske-republice-po-roce-1991.html)

HUPKA, Peter. In: *Lidé a země* [online]. 2008 [cit. 2016-01-25]. Dostupné z:

<http://www.lideazeme.cz/clanek/tady-a-ted-v-uzbekistanu>

KREJČÍ, Oskar. ANALÝZA na okraj krize v Kyrgyzstánu: Velká hra a geopolitika Střední Asie. In:

Britskélisty [online]. 2010 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: <http://blisty.cz/art/52057.html>

PANNIER, Bruce. Kazakhstan: Zheltoqsan Protest Marked 20 Years Later. In: *Radio Free Europe/Radio Liberty* [online]. 2006 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: <http://www.rferl.org/content/article/1073453.html>

PANNIER, Bruce. Kazakh 'Rerun:' A Brief History Of Kazakhstan's Presidential Elections. *Radio Free Europe/Radio Liberty* [online]. 2015a [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: <http://www.rferl.mobi/a/kazakhstan-brief-history-of-presidential-elections/26890276.html>

PANNIER, Bruce. Orphaned Dictator: The Making Of Uzbekistan's Islam Karimov. In: *Radio Free Europe/Radio Liberty* [online]. 2015b [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: <http://www.rferl.org/content/the-making-of-islam-karimov-uzbekistan/26917396.html>

ROTAR, Igor. The Disappearance of Tajikistan's Ethnic Uzbek Leader: A New Stage in the Struggle Between Tashkent and Dushanbe? In: *The Jamestown Foundation* [online]. 2013 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=40743#.Vqf_uNONsJXg

ROTAR, Igor. Will 'Dostumistan' Be Established Near Afghanistan's Border With Uzbekistan? In: *The Jamestown Foundation* [online]. 2014 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=42075

SADYKOV, Murat. Uzbekistan: Tajik Language Under Pressure in Ancient Samarkand. In: *EurasiaNet* [online]. 2013 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: <http://www.eurasianet.org/node/67724>

SAIDAZIMOVA, Gulnoza. Uzbekistan: Islam Karimov Vs. The Clans. In: *Radio Free Europe/Radio Liberty* [online]. 2005 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: <http://www.rferl.mobi/a/1058611.html>

WILLIAMS, Brian Glyn. 'Dostum the Taliban Killer': Afghanistan's Pro-American Warlord. In: *The Huffington Post* [online]. 2013 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: http://www.huffingtonpost.com/brian-glyn-williams/dostum-the-taliban-killer_1_b_4385095.html

Novinové články

BBC. Profile: Askar Akayev In: *BBC NEWS* [online]. 2005 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/4371819.stm>

IRIN. UZBEKISTAN: Plight of ethnic Tajik IDPs in the south neglected, says NGO activist. In: *IRIN News* [online]. 2004 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: <http://www.irinnews.org/report/24385/uzbekistan-plight-of-ethnic-tajik-idps-in-the-south-neglected-says-ngo-activist>

IRISH TIMES. Opposition candidate votes for president in Uzbekistan. *The Irish Times* [online]. 2000 [cit. 2016-01-27]. Dostupné z: <http://www.irishtimes.com/news/opposition-candidate-votes-for-president-in-uzbekistan-1.232443>

PARTLOW, Joshua. Dostum, a former warlord who was once America's man in Afghanistan, may be back. *The Washington Post* [online]. 2014 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: https://www.washingtonpost.com/world/dostum-a-former-warlord-who-was-once-americas-man-in-afghanistan-may-be-back/2014/04/23/9d1a7670-c63d-11e3-8b9a-8e0977a24aeb_story.html

POPE, Hugh. Tajiks strain under Uzbek rule: The nationalities are living together in peace if not in harmony, Hugh Pope reports from Samarkand. In: *Independent* [online]. 1992 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: <http://www.independent.co.uk/news/world/tajiks-strain-under-uzbek-rule-the-nationalities-are-living-together-in-peace-if-not-in-harmony-hugh-1557275.html>

SNEIDER, Daniel. Akayev: 'All of a Sudden I Become President'. In: *The Christian Science Monitor* [online]. 1991 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: <http://www.csmonitor.com/1991/0110/o1kir1.html>

Ostatní weby a webové stránky

Alterra [online]. [cit. 2016-01-26]. Dostupné z: <http://alterra.cz/>

Kyrgyzstan. *Freedom House* [online]. [cit. 2016-01-27]. Dostupné z: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/1998/kyrgyzstan>

Indicators. *The World Bank* [online]. 2016 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z:

<http://data.worldbank.org/indicator>

Kazakhstan Political Organizations [online]. 2004 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z:

http://www.photius.com/countries/kazakhstan/government/kazakhstan_government_political_organizati~1609.html

Kazakhstan 1995. *Constitution Writing & Conflict Resolution* [online]. [cit. 2016-01-26].

Dostupné z: <https://www.princeton.edu/~pcwcr/reports/kazakhstan1995.html>

Public Holidays in Kazakhstan in 2016 [online]. 2016 [cit. 2016-01-26]. Dostupné z:

<http://www.officeholidays.com/countries/kazakhstan/index.php>

Soviet republics. *Rulers.org* [online]. [cit. 2016-01-26]. Dostupné z:

<http://rulers.org/sovrep.html#kyrgyzstan>

Filmy a videa

Mlčeti zlato [film]. Režie: Tomáš KUDRNA. 2009 [cit. 2016-01-27].

7. Přílohy:

Příloha 1 – Přehled nejvyšších státních představitelů⁹⁶

Kazachstán:

Nursultan Nazarbajev (1989-)1991-současnost

Kyrgyzstán:

Askar Akajev (1990-)1991-2005

Kurmanbek Bakijev 2005-2010

Roza Otunbajevová 2010-2011

Almazbek Atambajev 2011-současnost

Uzbekistán:

Islam Karimov (1990-)1991-současnost

Turkmenistán:

Saparmurat „Turkmenbaši“ Nijazov (1985-)1991-2006

Gurbanguly Berdimuhamedov 2006-současnost

Tádžikistán:

Rahmón Nabíjev 1991-1992

Emomali Rahmón(ov) 1992-současnost

⁹⁶ První datum v závorce označuje rok, kdy nastoupili do funkce prvního tajemníka republikové komunistické strany či prezidentské pozice ve svazové republice

Příloha 2 – výsledky parlamentních voleb, Kazachstán 1994⁹⁷

Strana	Křesla
Svaz lidové jednoty Kazachstánu (SNEK)	33
Federace odborových svazů	11
Lidový kongres Kazachstánu	9
Socialistická strana	8
Sdružení rolníků	4
Lad (Harmonie)	4
Ostatní subjekty	7
Nezávislí kandidáti	59
„Státní list“	42

⁹⁷ http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2165_94.htm (čerpáno 16. 12. 2015)

Příloha 3 – Vývoj HDP v krizových letech transformačního období⁹⁸

Stát/rok	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Kazachstán	-11,0 %	-5,3 %	-9,2 %	-12,6 %	-8,2 %	+0,5 %
Kyrgyzstán	-7,9 %	-13,9 %	-15,5 %	-20,1 %	-5,4 %	+7,1 %
Uzbekistán	-0,5 %	-11,2 %	-2,3 %	-5,2 %	-0,9 %	+1,7 %
Tádžikistán	-7,1 %	-29,0 %	-16,4 %	-21,3 %	-12,4 %	-16,7 %
Turkmenistán	-4,6 %	-15,5 %	+1,5 %	-17,3 %	-7,2 %	+6,7 %

⁹⁸ Podle dat světové banky dostupných online z: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>
(čerpáno 10. 1. 2016)

Příloha 4 – Národnostní skladba Kyrgyzstánu v letech 1989 a 1999⁹⁹

Národnost	Počet 1989 (celkem 4.257.755)	Procentuálně	Počet 1999 (celkem 4.822.938)	Procentuálně
Kyrgyzové	2.229.663	52,4 %	3.128.147	64,5 %
Rusové	916.558	21,5 %	603.201	12,5 %
Uzbekové	550.096	12,9 %	664.950	13,8 %
Ukrajinci	108.027	2,5 %	50.442	1,0 %
Němci	101.309	2,4 %	21.471	0,4 %
Tataři	70.068	1,6 %	45.438	0,9 %
Kazaši	37.318	0,9 %	42.657	0,9 %
Dunganové	36.928	0,9 %	51.766	1,1 %
Ujguři	36.779	0,9 %	46.944	1,0 %
Tádžikové	33.518	0,8 %	42.636	0,9 %
Turci	21.294	0,5 %	33.327	0,7 %
Korejci	18.355	0,4 %	19.784	0,4 %
Ázerové	15.775	0,4 %	14.014	0,3 %
Kurdové	14.262	0,3 %	11.620	0,2 %
ostatní	67.805	1,6 %	58,161	1,4 %

⁹⁹ Podle https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Kyrgyzstan#Ethnic_groups (čerpáno 25. 12. 2015)

Příloha 5 – Indikátory demokracie v Kyrgyzstánu¹⁰⁰

Typ demokracie	Indikátor	Rok 1993	Rok 1995
Volená demokracie dle Huntingtona	Svobodné, spravedlivé volby	Ano	Ano
Liberální demokracie dle Diamonda	Civilní vláda	Ano	Ano
	Ústavní režim	Ano	Ano
	Systém vícero stran	Ano	Ano
	Svobodné, spravedlivé volby	Ano	Ano
	Všeobecné volební právo	Ano	Ano
	Organizační a informační pluralismus	Ano	Ano
	Rozsáhlé občanské svobody	Ano	Částečně
	Efektivní moc volených zastupitelů	Ano	Částečně
	Oddělení zákonodárné, výkonné a soudní moci	Ano	Částečně
Liberální demokracie dle Schmittera a Karla	Aktivní občanství	Ano	Ano
	Zodpovědnost volených zastupitelů	Ano	Částečně

¹⁰⁰ Tabulka převzatá z Collins (2006): Clan Politics and Regime Transition in Central Asia; str. 191

Příloha 6 – Výsledky parlamentních voleb, Kyrgyzstán 1995¹⁰¹

Strana	Křesla
Sociálně demokratická strana Kyrgyzstánu	14
Jednota Kyrgyzstánu (Birlik Kyrgyzstan)	4
Asaba (Strana národního obrození)	4
Strana komunistů Kyrgyzstánu	3
Ata Meken (Socialistická strana)	3
Erkin (demokratická strana)	3
Republikánská strana	3
Demokratické hnutí Kyrgyzstánu	1
Demokratická strana žen	1
Agrární strana	1
Agrární strana práce Kyrgyzstánu	1
Nezávislí kandidáti	67

¹⁰¹ Podle Horák (2005) a Uhl (2001); oba zdroje se shodují, liší se jen překlady a přepisy názvů stran, používám jejich syntézu

Příloha 7 – pozice kyrgyzských politických stran¹⁰²

	Protiprezidentské	Proprezidentské
Proreformní	Erkin Ata-Meken	Republikánská strana Sociálnědemokratická strana Demokratická strana žen
Protireformní	Strana komunistů Kyrgyzstánu	Asaba Agrární strana Agrární strana práce

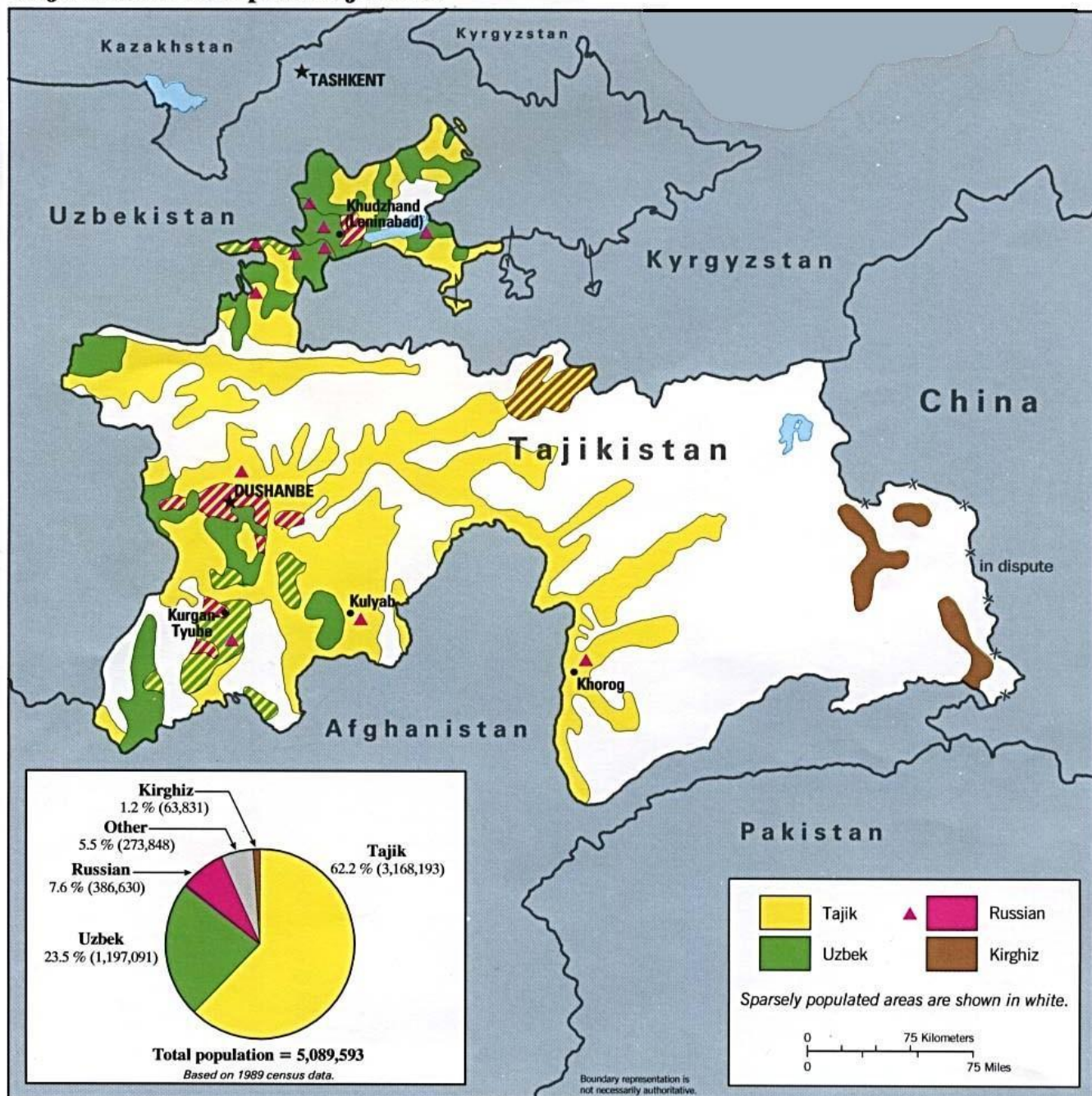
¹⁰² Podle (Uhl, 2001), pozměněna poloha Erkinu

Příloha 8 – Mapa uzbeckých klanů¹⁰³

¹⁰³ Převzato z: <https://www.stratfor.com/image/uzbekistan-volatile-equilibrium-between-clans> (čerpáno 21. 1. 2016)

Major Ethnic Groups in Tajikistan

725416 (R00144) 6-92

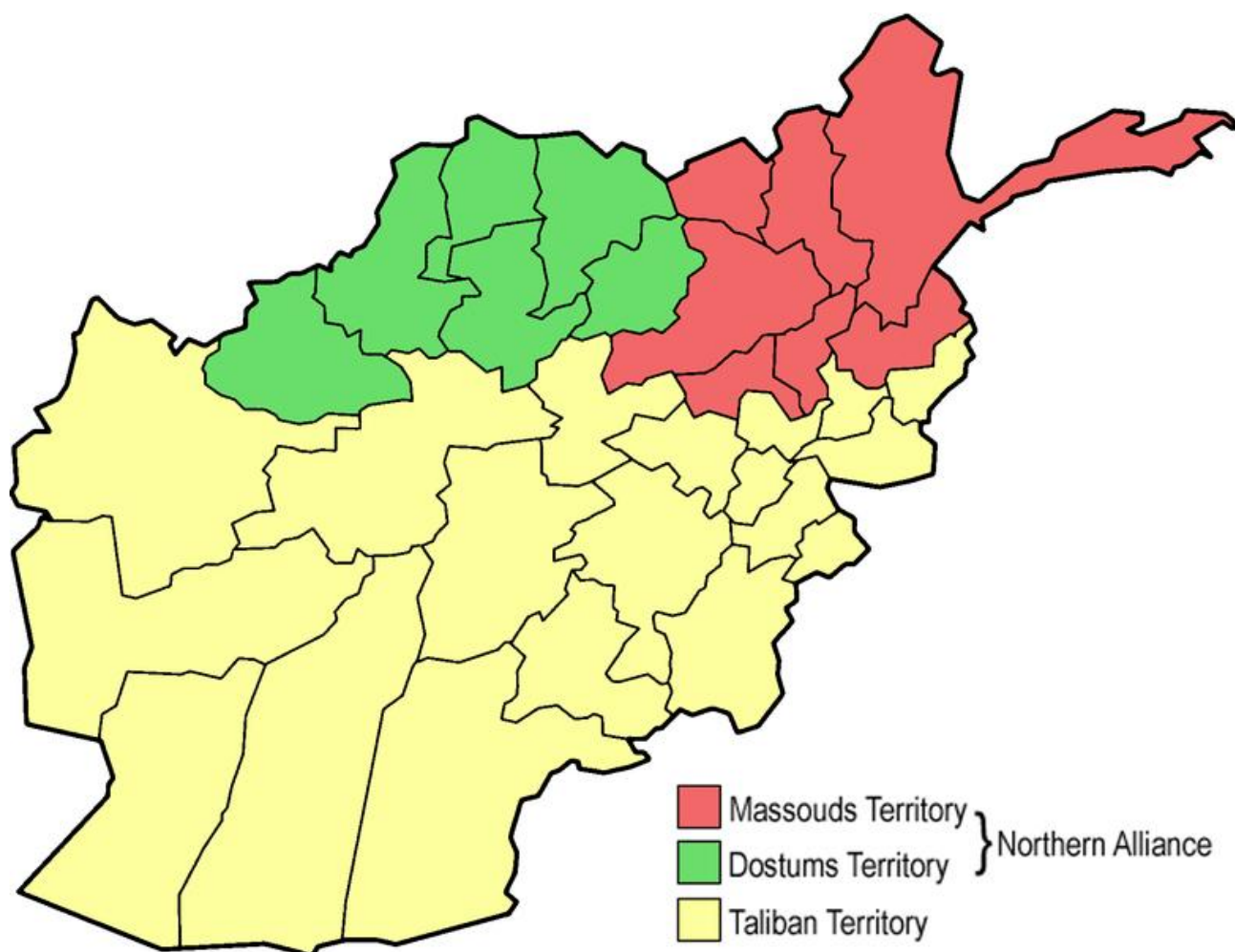
¹⁰⁴ Převzato z: http://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Tajikistan#/media/File:Tajikistan_ethnic_92.jpg; čerpáno na počátku roku 2015, dnes jde o mrtvý link

Příloha 10 – Geografická distribuce afghánských obyvatel dle národnosti¹⁰⁵

¹⁰⁵ Převzato z: <http://www.mapsofworld.com/afghanistan/afghanistan-ethnic-groups-map.html> (čerpáno: 23. 1. 2016)

Příloha 11 – Vojenská situace v Afghánistánu roku 1996¹⁰⁶

¹⁰⁶ Převzato z: [https://en.wikipedia.org/wiki/File:1996afghan_\(1\).png](https://en.wikipedia.org/wiki/File:1996afghan_(1).png) (čerpáno: 23. 1. 2016)